III

ЧЕТАТА
НА
ХРИСТО БОТЙОВЪ

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛ...
ВАРНА

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА
ВАРНА

отъ
Д. Иордановъ.

КОТЕЛЪ,
ИЗДАНИЕ И ПЕЧАТЪ— АТ. ДИМИТРОВЪ С-іѳ
1897.

III

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛ…
ВАРНА

ЧЕТАТА

НА

ХРИСТО БОТЙОВЪ

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА
ВАРНА

отъ

Д. Иордановъ.

КОТЕЛЪ,
ИЗДАНИЕ И ПЕЧАТЪ — АТ. ДИМИТРОВЪ С-iѳ
1897.

C8391^{3}
7

964

91

R 8972

3270

ГРАДСКО ОБЩ

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА ВАРНА

ПРѢДГОВОРЪ.

Авторътъ на настоящето съчинение, въ което се разгледва походътъ на Ботйовата чета, не е билъ очивидецъ, нито даже съврѣменникъ на прѣдметното събитие; затова, при написваньето на този свой трудъ, той се е рѫководилъ исключително по трудоветѣ на З. Стояновъ, Ст. Заимовъ и пр., съврѣменници и дѣйци прѣзъ до-освободителниятъ периодъ на нашето минѫло.

Отъ съставителятъ.

ГРАДСКО ОБЩ … ОТЕКА * ВАРНА *

ГРАДСКО ОБЩИНСК

ЧЕТАТА НА ХРИСТО БОТЙОВЪ.

(СТРАНИЦА ИЗЪ НАШЕТО НЕОТДАВНА МИНѪЛО).

I. Априлското възстание.

Годината 1876 е забѣлѣжителна за насъ, българитѣ.

Прѣзъ тази година, както се знае, въ България тайно се приготовляваше голѣмо възстание, което трѣбваше да избухне въ самата вѫтрѣшность на страната и което щѣше да се подпомогне отъ доброволческитѣ чети на българскитѣ емигранти въ Сърбия и Влашко.

Българский народъ, законниятъ владѣтель на Мизия, Тракия и Македония, — цѣли столѣтия тѫпканъ, угнетяванъ и задушаванъ отъ варварската турска власть — прѣзъ тази година тъкмѣше да възстане, да примѣри силитѣ си съ силитѣ на своятъ заклетъ врагъ, — поселенникъ изъ тюркестанскитѣ степи, — и самъ, съ силата на орѫжието, да си извоюва потѫпканитѣ права и отнета свобода. . . .

Инициаторитѣ — организатори на това възстание бѣхѫ по-младитѣ тогава наши патриоти: братя Обрѣтенови (Никола и Георги), Стефанъ Стамболовъ, Георги Апостоловъ, Иларионъ Драгостиновъ, Иванчо х. Димитровъ, Димитъръ Горовъ, Стоянъ Заимовъ, Панайотъ Воловъ, Георги Икономовъ, Христо Кара-Минковъ, Георги Хлътовъ Бенковски, Никола Славковъ и Георги Македончето, — които, и слѣдъ несполуката на Старо-Загорското възстание, дигнѫто прѣзъ есеньта на 1875 година, не бѣха се отчаяли още и не бѣхѫ изгубили вѣра въ честитиятъ исходъ на комитетското дѣло. Напротивъ, като знаяхѫ какво е настроението на народътъ ни, тий рѣшихѫ до край да продължаватъ дѣлото по народното ни освобождение. . . .

За тази цѣль горѣказанитѣ дѣйци се събрахѫ въ кѫщата на Димитъръ Горовъ въ Гюргево прѣзъ мѣсецъ декемврий 1875 година и, като съставихѫ отъ себе тъй наречениятъ **Гюргевски централенъ революционенъ комитетъ**, начeнѫхѫ да засѣдаватъ денемъ и нощемъ подъ прѣдсѣдателството на Стефана Стамболовъ. . . .

Въ едно най-кѫсо врѣме тий изработихѫ Уставътъ на Комитета, приготвихѫ прокламациитѣ и опрѣдѣлихѫ планътъ на революцията. . .

Споредъ този планъ, България и Тракия се раздѣлихѫ на петь революционни окрѫзи, а именно: I. *Търновски*, II. *Сливенски*, III. *Пловдивски*, IV. *Софийски и* V. *Вратчански*, въ които трѣбваше да отидѫтъ по двама или трима ,,апостоли" отъ самитѣ организатори на новото движенье, съ цѣль да учрѣдѭтъ въ градоветѣ и изъ по-голѣмитѣ села частни, мѣстни комитети и да подготвѭтъ мѣстното население за прѣдстоящиятъ бунтъ, който, споредъ рѣшението на Централниятъ Комитетъ, трѣбваше да се дигне прѣзъ пролѣтьта на 1876 година, на първий Май, ако поради издадничество или по други причини не се ускорѣше. . .

Врѣмето за агитацията бѣше кѫсо. Затова апостолитѣ побързахѫ и, още въ самото начало на 1876 година, прѣзъ зимата, прѣминѫхѫ отсамъ Дунавътъ съ фалшиви паспорти и тескерета и се настанихѫ въ своитѣ окрѫзи: *Ст. Стамболовъ* ,*Христо Кара-Минковъ*, *Христо Ивановъ*, (голѣмиятъ) *и Христо Македончето* — въ търновскиятъ окрѫгъ, съ центъръ Горня-Орѣховица; *Иларионъ Драгостиновъ*, *Георги Обрѣтеновъ и Стоилъ Войвода* — въ сливенскиятъ окрѫгъ, съ центъръ градътъ Сливенъ; *Панайотъ Воловъ*, *Георги Бенковски и З. Стояновъ* — въ пловдивскиятъ окрѫгъ, съ центъръ Панагюрище; *Никола Обрѣтеновъ и Никола Славковъ* — въ софийскиятъ окрѫгъ, съ центъръ селото Изворъ — Български; *Стоянъ Заимовъ и Георги Апостоловъ* -- въ вратчанскиятъ окрѫгъ, съ центъръ градътъ Вратца. . . .

Агитацията се захванѫ твърдѣ оживлено по всичкитѣ крайнини на българското отечество: — както къмъ сѣверъ, така и къмъ югъ на Старата-планина.

Нашиятъ народъ, по-рано подготвенъ отъ дяконътъ В. Левски, отъ Ангелъ Кѫнчевъ, Атанасъ Узуновъ и отъ други по-първи дѣйци по народното ни и политическо пробужданье, — съ драгость посрѣщнѫ и новитѣ си апостоли.

Младитѣ же послѣдни ратници, съ сили бодри и свѣжи, тръгнѫхѫ отъ село на село и отъ градъ на градъ за да проповѣдватъ народното възстанье.

Тайно, съ рѣчи патриотични, тий будѣхѫ съзнанието у българското население и пропагандирахѫ идеята за свобода; записвахѫ и заклевахѫ момчетата, посветени на светото дѣло; основавахѫ частни, мѣстни комитети и организирахѫ партията. . . .

Всичко родолюбиво и всичко честно, всичко идеално и всичко живо, що имаше въ България, като прѣгърнѫ великата идея и, като минѫ на страната на апостолитѣ, взема най-дѣятелно участие въ приготовленията за бѫдѫщето народно възстание. . . .

* *
*

Врѣмето лѣтѣше. День слѣдъ день минуваше и се губѣше въ „бездѫнната яма на вѣковетѣ“. Зимата бѣше прибрала вече своитѣ ледове и снѣгове отъ рѣкитѣ, долинитѣ и полетата; а вмѣсто това пролѣтьта распръскваше трѣви, цвѣтя и зеленина. Хубави пъстри цвѣтица наченвахѫ да проглеждватъ тукъ-тамъ изъ градинитѣ, край ливадитѣ и по хълмоветѣ. Прѣлѣтнитѣ птици, вѣрни спѫтници на пролѣтьта, прѣиждахѫ отъ къмъ югъ и се настанявахѫ по полетата, край рѣкитѣ, изъ шумалакътъ и изъ голѣмитѣ гори. Слънцето, ясното слънце, подателятъ на живота, изворътъ на свѣтлината и на топлината, захващаше все по-ярко и по-ярко да грѣе и щедро да сипи своитѣ огненни лѫчи върху нашитѣ поля и гори, върху нашитѣ равнини и долини, като разбуждаше трѣвитѣ и билкитѣ, цвѣтята и дърветата и като зовѣше на животъ и на борба мириадитѣ, малки и голѣми, нисши и висши, живи сѫщества. . . .

Пролѣтьта настѫпваше съ всичката си мощь. . . .

Българинътъ чувствуваше всичко това и живѣеше съ своята мисъль: — не бѣше вече далечъ деньтъ, бѣлѣжитата дата 1 Май, въ който Стара-планина щѣше да се привърне на волканъ; деньтъ, въ който „гнилата“ и „раскапала“ Турска Империя щѣше да рухне прѣдъ силитѣ на българскитѣ левове — юнаци. Полумѣсецътъ трѣбваше да падне! Нашето же отечество, България, мощно трѣбваше да въскръсне въ една свободна и независима страна, съ свое вѫтрѣшно управление, нагодено по образецътъ на швейцарската конфедерация! . . .

Агитацията се продължаваще.

По-голѣмиятъ или по-малъкъ неянъ успѣхъ зависѣше отъ умственниятъ уровенъ на мѣстното население, отъ географическитѣ условия на околностьта и отъ самата пропаганда на апостолитѣ за свобода.

Най-успѣшно тя вървѣше въ **Пловдивскиятъ окрѫгъ.**

Приготовленията тамъ ставахѫ навсѣкѫдѣ и отъ всички: младежитѣ, по-буйнитѣ натури, като жертвувахѫ мило за драго, гледахѫ да се снабдѭтъ съ пушки, ножове и пищови; занаятчиитѣ — съзаклетници приготовлявахѫ чанти, паласки и царвули, други отъ тѣхъ леяхѫ коршуми, правѣхѫ фишеци; младитѣ булки и момитѣ тъчахѫ навуща, плетѣхѫ козеневи върви; старитѣ баби мѣсѣхѫ хлѣбъ, печахѫ сухари. . . .

Между това броятъ на съзаклетницитѣ растѣше отъ день на день. Присмѣтнѫто е че, до втората половина на мѣсецъ априлъ, въ пловдивскиятъ окрѫгъ имаше записани повече отъ 70 хиляди души съзаклетници, които бѣхѫ способни орѫжие да носѭтъ.

Въ пловдивскиятъ окрѫгъ се събира и „Велико Народно Събрание“. То се държа въ една отъ най-непристѫпнитѣ мѣстности на Срѣдлята-гора, — въ мѣстностьта наречена „Оборище“, близо до Панагюрище, — и засѣдава, во главѣ Волова и Бенковски, отъ 12-16 априлъ. На това събрание присѫтствувахѫ повече отъ 300-350 души народни прѣдставители на частнитѣ, мѣстни комитети изъ цѣлиятъ окрѫгъ. Слѣдъ като се опрѣдѣли, между друго, 1 Май за день, въ който трѣбваше да се прогласи бунтътъ въ третиятъ революционенъ окрѫгъ, — ако не се ускорѣше поради непрѣдвидени причини; слѣдъ като се изработи Правилникътъ за начина, по който трѣбваше на опрѣдѣлениятъ день да се прогласи възстанието навсѣкѫдѣ изъ окрѫга: Народното

Събрание биде закрито съ тържественни рѣчи, съ пълна вѣра въ бѫдѫщето, съ най-голѣма радость и истинско доволство. . . .

Тъкмо въ онова врѣме обаче, когато народнитѣ прѣдставители отъ „великото народно събрание“ въ Оборище се разотивахѫ по домоветѣ си, извършваше се прѣдателство. . . .

Балдювскиятъ народенъ прѣдставитель, на име Ненко Балдювченинътъ, — личность мизерна и тъмна, — бѣше отишелъ при Татаръ-Пазарджикскиятъ каймакаминъ и му бѣше раскрилъ тайнитѣ на комитетското дѣло, както и за приготовленията, що ставахѫ между Българитѣ, съ цѣль да възстанѫтъ срѣщу „отецъ султановото правителство“. . . .

Послѣдствията не закъснѣхѫ.

Въпросниятъ каймакаминъ, именуемъ Неджибъ-ага, придруженъ съ около двадесетина конни стражари, полѣте къмъ Копривщица, — кѫдѣто тогава се намѣрваше отличниятъ нашъ агитаторъ Т. Каблешковъ, — и посѣгнѫ да хване поглавнитѣ дѣйци по комитетското дѣло.

— „Прѣдателство! Прѣдателство!“ прѣвикахѫ копривщенскитѣ съзаклетници и се заловихѫ за орѫжието. . .

Първи Каблешковъ испразни пушката и обяви Копривщица въ военно положение; а слѣдъ това, въ сѫщиятъ още часъ, той испрати скороходци до Панагюрище и до близосѣднитѣ тамъ села, да съобщѫтъ на комитетскитѣ хора, че, поради измѣна, съгласно Уставътъ, възстанието въ Копривщица е вече прогласено. . .

Този день бѣше 20 априлъ.

Куриерътъ, идещъ за Панагюрище прѣстигна най-скоро. Той намѣри тамъ апостолитѣ: Воловъ, Бенковски, Икономовъ и З. Стояновъ и имъ врѫчи писмото отъ Каблешкова.

Апостолитѣ прочетохѫ съ пламъ писмото на Каблешкова, уважихѫ причинитѣ, поради които той бѣше дигнѫлъ бунтътъ и, като распоредихѫ отъ своя страна да се съобщи това незабавно и на по-отдалеченитѣ села на тѣхниятъ окрѫгъ, каквито що бѣхѫ: Перущица, Батакъ, Брацигово и пр., както и на апостолитѣ отъ останѫлитѣ четире окрѫзи изъ България, — сами поменатитѣ апостоли послѣдвахѫ Каблешкова и прогласихѫ възстанието въ Панагюрище и изъ околнитѣ нему села: Мечка, Поибрине, Мухово, Махалитѣ, Смолско, Каменица, Бѣлово и Вѣтренъ. . .

Камбанитѣ бияхѫ; дървенитѣ и желѣзни клепала клепѣхѫ. Нашитѣ възстанници, облѣчени въ особенна униформа и въорѫжени съ пушки, пищови и ножови, излѣзвахѫ изъ кѫщята си и се събирахѫ на откритиятъ мегданъ врѣдъ селото или градътъ, — тамъ, кѫдѣто се развѣваше трицвѣтното знаме. Слѣдъ това, така събрани, тий обикалѣхѫ изъ улицитѣ на градътъ или селото, съ развѣтото знаме, като пѣяхѫ патриотическата пѣсень „Боятъ настанѫ,“ па послѣ навлѣзвахѫ въ светиятъ храмъ, кѫдѣто се отслужваше лютургия, се осветяваше знамето, се благославѣхѫ юнацитѣ и се държахѫ пламеннитѣ скаски. Най-подиръ, слѣдъ черковний отпускъ, възстанницитѣ като се прощавахѫ съ домашнитѣ си, съ женитѣ и съ дѣцата си, излѣзвахѫ, на краятъ на селото или градътъ си, кѫдѣто, распрѣдѣлени на отдѣления, се настанявахѫ по позицитѣ и вземахѫ отбранително положение на по-главнитѣ мѣста, отъ кѫдѣто се чакаше появяваньето на неприятельтъ. . . .

Апостолитѣ же, които сега наричахѫ себе си войводи, съ отборъ дружина отъ по-легки и „хвърковати“ момци, отивахѫ отъ едно село на друго за да насърдчаватъ и наставляватъ възстанѫлитѣ вече селени или пъкъ да дигнѫтъ бунтътъ въ онѣзи села, въ които селенитѣ сами не сѫ направили това. . .

Така се, прочее, прогласи въ едно най-непродължително врѣме възстанието въ цѣлиятъ почти трети пловдивски окрѫгъ, което възстание е познато намъ подъ името „Априлското възстание“. . . . .

* * *

Нека видиме сега, що ставаше въ това врѣме въ околнитѣ турски крѫгове.

Щомъ турцитѣ и черкезитѣ отъ околнитѣ села се научихѫ ,че „гяуритѣ“ сѫ възстанѫли, захванѫхѫ и тий да се приготовляватъ, безъ да чакатъ заповѣдь отъ своето правителство. Защото, както ни казва и г. Хр. Ф. Поповъ въ своята повѣсть

„Самуилъ“, въ османската държава имаше и друга, второстъпенна: — тя бѣше башибозушката.

Съ тъпани и зурни турцитѣ-башибозуци се събирахѫ и трупахѫ по мегданитѣ и около джамиитѣ, кѫдѣто ходжитѣ и имамитѣ имъ ги учехѫ и призовавахѫ на свещенна война за защитата на „ислямътъ“.

— „О, мюслюмани правовѣрни! Вамъ трѣбва да бѫде най-добрѣ извѣстно“, казвахѫ имъ тий, „че великиятъ нашъ пророкъ, всеславниятъ нашъ Мухамедъ, така е казалъ: „Идѣте и съ мечъ да распространитѣ моята воля: — всичко щото се противи вамъ, нека падне подъ вашата сабля“. . . Сега е редъ да докажите и вий на „гяуритѣ“, които сѫ дигнѫли глава, че вий сте потомци на велеславниятъ Османа, че вий можете да защищавате своята земя и да мрете за своята вѣра. Великиятъ нашъ пророкъ ще види вашитѣ дѣла и ще даде всѣкиму, щото му се пада“ . . .

Така ходжитѣ и имамитѣ учехѫ своитѣ сънародници, като подбуждахѫ дивийтъ имъ фанатизамъ и тѣхнитѣ груби, животински страсти.

— „Ахъ, гяури, гяури“, викаше тълпата, „и вий искате равни права съ насъ, и вий искате на царска служба да служите, и вий искате държавни сановници да ставате! . . . Ще видиме сега! . . Знайте, че вашата сѫдба е рѣшена вече: селата ви на прахъ ще обърнемъ и храмоветѣ ви ще разоримъ; онова, което днесъ е ваше, утрѣ то ще бѫде наше; ний всинца ви до единъ ще изколимъ, всинца ви на колъ ще да набиемъ, на всинца ви кръвьта ще да испиемъ; тѣлата ви на кучетата ще хвърлимъ, а душитѣ ви въ пъкальтъ ще пратимъ! . . . “

Така рѫмжеше необузданата турска сганъ и скърцаше съ зѫби.

А навалицата ставаше отъ часъ на часъ все по-голѣма и по голѣма; тя прѣдставляваше дивна смѣсь отъ 18 годишни хлапета и 55 годишни старци, — турци, черкези и цигани, — въорѫжени отъ главитѣ до петитѣ. Всички тий, събрани на селскиятъ мегданъ, около джамията, съ нетърпѣние чакахѫ да се появи „беятъ“ или „агата“ отъ тѣхното село, който щѣше да ги поведе . . .

Така събрани, башибозуцитѣ отъ едно село, прѣдвож-

ГРАДСКО ОБЩИНСКА ВАРНА

дани отъ своятъ голѣмецъ и съ свой байрактарь, отивахѫ на друго село, а отъ тамъ на трете и т. н., до като се образуваше една голѣма ордия, която пъкъ се прѣдвождаше отъ единъ още по-главенъ войвода, комуто другитѣ трѣбваше да се подчанѭтъ.

Слѣдъ това вече турцитѣ-башибозуци налитахѫ съ ярость на българскитѣ села, като знаяхѫ, че тамъ ги чака: слава — въ биткитѣ; юначество, — въ звѣрствата; и плячка, — слѣдъ побѣдата . . . .

Официалното турско правителство и то не стоеше съ скърстени рѫцѣ.

Султанъ Абдулъ Азисъ бѣше вече увѣдоменъ за „великата революция“ въ България и за това че Бълканитѣ сѫ пълни съ нѣкакви „комити“, Сърби или Московци, — неизвѣстно. . . .

Турцитѣ въ Стамбулъ особенно се бояхѫ да не би и Русия тайно да е вземала участие въ новото движение на Българитѣ.

И имахѫ право да се боѭтъ.

Тий знаехѫ, че тѣхнитѣ: нѣкогашний султанъ *Солимань*, звѣздоброецътъ *Мустафа-Едипъ и Мартинъ-Зедекъ* бѣхѫ имъ прѣдсказали, какво, „Богъ“ и „небеснитѣ звѣзди“ имъ открили, че турската империя ще да падне подъ властьта на „единъ великъ господарь отъ къмъ сѣверъ“ и че почитателитѣ на Корана и на Мухамеда ще да се изтрѣбѭтъ съвършенно отъ лицето на земята.

Ето защо, подъ давлението на този страхъ, султановото правителство распореждаше, щото, върху „малката България“ да се испрати „цѣла Азия“ съ нейнитѣ арапи, кюрди, друзи, манафи, зейбеци, черкези и пр., които щѣхѫ да налѣтѭтъ на неѭ за да ѭ оплѣнѭтъ, съсипѭтъ и опустошѫтъ; султановото правителство бѣше заповѣдало на редовниятъ аскеръ отъ много крайнини на пространната турска империя да се събере въ Цариградъ, отъ кѫдѣто, по желѣзницата, веднага се испращаше до Пловдивъ или Ямболъ. . . .

Така, въ краятъ на мѣсецъ априлий и въ началото на мѣсецъ май, двѣтѣ враждебни страни стояхѫ една срѣщу друга: отъ едната страна робитѣ, а отъ друга — господаритѣ; отъ едната страна Българитѣ, съ своитѣ черешови топове и кремеклийки пушки, а отъ друга страна Турцитѣ, съ своитѣ чугунени топови и игленки пушки; отъ едната страна правдата, а отъ друга — силата. . . .

* * *

Военнитѣ дѣйствия се наченахѫ, захванѫ се „общата рѣзня“. —

Първа си испати нещастната Клисура.

На 26 априлъ клисурскитѣ възстанници, на брой около 150 души, раздѣлени на нѣколко отдѣления, се сражавахѫ вече съ башибозуцитѣ и черкезитѣ на *Тосунъ-бея*, събрани отъ всичкитѣ стрѣмски турски села, които възлизахѫ на повече отъ хиляда души, съ 23 малки и нѣколко голѣми знамена. . . .

Башибозуцитѣ настѫпвахѫ по пѫтьтъ отъ къмъ село Рахманларе въ „сгѫстена колона и достигнѫхѫ до „Йовковачешмя“.

Клисурци тогава, отъ укрѣпленията си на „Зли-долъ“ и „Прѣкийтъ-пѫтъ“, имъ открихѫ огънь и, съ първото свое изгърмявание, тий повалихѫ на земята 5-6 души отъ башибозуцитѣ. Убититѣ бѣхѫ веднага грабнѫти отъ своитѣ другари и отнесени, а слѣдъ това всичкитѣ турци скупомъ отстѫпихѫ назадъ.

Слѣдъ едно малко съвѣщание, Тосунъ-бей распореди хората си на нѣколко отдѣления, които, въ „разсипанъ строй“, съ викове: „Аллахъ, Аллахъ, ярдѫмджидѫръ“, попълзехѫ по голитѣ рѫтлини на планината и по долината на „Старатарѣка“ право къмъ укрѣпленията на „Зли-долъ“ и „Прѣкиятъ пѫтъ“, кѫдѣто се намѣрвахѫ нашитѣ възстанници.

Клисурци продължавахѫ да стрѣлѭтъ. Стрѣлѣхѫ тий, ала скоро почувствувахѫ своето безсилие срѣщу огромната неприятелска сгань и ги обземаше страхъ. Тий плахо-плахо погледнувахѫ къмъ другаритѣ си и единъ прѣзъ други, отстѫпвахѫ на вторитѣ укрѣпления, — по-близо до селото, — а слѣдъ туй и въ самото село, отъ кѫдѣто току-що бѣхѫ се изнесли семействата и, прѣзъ „Върлищница“, бѣхѫ отминѫли за близкото село Копривщица. . . .

Слѣдъ едно сражение отъ часъ и половина, башибозуцитѣ изтикахѫ нашитѣ отъ укрѣпленията имъ, нагонихѫ ги къмъ Копривщица и станѫхѫ пълни господари на селото имъ, като оставихѫ обаче отъ себе на бойното поле около 50 души, мъртви и ранени. . . .

Слѣдъ побѣдата слѣдвахѫ звѣрствата, плечкосваньето и опустошението.

Турцитѣ не само че побѣждавахѫ, но и разорѣвахѫ.

А клисура е вече въ тѣхнитѣ рѫцѣ.

Башибозуцитѣ се разтичахѫ като бѣсни изъ улицитѣ на селото и нахлътвахѫ въ кѫщята. Тамъ тий търсѣхѫ съзаклетницитѣ, които се бѣхѫ притаили въ кѫщитѣ си, задъ зидоветѣ и изъ буренацитѣ, както всички болни и немощни които не бѣхѫ успѣли да избѣгѫтъ, и, като ги хващахѫ, мѫчехѫ ги за пари, па послѣ посичахѫ на кѫсове. . . . Нѣмаше милость и пощада нито за старцитѣ, нито за болнитѣ, нито за труднитѣ жени! . . .

Прѣсмѣтнѫто е, че въ Клисура имаше избити около 200 души селени: мѫже, жени и дѣца.

Слѣдъ тази варварщина, башибозуцитѣ повлѣкохѫ изъ кѫщята на селенитѣ: постелкитѣ, завивкитѣ и чергитѣ имъ, тенджеритѣ, тавитѣ и саханитѣ имъ и ги относвахѫ навънъ, кѫдѣто ги товарѣхѫ на коля и откарвахѫ за свойтѣ села.

Съ каква цѣль? — Да ги присвоѭтъ.

Съ какво право? — Съ правото на силата. Цѣлата турска държава прѣдставляваше разбойнически вертепъ: правителството бѣше безсилно, а правосѫдие не сѫществуваше . . .

Най-сетнѣ Турцитѣ довършихѫ своятъ „славенъ“ и „юнашки“ походъ въ Клисура съ това, като запалихѫ селото отъ четиретѣ краища и го прѣдадохѫ на огънь. . .

Кѫщитѣ, отъ сухъ дървенъ материялъ, каквито що сѫ всичкитѣ почти кѫщя на прибалканскитѣ села, горѣхѫ съ неимовѣрна бързина: огъньтъ бичоваше и пропълзяваше отъ една кѫща на друга, отъ една махала на друга: пламъцитѣ, движени отъ вѣтърътъ, се увивахѫ на лѣво и на дѣсно, а по-горѣ надъ тѣхъ гѫстъ, черъ димъ на-кълба на-калба се носѣше къмъ въздушното пространство; трѣщѣхѫ, плющѣхѫ къщитѣ съ голѣмъ шумъ и пукотъ падахѫ на земята, прѣвърнѫти на прахъ; добитъцитѣ испоплашени бѣгахѫ навънъ; смѣсенитѣ гласове на кучетата и гѫскитѣ, на кравитѣ и воловетѣ проглушавахѫ околностьта. .

Всичко това покъртваше сърдцата на бѣднитѣ Клисурци, които, съ сълзи на очитѣ, гледахѫ отъ височинитѣ на околнитѣ бърда какъ тлѣе и догаря тѣхното любимо селце! . .

ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА ВАРНА

. . . .

. . . .

Тъй, както паднѫ Клисура, по сѫщиятъ начинъ паднѫхѫ едно слѣдъ друго въ продалжение на десетина деня и другитѣ възстанѫли села и градове отъ третиятъ революционенъ пловдивски окрѫгъ: — тъй паднѫхѫ Панагюрище, Копривщица, Перущица, Батакъ, Брацигово и пр. и пр.

Сѫщото поражение, сѫщитѣ звѣрства, сѫщата плячка. .

Паднѫ Панагюрище подъ ударитѣ на многобройнитѣ башибозуци и редовната войска на *Хавѫзъ-паша*, слѣдъ една упорита защита при „Балабановъ-връхъ“, при „Бърдото“ и врѣдъ селото; паднѫ Батакъ подъ натиска на вѣроломнаго *Ахмедъ-ага Барутанлиятъ*, който произведе нечувани звѣрства надъ беззащитнитѣ християнски семейства, като позволи на своята дива сганъ да коли, кѫса, пори, дере и безчести до прѣсищанье и уморяванье; паднѫ Перущица подъ силата на *Рашидъ-паша* и башибозуцитѣ, които прѣдадохѫ селото на огънь, а жителитѣ — на сѣчь; паднѫ Брацигово слѣдъ една юнашка отбрана срѣщу редовниятъ аскеръ на *Хасанъ-паша* и *Хафѫзъ-паша*; паднѫхѫ борци и герои, — мѫченици за народната свобода; паднѫхѫ Бенковски и Воловъ, Каблешковъ и Икономовъ, Кочо Честименски и Спасъ Гиневъ, Петръ Боневъ и Въсилъ Петлешковъ, Радъ Клисарятъ и Стоянъ Пѫковъ; погинѫхѫ безброй невинни старци, дѣвици, жени и дѣца, подложени на най-жестоки мѫки; паднѫхѫ села и градове; паднѫхѫ синове-юнаци; паднѫ великата идея!! . . . .

. . . .

Вѫтрѣ въ десетина деня възстанието въ Пловдивскиятъ революционенъ окрѫгъ по всичкитѣ негови пунктове биде потѫпкано и задушено . . .

Българскитѣ възстаници геройски бѣхѫ сложили вече коститѣ си при защитата на своитѣ села и градове, [illegible]-

хѫ по грознитѣ и черни бѣсилки или пъкъ, съ хлътнѫли очи, съ пожълтели лица и съ унилъ погледъ, — признаци на голѣмитѣ страдания, що бѣхѫ прѣтърпѣли прѣзъ послѣднитѣ десетина деня, — пълнѣхѫ вонѣщитѣ турски тъмници . . . . .

Не чуяше се вече на топоветѣ грозний ревъ, гърменьето на пушкитѣ и звънтеньето на саблитѣ и ножоветѣ. Вмѣсто това сега се чуеше само: глухото ридание на бабитѣ и на старцитѣ за тѣхнитѣ изклани и избити синове, дъщери и внуци; тежкото стенанье на женитѣ, що оплаквахѫ своитѣ загинали мѫже и изгубени дѣца; отчаянниять плачъ и писъкъ на дѣцата, що търсѣхѫ своитѣ родители и изгубенитѣ си братя и сестри ! ! . . .

И този стонъ и черно отчаяние, и този плачъ и сърдцераздирателенъ вопль, изтръгнѫтъ отъ слабитѣ гърди на женитѣ и на дѣцата, се носѣше по цѣлата Тракийска-равнина, подемаше се отъ Родопитѣ и отъ Стара-планина и се издигаше на високо къмъ небесната празднина ! ! !

. . . .

. . . .

. . . .

Повече отъ 80 български села бѣхѫ изгорени, оплѣнени и разорени; повече отъ 10,000 души българи: мѫже, жени и дѣца бѣхѫ изтрѣбени, исклани и избити, а безъ брой бѣхѫ онѣзи, що бѣхѫ останали безъ кѫсче хлѣбъ, безъ покривъ и безъ защита . . . . .

Така се, прочее, потъпка, съ най-голѣми жертви и загуби за Българитѣ, дигнѫтото на 20-ий Априлъ 1876 година възстание въ Пловдивскиятъ Окрѫгъ.

Градско общинска ... Варна

2. Организиранье на Ботйовата чета.

— „Революция въ България! Революция въ България! . . Цѣлъ български народъ е възстанѫлъ днесъ срѣщу своя тиранъ-угнетитель и открито се сражава съ башибозуцитѣ и съ редовниятъ турски аскеръ; само въ Стара-планина имало събрани около 40 хил. души български възстанници. . . Полумѣсецътъ губѣлъ, — нашитѣ печелѭтъ: села и градове минавали въ тѣхнитѣ рѫцѣ. . А ний какво още чакаме? Защо стоимъ още и до кога ще се маяме? . . На помощь, братя, на помощь на народнитѣ борци! Напрѣдъ, братя, напрѣдъ въ свещенната борба за човѣшки правдини! . . . .“

Така говорѣхѫ за възстанието въ България отвъдъ-дунавскитѣ българи въ началото на мѣсецъ Май 1876 година, като се поощрѣвахѫ едни-други и тайно приготовлявахѫ да прѣминѫтъ отсамъ Дунавътъ и да помогнѫтъ и тий на своитѣ братя-сънародници, които леяхѫ кръвьта си за свободата и независимостьта на своето измѫчено отечество.

Че *цѣлъ* български народъ е възстанѫлъ; че *само* въ Стара-планина имало до 40,000 души възстанници; че българитѣ се сражавали на открито съ турцитѣ и че печелѣли села и градове: — такива бѣхѫ свѣдѣнията за българското възстание, що достигнѫхѫ до ушитѣ на българскитѣ емигранти въ Влашко; това сѫщото се пишеше и потвърждаваше и отъ тамкашнитѣ вѣстници. И всичко това — прѣзъ мѣсецъ *Май*, тогава вече, когато, както знаемъ, възстанието въ България бѣше вече потушено и умъртвено, тогава, когато тракиецътъ бѣше сложилъ вече своето орѫжие и, бездоменъ и озлочестенъ, гинѣше безслѣдно подъ ударитѣ на неприятелскиятъ мечъ.

Както и да е, но, подъ обаянието на горнитѣ благати извѣстия, българската емиграция се залови на най-жива и енергична дѣятелность.

По-старитѣ българи, търговцитѣ и еснафлиитѣ хора отъ всичкитѣ ромѫнски градове се размърдахѫ; тий събирахѫ изъ помежду си волни помощи: пари, лѣкарства, пушки, сабли, револвери и други военни принадлежности; а младитѣ момчета, *всевъзможни* градинари, зидари, ханджии, кермидчии, млѣкари, бозаджии и пр., които бѣхѫ оставили своятъ „роденъ край“ и своята „мила бащина стрѣха“, единственно поради стѣснителниятъ рабски хомутъ, сега напущахѫ своятъ занаятъ, свойтѣ господари, и бързахѫ часъ по-скоро да си набавѭтъ хѫшовско облѣкло, царвули, чанти, патрондаши и пр., всичко което щѣше да имъ трѣбва за прѣдстоящиятъ походъ.

Радость, велика радость, обхващаше всички, а най-вече буйнитѣ младежи.

И защо ли не?

Скоро тий щѣхѫ да се видѭтъ облѣчени въ своята хѫшовска прѣмѣна и наредени подъ свещеннитѣ байряци; скоро щѣхѫ да се появѭтъ между нихъ храбритѣ войводи, които, гръмогласно, съ голи сабли въ рѫцѣ, щѣхѫ да ги поведѫтъ къмъ родната земя. А тамъ, — тамъ тий щѣхѫ да воюватъ и щѣхѫ да се биѭтъ съ народнитѣ душмани, на послѣ. . . . О, какво щастие велико, ако тий сполучехѫ да излѣзнѫтъ живи и здрави изъ подъ лѣтещитѣ куршуми! . . Тий тогава щѣхѫ да се завърнѫтъ, весели, засмѣни, въ своитѣ села, тамъ, кѫдѣто майкитѣ и сестритѣ имъ ги чакахѫ съ отворени обятия и съ китки цвѣте въ рѫцѣ, и щѣхѫ да си заживѣѭтъ новъ, честитъ и свободенъ животъ, като щѣхѫ да работѭтъ надъ бащината си земя, подъ откритото българско небе и подъ обаянието на българскитѣ пѣсни! . . .

Така си мечтаяхѫ бѣднитѣ наши емигранти, така се самооболщавахѫ тий, увличахѫ се и плачехѫ отъ радость.

А врѣме вече наближаваше да вървѭтъ.

Момчетата съ нетърпѣние се огледвахѫ на лѣво и на дѣсно, като чакахѫ да излѣзе нѣкой отъ старитѣ войводи, — опитни водачи по трудниятъ пѫть, — който да ги поведе къмъ непознатитѣ Балкани.

Чакахѫ тий, и дълго врѣме чакахѫ, ала напраздно: — никой се не явяваше.

Кѫдѣ бѣше Панайотъ Хитовъ? Кѫдѣ бѣхе Филипъ-Тотю или дѣдо Желю? Що правѣхѫ тий и защо се маяхѫ още? Защо нѣмаше още заповѣдь, която би опрѣдѣлила кѫдѣ и какъ трѣбваше да се съберѫтъ момчетата?

Нѣмаше такава заповѣдь, да, защото нѣмаше самитѣ войводи: — нѣмаше Панайота Хитовъ, нѣмаше Филипъ-Тотя, нѣмаше дѣда Желя. Всички тий бѣхѫ се спотаили, бѣхѫ измѣнили на светото дѣло или же бѣхѫ избѣгали въ Сърбия.

Какво да се прави?

Младитѣ момчета, приготвени за походъ, търсѣхѫ войвода, комуто доброволно щѣхѫ да се подчинѭтъ, за да ги упѫтва той и да имъ указва на дѣйствията, които трѣбваше да се прѣдприематъ въ всѣки даденъ моментъ.

Нашиятъ патриотъ и поетъ-публицистъ **Христо Ботйовъ**, който по онова врѣме живѣяше въ Букурещъ, и който съ най-напрѣгнѫто внимание слѣдѣше за сѫдбинитѣ на България, както и за движенията на емиграцията въ Влашко и Сърбия, — разрѣши въпросътъ. Ако Ботйовъ и да бѣше изгубилъ вече вѣра въ комитетското дѣло, — слѣдъ несполуката на Старо-Загорското възстание, — и ако той и да бѣше се отказалъ съ писмо на поканата на Ст. Стамболовъ да вземе участие въ съставътъ на гюргевскиятъ централенъ комитетъ: — сега не можа да остане хладнокръвенъ зритель къмъ най-послѣднитѣ събития въ България, които щѣхѫ да турѭтъ нови бои на картата на Балканский полуостровъ. Онзи, който милѣеше повече отъ всѣки другиго за своето страждающе и поробено отечество; онзи, който безпрѣстанно будѣше робътъ да не спи, а емиграцията увѣщаваше да бѫдѣла тя всѣки день, всѣки часъ и всѣка минута готова да принесе своята лепта прѣдъ олтарятъ на българската свобода и независимость: — той, казвамъ, сега не можеше да остане равнодушенъ къмъ великото дѣло, което го зовѣше на помощь. О, не, не,. . . Онзи, който бѣше написалъ съ кръвь и огънь

Подкрѣпи и менъ рѫката,
Та кога възстане робътъ,
Въ редоветѣ на борбата
Да си найдѫ и азъ гробътъ, —

той, трѣбваше да отиде. . . ; той трѣбваше да отиде тамъ, кѫдѣто го зовѣхѫ сѣнкитѣ на Кара-Есинскитѣ герои! . . .

Само едно обаче Ботйовъ никога не е мислѣлъ: той никога не е мислѣлъ да се постави на чело на момчетата и да имъ стане войвода.

Въ онова критическо врѣме обаче, когато трѣбваше най-скоро да се помогне на смѣлитѣ борци за свободата, Ботйовъ извикалъ прѣдъ събраната тълпа доброволци въ Букурещъ: „Азъ ще да ви поведѫ, момчета; азъ ще да ви станѫ войвода! . . .“

— „Браво, бати Христо“, извикали тогава изъ едно гърло тамъ събранитѣ хѫшлаци, „ний го желаемъ, ти да ни бѫдешъ войвода; ний доброволно ще да ти се подчиняваме и ще да те слушаме: води ни по-скоро къмъ родната земля!“. . .

Така, прочее, по единъ чисто патриархаленъ начинъ, Христо Ботйовъ биде *коронясанъ* за войвода на нашата млада доброволческа чета.

* *
*

Като пое върху себе си тежката роль да бѫде войвода надъ четата, Ботйовъ веднага разпрати извѣстия до момчетата изъ цѣла Романия. да се съберѫтъ къмъ слѣдующитѣ крайдунавски градове: Браила, Каларашъ, Олтеница. Зимничъ, Корабие, Турну-Могурели и Бекетъ, като ще прѣдставляватъ себе си за градинари, а орѫжието, скрито въ сандѫци, — за градинарски сѣчива: мотики, лопати, тесли, чукове, и пр. и. така събрани въ рѣчнитѣ градове, да чакатъ до втора негова заповѣдь. . .

Извѣстията, които достигнѫхѫ до войводата, впослѣдствие първата негова заповѣдь, отъ всѣкѫдѣ твърдѣхѫ едно и сѫщо, а именно, че *стоката* е вече готова и че *търгосцитѣ* чакатъ по ромѫнскитѣ скели *). . .

Отъ шумнитѣ приготовления на нашитѣ емигранти и отъ многобройнитѣ депеши размѣнени по онова врѣме между тѣхъ за *стока и търговци*, ромѫнското правителство не можеше да се не усѣти, какво се вършеше въ неговата територия, но то си правѣше оглушки: или затова че съчувствуваше на дѣлото на българитѣ, или же затова че желаеше да се отърве отъ стотинитѣ български скиталци, които всѣкидневно произвеждахѫ скандали и главоболѣхѫ на ромѫнската полиция. . . .

---

*) Думитѣ *стока* и *търговци* имахѫ прѣносно значение: подъ името *стока* нашитѣ тогава разбирахѫ орѫжието и всичкитѣ други военни принадлежности, а подъ името *търговци* — се разбирахѫ самитѣ момчета.

Колкото до това, какъ щѣше да се прѣмине Дунавътъ, първоначално планътъ бѣше да се съберѫтъ всичкитѣ момчета при Бекетъ, отъ кѫдѣто нощемъ щѣхѫ да се прѣхвърлятъ съ лодки на българскиятъ брѣгъ близо до селото Козлудуй; но понеже водитѣ на Дунавътъ и на р. Жия по него врѣме бѣхѫ придошле твърдѣ голѣми, то първиятъ планъ се измѣни и се опрѣдѣли минуваньето да стане съ параходъ, като се изнасили който и да билъ австрийски параходъ да принесе момчетата на българска земя *). . . .

На 13 Май, привечерь, Ботйовъ слѣдъ като се прости съ майка си, която тогава живѣяше при него въ Букурещъ; слѣдъ като каза „сбогомъ“ на жена си Венета и и обѣща скоро да се върне; слѣдъ като цѣлуна нѣколко пѫти по челото своето колибелно дѣтенце Иванка: — излѣзе отъ кѫщи и слѣзе на станцията Филаретъ, кѫдѣто го чакахѫ негови другари, които щѣхѫ съ него да вървѭтъ или които искахѫ да се видѭтъ на тръгванье съ „смѣлиятъ человѣкъ“. Въ 6½ ч. той се качи на тренътъ и отпѫтува за до Гюргево, отъ кѫдѣто мислѣше да се качи на параходътъ.

Когато прѣстигнѫ въ Гюргево, Ботйовъ се научи, че австрийскиятъ параходъ **Радецки** заминѫлъ надолу по течението по Дунавътъ и че скоро щѣлъ да се повърне обратно.

Тогава Ботйовъ издава втора заповѣдъ до момчетата-емигранти, въ смисълъ, щото, при повръщаньето на *Радецки* да се качватъ на параходътъ заедно съ своята *стока*, като взематъ билети за до Видинъ и Сърбия.

На 14 и 15 Май Ботйовъ прѣкара въ Гюргево, занятъ съ урежданье дѣлата на четата, съ наставления къмъ момчетата, които трѣбваше да се качѭтъ заедно съ него отъ Гюргево, и съ приготовлението на собственната си униформа и войводски принадлежности.

---

*) Глѣдай „Бѣлѣжкитѣ“ на А. Матевъ, „Свѣтлина“ год. IV, кн. XI и XII, стр. 189.

На 16 Май, въ недѣля, въ 3 ч. слѣдъ пладнѣ, „Радецки“ гордо и величествено прѣстигнѫ и се спрѣ на гюргевската скеля, като носѣше на себе нашитѣ *търговци* отъ Браила и Олтеница.

Послѣднитѣ сега наизлѣзохѫ на кувертата, отъ дѣто погледвахѫ ту на една, ту на друга страна къмъ многобройната ромѫнска и българска публика, като търсѣхѫ да распознаѭтъ *своитѣ*, а съ още по-голѣмо любопитство да видѭтъ своятъ бѫдѫщи войвода. Онѣзи отъ тѣхъ, които познавахѫ Ботйова, наченѫхѫ даже да сочѭтъ къмъ него съ пръстъ и да снематъ шапкитѣ си. Тогава Ботйовъ, както казватъ, се обърнѫлъ на страна, съ което искалъ да имъ покаже, че не било врѣме за привѣтъ и че всичко трѣбвало да се държи въ най-дълбока тайна.

Слѣдъ малко, когато *стоката* на гюргевскитѣ пѫтници бѣше вече на параходътъ, Ботйовъ се рѫкова съ своитѣ приятели, и, прѣдъ очитѣ на многобройната публика, се качи и той на параходътъ, заедно съ своитѣ 30-35 души „волинтири“, които бѣхѫ взели билети за до Кладова.

Пѫтницитѣ се прибрахѫ, трѫбата изсвири, колелетата на параходътъ се прѣвъртѣхѫ и „Радецки“ плавна по дебелитѣ води на Дунавътъ за къмъ Русчукъ.

За да не даде поводъ за подозрѣнье, Ботйовъ, заедно съ още нѣколко души свои приближенни, се останови най-долѣ, — въ спалнята на параходътъ; а на момчетата бѣше найстрого заповѣдано да се не напиватъ и да не разговарятъ съ непознати тѣмъ хора.

Русчукската скеля се прѣмина благополучно за нашитѣ пѫтници.

Пароходътъ се носѣше на „всѣхъ парусахъ“ по гладката повърхность на великата славянска рѣка: на дѣсно се разстилаше равна и свободна Ромѫния, а на лѣво, робската земя, — отечеството на отецъ Паисия, на Раковски и Л. Каравелова, на Неофита Бозвели и Илариона Макариополски, на Неофита Рилски и Райна Поповичъ, родината и на тѣзи млади момци, които сега отивахѫ да мрѫтъ . . .

Надвечерь бѣше станѫло вече, когато параходътъ подминѫ устието на рѣката Янтра . . .

Тука наблизо, — срѣщу устието на р. Янтра, — на отвъдниятъ ромѫнски брѣгъ. бѣше мѣстото, кѫдѣто, въ началото на мѣсецъ Юлий 1868 година, Петрушанскитѣ герои развѣхѫ прѣпорецътъ *свобода или смъртъ*; сторихѫ клетва за вѣрность прѣдъ своитѣ войводи Хаджи Димитра и Стефана Караджа; а слѣдъ туй, прѣминѫхѫ Дунавътъ нощемъ, полѣтѣхѫ къмъ Стара-планина и сложихѫ геройски своитѣ кости при *Кара-Есинъ* въ *дѣдовата Войнова кория*, при *Вишовъ-градъ*, въ *Калнѫ-дере* и на *Бозлуджа*.

И сега сѣнкитѣ на тѣзи герои-мѫченици на свободата, които бродѣхѫ денемъ и нощемъ въ поднебеснитѣ пространства на българскиятъ хоризонтъ, призовавахѫ за мъщение новитѣ ратници, носещи се сега на параходътъ ,,Радецки“. . .

На мръкванье ,,Радецки“ доближи Свищовъ. Слънцето мѣрѣше да потѫне тамъ нѣкѫдѣ на западъ, като щѣше да отнесе съ себе си свѣтлитѣ си лѫчи отъ околнитѣ рѫтлини; копачитѣ отъ свищовскитѣ лозя и орачитѣ отъ ромѫнскитѣ месирлици, уморени отъ дневниятъ трудъ, се прибирахѫ вече по домоветѣ си: нашитѣ же пѫтници на ,,Радецки“, като почувствувахѫ нощниятъ хладъ, слѣзохѫ отъ кувертата долу и небрѣжно се натъркалѣхѫ по дъскитѣ на вториятъ етажъ на парахода, около сандъцитѣ си съ *градинарскитѣ сѣчива*. . .

При Свищовъ. — нищо особенно.

Зимничъ даде 15-20 момчета.

Поразшавахѫ се нашитѣ, посрѣщнѫхѫ новитѣ си другари, пожелахѫ имъ ,,добъръ часъ“ и се свихѫ пакъ на купчинки около сандъцитѣ си.

Между Никополъ и Рахово бѣше вече срѣднощь.

Черенъ мракъ застилаше земната кора; на небето блѣщехѫ тисещи звѣзди и се огледвахѫ въ гладката повърхность на тихата вода; легкъ, прохладенъ вѣтрѣцъ охолно си играеше надъ дунавската равнина; на вредомъ царуваше тишина омайна; освѣнъ еднообразното плесканье на парахода, нищо друго се не чуяше; всичко спѣше, всичко почиваше въ обятията на сладкиятъ сънь. . .

Не спѣше само Ботйовъ, бѫдѫщиятъ войвода и четоводецъ, виновникътъ на прѣдстоящиятъ походъ.

Съ настѫпваньето на нощната тъмнина той се почувствува малко по-свободенъ. Затова, като остави спещите си другари въ долниятъ етажъ на парахода и като прѣминѫ покрай своитѣ скѫпи *градинари-гренадери*, той се изкачи горѣ на кувертата.

Тамъ му бѣше по-добрѣ.

Тамъ можеше нестѣснено да се диша и свободно да се мисли.

Ботйовъ пустнѫ въ пълнѣйши полетъ своята буйна фантазия:

— „Лѣти, лѣти, о, крилато врѣме! Корабе, носи ни по-скоро на западъ, — тамъ, кѫдѣто ни чакатъ нови другари! . . .Скоро ще трѣбва ний да се видимъ съ Воиновски и Обрѣтеновъ, съ Георгя Апостоловъ и Спасъ Соколовъ. , . Ахъ, другари по сърдце, другари по идея, разбирамъ азъ вашата вѫтрѣшна тревога и още отъ тука ви подавамъ своята рѫка! . . . Ведно съ васъ, и съ тѣзи ратници тука, които сега тъй сладко почиватъ. ний ще трѣбва скоро да станемъ пълни господари на парахода; скоро ний ще трѣбва да развѣемъ народното знаме *свобода или смърть* и да стѫпимъ на родната земя! . . . Тамъ една-едничка клетва ще сторимъ, една и сѫща молитва ще да се помолимъ, па послѣ ще да полѣтимъ срѣщу коршумитѣ неприятелски, а по-нататъкъ: — сѣчь, кръвь, рани, гибель, смърть, неизвѣстность ! ! . . . А жена ми? А дѣцата ми? Тритѣ за мене сѫщества мили? Съ тѣхъ какво ще стане? . . О, азъ съмъ виноватъ; азъ съмъ виноватъ затова, че имъ не казахъ поне на кѫдѣ отивамъ. Сега азъ трѣбва да имъ пишѫ и да имъ поискамъ прошка, за гдѣто имъ не открихъ своето намѣренье; сега азъ трѣбва да имъ явѭ, че послѣ отечесвото си, тѣхъ съмъ най-много обичалъ; ще да имъ явѭ, че ако азъ останѫ живъ слѣдъ биткитѣ, че ний ще бѫдеме тогава най-честититѣ на тозъ свѣтъ, и ако ли азъ паднѫ убитъ, — че другаритѣ ми не ще ги оставятъ. . . . “

Така си мечтаеше бѣдниятъ Ботйовъ, па послѣ слѣзе отъ кувертата, сѣднѫ край една маса и, подъ натискътъ на послѣднитѣ мисли, написа до жена си, Венета, долнето писмо:

Мила ми Венето, Димитре и Иванке!

Простѣте ме, че азъ Ви не казахъ, кѫдѣ отивамъ. Лю-

бовьта, която имамъ къмъ Васъ, ме накара да направѭ това. Азъ знаяхъ, че Вий ще да плачите, а Вашитѣ сълзи сѫ много скѫпи за мене.

Венето, ти си моя жена и трѣбва да ме слушашъ и вървашъ въ всичко. Азъ се молѭ на приятелитѣ си да те не оставятъ и тий трѣбва да те подържатъ. Богъ ще да ме запази, а като оживѣѭ, то ний ще да бѫдемъ най-честититѣ на тоя свѣтъ. Ако умрѫ, то знай, че послѣ отечеството си, съмъ обичалъ най-много тебе, затова гледай Иванка и помни любящиятъ те

Радецки
17-ий Май 1876 г.

Христа.*)

Писмото бѣше написано, Ботйовъ мислѣше за испращанието му, когато параходътъ се спре, а служащитѣ на него извикахѫ: „Турну-Могурели!“

Пѫтницитѣ на „Радецки“ се разбудихѫ и раздвижихѫ. Нашитѣ посрѣщнѫхѫ новитѣ си другари, на брой около 25-30 души, между които начело бѣхѫ: *Воиновски*, родомъ отъ Габрово, бивши русски юнкеръ и офицеръ, избѣгалъ въ Ромѫния; *Кирилъ Ботйовъ*, — братътъ на войводата; *Спасъ Соколовъ* и др.

Слѣдъ като прие новитѣ си пѫтници отъ Турну-Могурели, „Радецки“ зацѣпи пакъ дебелитѣ дунавски води за къмъ Корабие.

Числото на нашитѣ едномисленници все повече и повече възрастнуваше. Тий сега наддѣлѣвахѫ надъ другитѣ пассажери и, като усѣщахѫ своята сила и надмощие, ставахѫ все по-свободни и по-свободни въ своитѣ обърщения. До като едни отъ момчетата тихомъ и мълкомъ се прѣструвахѫ още че спѭтъ, другитѣ тѣхни другари бѣхѫ се изкачили горѣ на кувертата, бѣхѫ насѣдали на малки купчинки и весело-весело си приказвахѫ, смѣяхѫ се и пияхѫ; до като едни отъ момчетата се страхувахѫ отъ неизвѣстностьта, други гледахѫ право надъ пропастьта и се смѣяхѫ надъ своята сѫдба. Онѣзи отъ послѣднитѣ, които имахѫ пари, сега щедро ги пръскахѫ: бутилкитѣ съ бира една слѣдъ друга се испразднѣвахѫ; дружината ставаше все по-весела и по-весела; захванѫхѫ се пѣснитѣ . . .

---

*) Изъ „Опитъ за биография на Христо Ботйовъ“ отъ З. Стояновъ.

Воиновски, който бѣше опрѣдѣленъ да пази редътъ и тишината между хѫшоветѣ на парахода, веднага се намѣри при тѣхъ, смъмра ги и ги застави да млъкнѫтъ . . .

Параходътъ стигнѫ Корабие. — малъкъ Ромѫнски градецъ до Дунавътъ и станция на желѣзница.

Отъ тука се качихѫ около тридесеть момчета, заедно съ *Иваница Данчовъ* изъ Свищовъ, който бѣше като глава надъ момчетата въ Корабие. — като натоварихѫ 6 голѣми сандѫци съ военни припаси, адрессирани до Турну-Северинъ.

Като подминѫ и тази скеля, „Радецки“ спустнѫ котва и се спре на почивка за нѣколко врѣме, слѣдъ което пакъ зацапа нагорѣ . . .

Тука Ботйовъ намѣри малко свободно врѣме и написа писмо до другаритѣ си, несъучастници въ походътъ, съ което имъ благодарѣше за услугитѣ, що сѫ му указали, при сформираньето на неговата чета; а сѫщо така и двѣ телеграмми: едната до La République Française, а другата до Journal de Genève, които той, заедно съ писмото до жена си, тъкмѣше да прѣдаде на Димитра Горовъ, — който щѣше да придружи четата до Бекетъ,— за да ги прѣдаде послѣдний отъ своя страна на която и да било телеграфо-пощенска станция въ Ромѫния, слѣдъ като слѣзеше отъ парахдътъ.

Съ двѣтѣ горни телеграмми до La République Française и Journal de Genève Ботйовъ извѣстяваше на европейскиятъ ученъ свѣтъ, какво, „двѣста души Български юнаци подъ прѣдводителството на Христа Ботйовъ, редакторътъ на в. *Знаме*, органъ на революционната партия, днесь заробихѫ Аврийскиятъ параходъ *Радецки*, като го накарахѫ насилственно да ги пренесе прѣзъ Дунавътъ, излѣзохѫ на дѣсниятъ Български брѣгъ мѣжду градоветѣ Рахово и Ломъ-Паланка, отворихѫ знаме *свобода или смърть* и отидохѫ на помощь на своитѣ възстанѫли братия българи, който отдавна се борѭтъ съ своитѣ петвѣковни тирани за своята човѣшка свобода и народни права.“ „Тий вѣрватъ,“ говоряше се по-нататъкъ въ телеграммитѣ, „че Европейскитѣ образовани народи и тѣхнитѣ правителства ще да се отзовѫтъ съчувственно къмъ светото тѣхно дѣло и ще да имъ подадѫтъ братски своята рѫка.“ *) . . . .

Параходътъ наближаваше вече устието на рѣката Искъръ, когато зората се синваше отъ къмъ истокъ.

Настѫпващиятъ день бѣше *17-ий Май*.

Войводата и неговитѣ приближенни рано-рано минѫхѫ край момчетата на обикновенната камара и се изкачихѫ на кувертата, кѫдѣто сѫщо имаше много хѫшове. Послѣднитѣ сега възлизахѫ на брой около 150-160 момчета, всички между 20-30 години съ веселъ, живъ погледъ и съ непоколебимъ характеръ. Казватъ, че войводата особенно се трогнѫлъ отъ видътъ на своитѣ *спартанци*, очитѣ му се налѣли съ сълзи и той се оттеглилъ пакъ въ първа камара . . .

На орѣховската скеля станѫ обикновенното слизанье и качаванье на пѫтницитѣ и нищо повече.

Отъ тука параходътъ прѣкоса прѣзъ Дунавътъ и се спре при Бекетъ, — послѣднята станция за нашитѣ, отъ кѫдѣто щѣхѫ да се качѫтъ важни лица и отъ дѣто щѣше да се донесе знамето, а сѫщо така и други военни припаси.

И наистина, отъ Бекетъ се качихѫ на „Радецки“ апостолитѣ: *Никола Обрѣтеновъ* и *Георги Апостоловъ* **); *Пера Симеоновъ*, македенецъ изъ Велесъ и капитанъ-князь *Теофанъ Радановичъ*, родомъ изъ Петербургъ, — хора развити, славянофили, участници въ херцеговинското въстание; *Митю Цвѣтковъ Бакаловъ* отъ Враца; *Сава Пеневъ* и *П. Н. Юрдановъ* отъ Търново, *Георги Матеевъ* отъ Свищовъ, *Юрданъ Кършовски* отъ Елена, *Д. Икономовъ* отъ Троянъ, *Димитръ Тодоровъ* отъ Габрово и пр. и пр., всичко около 40 души. Войводата, който бѣше излѣзълъ да посрѣщне новитѣ си другари, рѫкова се съ по-първитѣ момчета и ги отведе въ своята камара, кѫдѣто набързо трѣбваше да се рѣши вече завоеванието на парахода, който, като се отдѣли отъ Бекетъ, носѣше въ себе нашитѣ **195** момчета, — вичко, „което имаше между Ромѫнскитѣ българи гореща кръвъ, което идеализиране, което сподѣлѣше чувствата и идеитѣ на своятъ поетъ-войвода“ . . .

---

* Тѣзи двѣ телеграмми, написани отъ Ботйовъ, наистина се прѣдадохѫ на Д. Горовъ, който ги испратилъ по принадлежность, слѣдъ като били прѣведени на френски.

**) Като се указала невъзможна агитацията въ V Софийски окрѫгъ, както ни явява г. Ст. Заимовъ въ своята „критика върху *Опитъ за биография на Христо Ботйовъ* отъ З. Стояновъ,“ помѣстена въ I книга на „Министерский Сборникъ“, — апостолътъ Обрѣтеновъ напустнѫлъ своятъ окрѫгъ и се прѣмѣстилъ въ Вратчанско, при Заимовъ, кѫдѣто прѣкрвалъ по цѣли недѣли, па дори и мѣсеци. Слѣдъ прогласяванието на *Срѣдне-горското* въстание, Обрѣтеновъ, заедно съ Георгя Апостоловъ, вртчански апостолъ, прѣцапали Дунавътъ при Бекетъ прѣзъ мѣсецъ априлъ и минѫли въ Влашко съ цѣль да зовѫтъ емиграцията на помощь, отъ която тъкмѣли да сформиратъ нѣколко чети.

Прости вечь, свята Ромѫнийо, прости ! . .

Когато отечеството на тѣзи млади момци, които сега отивахѫ да мрѫтъ, се показа спрямо нихъ като майка-мащиха и ги изрита на чужбина, — ти имъ указа гостоприемство.

Ний ти благодаримъ.

Благодаримъ ти сѫщо така и отъ името на починѫлитѣ наши герои прѣзъ 1867 и 1868 години, като те молимъ да имъ простишъ: да имъ простишъ за всички безпокойства, за всички угорчения, що сѫ ти причинили тий прѣзъ своето прѣбиванье тамъ; а сега, пожелай и ти честитъ успѣхъ на новитѣ борци, на тѣзи млади сили, които те сега, може би, навѣки напущатъ ! !. .

3. На българскиятъ брѣгъ.

Слънцето бѣше подскочило доста високо на хоризонтътъ; пролѣтниятъ гость, славеятъ, бѣше изпѣлъ вече своята утрѣнна пѣсень: — когато „Радецки“ се промъкнѫ край раховскитѣ лозя и, гордо и невъзмутимо, плуваше на западъ.

Деньтъ бѣше хубавъ, майски; небето—бистро и ясно; слънцето грѣеше разкошно . . .

Прѣдъ очитѣ на нашитѣ пѫтници на „Радецки“ се растилахѫ и отъ двѣтѣ страни на Дунавътъ необозрими равнини и прѣкрасни лѫки, покрити съ прѣсна зеленина и оросени отъ пролѣтнитѣ дъждове; многоброенъ едъръ и дребенъ добитъкъ, разпърснѫтъ и отъ двѣтѣ страни на рѣката, лакомо кѫсаще крѣхката трѣва; смѣсени човѣшки гвасове, наруванье на едриятъ добитъкъ, лаянье на кучета и дранканьето на овчарскитѣ звънци достигнувахѫ дори до ушитѣ на пѫтуѭщитѣ съ параходъ „Радецки.“

Но нашитѣ *гарибалдейци* видѣхѫ или невидѣхѫ, чуехѫ или нечуехѫ; а прѣлѣститѣ майски като че ли не бѣхѫ за тѣхъ: -- тѣхното внимание сега се спираше на други нѣща, а тѣхната фантазия имъ рисуваше въ най-живи краски прѣдстоящитѣ събития въ България и тѣхниятъ бѫдѫщи животъ въ освободената страна.

Споредъ това момчетата ставахѫ все повече и повече нетърпѣливи: — тѣсно и душно имъ бѣше вече на парахода, а особенно на ония отъ тѣхъ, които знаяхѫ, че нѐ за Сърбия, нѐ за Кладова отиватъ, както имъ гласѣхѫ билетитѣ, но че ей-тука, задъ островъ Купаница, до селото Козлудуй, щѣха да стѫпѭтъ на българска земя.

Въ това врѣме войводата Воиновски, Георги Апостоловъ. Н. Обрѣтеновъ, Спасъ Соколовъ и пр., съставляющи ,,военниятъ съвѣтъ“ събрани въ едно отъ кюпетата на I камара, около една маса, рѣшавахѫ завоеваньето на параходъ „Радецки“, — на сѫщиятъ онзи параходъ, който ги носѣше сега,

„Военнийтъ съвѣтъ“ като взема̀ прѣдъ видъ, че трѣбваше:

1. Да се заставятъ както капитанинътъ на „Радецкки“, така и неговиятъ машинистъ да дебаркиратъ момчетата на Козлудуйскиятъ брѣгъ; а ако се съпротивѭтъ и упорствуватъ, да бѫдѫтъ веднага прѣмахнѫти и управленьето на парахода прѣмине подъ българска команда; и

2. Да се възпрѫтъ и покорѭтъ матрозитѣ въ случай че тий дигнѣхѫ глава и нападнѣхѫ: —

На бързо рѣши:

а) Възстанницитѣ: Давидъ Теодоровъ, — който говорѣше отлично по нѣмски, — и попъ Савва Катрафиловъ, въорѫжени съ скрити револвери, да възлѣзѫтъ при капитанинътъ на парахода, да го забавляватъ и залъгватъ съ свойтѣ разговори (а ако потрѣбва и изнасилѭтъ), до като и другитѣ назначени по работа момчета успѣѭтъ да завзематъ своитѣ мѣстата и до като се даде отъ войводата командата на *орѫжие момчета*. За тази цѣль Давидъ Теодоровъ и попъ Савва Катрафиловъ могѫтъ да взематъ съ себе си, ако искатъ, още 2-3 момчета, тоже въорѫжени, които ще да се помайватъ татъкъ около тѣхъ или ще да се прѣструватъ че спѭтъ и които трѣбва да изпълняватъ заповѣдитѣ на Давида Теодоровъ;

б) Юрданъ Юрдановъ, заедно съ още 4 млади момчета, да се навърта около вратичката, изъ която се слѣзнува долу при машинистътъ. Щомъ чуе сигналътъ, да се спусне при машинистътъ и да завземе управлението на машината.
И той ще да изпълнява заповѣдетѣ на Давида Теодоровъ;

в) Македонецътъ Пера Симеоновъ, заедно съ още 6 души възстанници, въорѫжени тоже съ скрити револвери, да възлѣзнѫтъ горѣ на кувертата и да се навъртатъ около дюйменджиитѣ. Щомъ като дойде опрѣдѣленото врѣме, да хванѫтъ дюйменджиитѣ и да ги отстранѭтъ отъ дюйменя, а роботата съ него да се възложи на едного отъ хѫшоветѣ, който би разбиралъ отъ дюйменъ;

г) Савва Пеневъ и П. Юрдановъ, съ по 6 по-ягки момчета, сѫщо въорѫжени, да минѫтъ на прѣдната часть на парахода, гдѣто стоѭтъ матрозитѣ, и, като завзематъ двѣтѣ прѣдни крила на парахода, да оградѭтъ матрозитѣ тамъ, които, така изолирани, оставахѫ съвършенно безсилни;

д) Митю Цвѣтковъ съ още двама души хѫшове да остане при параходската касса и да ѭ запази неповрѣдена прѣзъ онова врѣме, прѣзъ което параходътъ щѣще да се намира подъ българска команда;

е) Когато всичкитѣ горѣказани лица щѣхѫ да завзематъ опрѣдѣленитѣ си мѣста, тогава войводата ще да излѣзе отъ първа камара, облѣченъ въ войводската си униформа, придруженъ отъ „свитата“ си, и ще да изкомандова *на орѫжие момчета*;

ж) Момчетата тогава ще да се спустнѫтъ върху сандѫцитѣ си, ще да ги разбиѭтъ и, на прѣвъ планъ, да грабнѫтъ само пушкитѣ си. При туй, да се внуши на момчетата, чрѣзъ тѣхнитѣ приближенни, че животътъ и честьта на мирнитѣ пассажери ще трѣбва да бѫдѫтъ запазени и че, въ противниятъ случай, прѣстѫпницитѣ на тази заповѣдь, ще бѫдѫтъ най-строго наказани;

з) Най-сетнѣ военниятъ съвѣтъ опрѣдѣля подпоручикъ Воиновски за главнокомандающи надъ възстанницитѣ, да пази редътъ и тишината на парахода и да направлява общиятъ планъ на изнасилванието.

Рѣшено и свършено.

Вѫтрѣ въ нѣколко минути Воиновски распрѣдѣли и изпрати *караулитѣ* по мѣстата имъ.

Назначенитѣ же момчета, съ голѣма прѣдпазливость и съ особена грижа, гледахѫ да изпълнѭтъ въ точность възложената тѣмъ работа.

Въ онова врѣме когато Давидъ Теодоровъ и попъ Савва Катрафиловъ прѣспокойно се разговарѣхѫ съ капитанинътъ на „Радецки“ затова, дали на Видинъ или на Ломъ-Паланка се отива по-напрѣдъ; когато Юрданъ Юрдановъ съ своитѣ другари тщателно пазѣше входътъ при машиниста; когато Пера Симеоновъ се разговарѣше и загълвикваше дюмменджиитѣ, а неговитѣ хора се прѣструвахѫ че спѭтъ и хъркахѫ татъкъ наоколо; когато Савва Пеневъ и П. Юрдановъ съ своитѣ юнаци бѣхѫ завардили вече матрозитѣ въ двѣтѣ прѣдни крила на парахода: — тогава войводата и неговитѣ приближенни затворихѫ вратата на първа камара и, като поставинѫ двѣ по-ягки момчета да не пропускатъ никого отъ чуждитѣ хора да влѣзнуватъ вѫтрѣ, отворихѫ своитѣ куфари, при едно вѫтрѣшно вълненье, извадихѫ отъ тѣхъ хѫшовската си прѣмѣна и, съ една необикновенна бързина, наченѫхѫ да се събличатъ и обличатъ и да прѣпасватъ сабли и револвери. . .

Всичко това ставаше прѣдъ очитѣ на чуждитѣ пассажери, що имаше въ първа камара: нѣколко свищовски търговци, двама цинцари и нѣколко души още непознати ромѫни и нѣмци, които, съзнателно или безсъзнателно, останѫхѫ неподвижни на своитѣ мѣста. Всѣкой отъ тѣхъ по своему си мислѣше и обясняваше новото явленье. . .

Слѣдъ малко вратата на I камара се отворихѫ. Воиновски влѣзе и отрапортува на войводата, че всичко е вече готово и че параходътъ се намиралъ подъ негова команда.

Съ бързината на молнията изкочи тогава изъ камарата Ботйовъ, а слѣдъ него съвѣтницитѣ му: Никола Обрѣтеновъ, Г. Апостоловъ, С. Соколовъ и пр. и, тъкмо срѣщу устието на рѣка Огоста, до островъ Купаница, край хубавата „Дунавска лѫка“ — войводата изсвири съ своятъ рогъ, изтегли саблята си и, всрѣдъ гръмове, вихрушки, велегласно извика: „*На орѫжие момчета!*“ . . .

А момчетата знаяхѫ вече своята работа.

Вѫтрѣшниятъ огънь, до тогава силомъ прѣкриванъ у тѣхъ, избухнѫ сега.

Съ една чудесна бързина и непоколебима твърдость тий се налѣпихѫ около манифактурнитѣ сандѫци и брашовански куфари, като ги събарѣхѫ, трошехѫ и чупѣхѫ, па хващахѫ, — вмѣсто градинарски мотики и тесли, — пушки и байонети . . .

Чуждитѣ пѫтници се изпоплашихѫ: тий тичахѫ нагорѣ-надолу изъ парахода като замаяни, присрѣщахѫ се съ нашитѣ, спъвахѫ се о тѣхъ и търсѣхѫ убѣжище изъ нѣкое отъ кюшетата на парахода; женитѣ туркини и тѣхнитѣ дѣца, що имаше въ II камара, изпищехѫ, прѣвикахѫ „аманъ“, „аманъ“ и се завирахѫ около мѫжитѣ си или около бащитѣ си. . .

Страшна паника на параходътъ и, за нашитѣ, — пълнѣйша побѣда . . .

Самъ капитанинътъ на „Радецки,“ робъ вече, слѣзваше отъ своятъ комендантски мостъ, каранъ отъ Давида Теодоровъ и отъ попъ Савва Катрафиловъ прѣдъ войводата, за да чуе неговата строга заповѣдь; машинистътъ тоже бѣше вече отстраненъ и стоеше съ сгърнѫти рѫцѣ въ камарата на машината; а матрозитѣ бѣхѫ вече сложили своитѣ върлини . . . Що можехѫ да направѭтъ? Какъ се отиваше противъ силата и противъ коршумитѣ? На кѫдѣ можехѫ да бѣгатъ? . . .

— „Г-нъ Капитанъ! Азъ съмъ войводата на тѣзи 200 души български юнаци, които днесь отиватъ да пролеѭтъ кръвьта си за освобождението на своето отечество изъ подъ тиранията на злодѣятъ-турчинъ. Прѣдлагамъ ти, да ни изведешъ на Козлудуйскиятъ брѣгъ. Ако ти се съпротивишъ, то знай, че ний сме рѣшени да дѣйствуваме съ сила; ще дѣйствуваме съ сила и, на тебе ще си отмъстимъ за починѫлитѣ двама наши патриоти, които издадохте вий на „турцитѣ зли“ въ параходътъ „Германия.“ . .

Така говорѣше Ботйовъ на разтрепераниятъ капитанинъ на „Радецки,“ който току-що бѣше доведенъ прѣдъ него.

— „Туй не се относя до мене: не съмъ азъ капитанинътъ на парахода; азъ съмъ неговий помощникъ. Вий намѣрете капитанинътъ и, нему говорѣте. Азъ ще да изпълнѭ въ точность неговата заповѣдь.“ . .

Така отвърнѫ Ботйову оплашениятъ нѣмецъ, който, наистина се указа отъ послѣ, че билъ помощникътъ на коменданта.

Но ето и самиятъ главни комендантъ . . .

Него карахѫ нѣколко души пакъ отъ нашитѣ. Хванѫли го, когато той отивалъ заедно съ контролерътъ на парахода въ втора камара за да произведе надъ пѫтницитѣ „строга ревизия,“ защото, споредъ донесенията на ресторантътъ, тамъ имало въорѫжени хора, които не се подчинявали на „Правилникътъ“ и не си давали нему на съхранение орѫжието, както що правѣли другитѣ пѫтници . . . .

— „Това е прѣстѫпление; вий нарушавате договоритѣ: компанията и нашето правителство ще да си отмъстѭтъ на васъ," викаше капитанинътъ на „Радецки," вървещецъ прѣдъ нашитѣ възстанници.

— „Да мълчишъ!" разярено извика тогава Ботйовъ, като опрѣ саблята си о гърдитѣ на петиятъ комендантинъ, сега докаранъ прѣдъ него. „Знай, че нашата цѣль е благородна; а нашата воля — непрѣклонна. Ти трѣбва да ни изведешъ на българскиятъ брѣгъ. Ако ли се съпротивишъ, то бѫди извѣстенъ, че ний имаме човѣкъ, който ще да управлява машината; а смѣткитѣ си съ тебе, лесно ще разчистемъ" . . .

Даговертъ Енглендеръ, така се зовѣше капитанинътъ на „Радецки," нѣмецъ по произхождение, сега разбра високата цѣль на нашитѣ пѫтници и, като подаде рѫката си на Ботйова, обѣща му че ще да изпълне въ точность неговата заповѣдь.

Ботйовъ отъ своя страна стиснѫ рѫката на Енглендера и му поблагодари, а на своитѣ заповѣда да освободѭтъ матрозитѣ и всичкитѣ части на параходътъ.

Събра тогава комендантътъ подвѣдомственнитѣ си служащи, и, като имъ обясни, че въорѫженитѣ човѣци сѫ честни хора, които отиватъ въ земята си съ благородна цѣль, — заповѣда имъ да се подчиняватъ на смѣлитѣ български борци и да имъ указватъ и тий нуждната помощь.

* * *

Капитанинътъ на „Радецки" сѣднѫ пакъ на своятъ комендантски столъ, служащитѣ заехѫ пакъ своитѣ мѣста и параходътъ тръгнѫ изново съ обикновенната си бързина.

Чуждитѣ пассажери мирувахѫ сега. Тий разбрахѫ вече, че цѣльта на тѣзи млади хора, които бѣхѫ награбили пушкитѣ, не бѣше разбойническа и че животътъ имъ щѣше да бѫде запазенъ, както що ги увѣрявахѫ и нашитѣ . . .

При първата комадна *на орѫжие момчета*, послѣднитѣ, както що имъ бѣше отъ рано заповѣдано, награбихѫ само пушкитѣ си.

Сега имъ се заповѣда да облѣкѫтъ възстаническитѣ си дрѣхи, да прѣнашѫтъ торбитѣ и чантитѣ си и да се приготвѭтъ за дългъ походъ . . .

Ново движенье настанѫ.

Разхвърчахѫ се на лѣво и на дѣсно изъ параходътъ кѫси абички, кърпени потурци, морави пояси, скѫсани еминии и отъркани калпаци. Вмѣсто тѣхъ, момчетата сега обличахѫ нови шаячани панталони и шаячени куртки отъ различенъ цвѣтъ и съ различни нашивки около яката, по рѫкавитѣ и на гѫрдитѣ; нахлупвахѫ голѣми хѫшовски калпаци съ метални левчета, зашити отпрѣдъ, на краката-си завивахѫ бѣли навои, стѣгахѫ ги съ черни прѣвивки и се обувахѫ съ „вадени“ царвули . . . .

Хората отъ свитата на Ботйова, които бѣхѫ вече приготвени, подпомагахѫ на по-неопитнитѣ момчета, съвѣтвахѫ ги и имъ поправѣхѫ торбитѣ и чантитѣ. Самъ войводата, при туй, ги милваше като малки дѣца и ги прѣгрѫщаше. Така той печелѣше тѣхнитѣ сърдца.

Въ най-скоро врѣме нашитѣ доброволци, трогнѫти и развълнувани, облѣчени въ новитѣ си дрѣхи, съ торби прѣзъ рамо и съ пушки на рѫцѣ, плѣнени отъ своятъ вождъ, се рѣдѣхѫ подъ народниятъ прапорецъ, съшитъ отъ зеленъ коприненъ платъ съ златенъ левъ на срѣдата и съ надписъ отгорѣ „свобода или смърть,“ който се рѣяше сега надъ главитѣ имъ, прикованъ о една дълга върлина.

Воиновски редѣше момчетата на редове и имъ опрѣдѣляше десетницитѣ, а Ботйовъ въ това врѣме като подаваше знамето на едно тънко и високо момче, наречано по прѣкоръ Курото, което бѣше опрѣдѣлено да носи байрякътъ, говорѣше му:

— „Куро, вземи байрякътъ. Тебе избрахме, ти да го носешъ. Не забравяй, че то е нашата светиня и ни наумѣва за нашитѣ длъжности. Ти трѣбва да го пазешъ като очитѣ си. До като бѫдешъ живъ и до като ти държѭтъ рѫцѣтѣ, не давай го никому! . . .“

Тъкмо по онова врѣме и капитанинътъ на „Радецки“ даваше заповѣдь, чрѣзъ трѫбата, на машинистътъ: „назадъ“ и „стой“, отъ което послѣдниятъ разбираше, че се крои спираньето на параходътъ.

И наистина, тука бѣше мѣстото, кѫдѣто трѣбваше да излѣзнѫтъ нашитѣ момчета, — точно опрѣдѣлено: въ срѣдата между едно черкеско село и едно турско беклеме, единъ часъ на западъ отъ селото Козлудуй.

Съ прѣдпазливость голѣма да не би да застане параходътъ на пѣсъка, за което капитанинътъ рискуваше да бѫде убитъ отъ нашитѣ, той заповѣда да се обърне параходътъ съ носътъ му къмъ българскиятъ брѣгъ и да се постави дъска, по която би можело да се прѣмине.

Параходътъ спре, дъската се постави и момчетата захванѫхѫ да излѣзнуватъ едно по едно. Най-напрѣдъ излѣзе войводата; слѣдъ него байрактарятъ и още 4 души съ голи сабли да пазѫтъ знамето; а слѣдъ тѣхъ, — другитѣ момчета. Най-наподиръ излѣзе Воиновски.

Когато всичкитѣ възстанници бѣхѫ вече на българскиятъ брѣгъ, „Радецки“ полегка се отдръпнѫ на вѫтрѣ пакъ, за да мине въ главното течение на рѣката.

Момчетата отъ българскиятъ брѣгъ взехѫ орѫжието си на почеть и едногласно извикахѫ: „Да живѣй Францъ Иосифъ!“ „Да живѣй Андраши!“ Да живѣй комендантинътъ на парахода!“

Отъ параходътъ имъ се отговори: „Да живѣй България!“ „Да живѣй войводата!“

Слѣдъ това параходътъ легко запуши пакъ по Дунавътъ нагорѣ. . . .

Нека оставимъ на страна „Радецки“, който сега носѣше само абичкитѣ и кърпенитѣ потури на нашитѣ *градинари*; нека оставимъ Видинскиятъ каймакаминъ, който пѫтувалъ съ нашитѣ на „Радецки“ и билъ очивидецъ на всичко това, да долага въ Ломъ-Паланка на своето началство; нека оставимъ и капитанинътъ на „Радецки“ да дава обяснения прѣдъ Видинскиятъ паша и прѣдъ военниятъ тамъ губернаторъ, както и прѣдъ параходното инспекторство въ Турну-Северинъ и на централната дирекция въ Виена: — а да поглѣдимъ нашата чета, състояща се отъ 195 души български юнаци, които идѣхѫ, по думитѣ на поетътъ, да дадѫтъ помощь на България и които щѣхѫ да ѭ отървѫтъ отъ тежката тирания. . . .

4 Отъ Козлудуй до Милинъ-камъкъ.

Частьтъ трѣбва да бѣше 1-1½; слънцето грѣяше право надъ главитѣ на нашитѣ възстанници: — когато тий стѫпихѫ на българскиятъ брѣгъ.

Мѣстностьта, кѫдѣто излѣзохѫ за пръвъ пѫть нашитѣ момчета, — 5-6 километра на западъ отъ селото Козлудуй, — е равна поляна до самиятъ Дунавъ, стѣснена отъ къмъ южната страна съ гола рѫтлина, която върви успоредно съ рѣката и достига дори до селото. На тази поляна, отъ къмъ Козлудуй, бѣше разположено тогава черкезско село, отъ което днесь нито диря даже нѣма. . . .

Турскитѣ брѣгови стражари отъ съсѣдното беклеме забѣлѣжили спирането на парахода и видѣли като излѣзватъ изъ него въоржжени хора.

Нѣколко души отъ стражаритѣ дотърчахѫ веднага на рѫтлината горѣ за да видѭтъ отблизо, що сѫ за хора новодошлитѣ.

Нашитѣ сѫщо така видѣхѫ стражаритѣ и се приготвихѫ всички да имъ гърмѭтъ. Но Воиновски, запознатъ съ военното искуство, заповѣда да стрѣлѭ само първата десетка отъ момчетата.

Залпътъ отъ десетина пушки бѣше веднага даденъ.

Стржаритѣ се разбѣгахѫ; само единъ отъ тѣхъ паднѫ на земята. . .

Като оставихѫ ранениятъ турчинъ да се бори съ себе си, нашитѣ момчета, по заповѣдьта на войводата, забихѫ байрякътъ на земята, а слѣдъ това се наредихѫ въ стройни редове. Войводата тогава застанѫ прѣдъ тѣхъ и имъ държа пламенна рѣчь, като имъ науми за тѣхнитѣ длъжности високи и най-сетнѣ ги призова на света молитва.

Тука на зелената морава, до великата славянска рѣка, подъ откритото българско небе, младитѣ момци отложихѫ калпацитѣ си, паднѫхѫ на колѣнѣ цѣлунѫхѫ свещенната земя и възнесохѫ тепли молитви къмъ Творецътъ, като попросихѫ отъ него мощь и сила, милость и защита; а попъ Савва Катрафиловъ въ това врѣме, съ кърстътъ въ рѫка, благославяше момчетата, четѣше молитви и имъ пожелаваше и той честита побѣда въ прѣдстоящиятъ походъ. . .

Слѣдъ свършваньето на свѣщенниятъ молебенъ момчетата нахлупихѫ наново калпацитѣ си, прѣкръстихѫ се пакъ за „пѫть послѣденъ“, пришепнѫхѫ си едни-на-други „на добъръ часъ“ и, като метнѫхѫ на рамо игленкитѣ си пушки: — поехѫ нагорѣ по рѫтлината. . .

Днесь на онова мѣсто до Дунавътъ, дѣто бѣше излѣзла четата на Ботйовъ, — тъкмо прѣди двадесеть и една година, — и кѫдѣто бѣше извършила своятъ свещенни обрядъ, посѣтительтъ на мѣстностьта ще намѣри че стърчи високъ, дървенъ кръстъ, обкованъ горѣ съ желѣзна тенекия; а до него — другъ кръстъ, по-нисъкъ, камъненъ, на който сѫ издълбани отъ рѫката на покойниятъ козлудуйски свещенникъ попъ Димитра долнитѣ редове:

с҃тй аⷭ҇лъ
Андроник
Блъгарскі востаници
Воисто Ботовъ чета
минуваніе през’ река
Дунавъ маіе 17
1876 година освободвание
Българиѭ Христо Ботовъ
Вайвода отъ Калофиръ.

До двата кръста, на равната поляна, днесь е устроена по планъ доста голѣма и хубава градина, посадена съ млади акациени дръвчета; а до градината, надъ самиятъ брѣгъ на

Дунавътъ, се издига дървена колиба, която служи за жилище на пазачътъ-градинарь.

Цѣлата тази мѣстность се оживлява сега само единъ пѫть прѣзъ годината, а именно на 17 Май. Въ този день тука се събиратъ всѣка година много селяни и селянки отъ околнитѣ села и дохождатъ сѫщо така много граждани отъ Рахово, Ломъ и Видинъ и се отслужва панахида за въ паметь на избититѣ борци отъ четата на Ботйовъ. . . .

Вѫтрѣ въ нѣколко минути нашитѣ момчета се изкачихѫ горѣ на рѫтлината. Отъ тука се видѣше на истокъ островъ Купаница и селото Козлудуй; а къмъ югъ и западъ се видѣхѫ пространи работни поля. Тамъ долѣ минуваше простиятъ коленски пѫть, който води отъ Козлудуй до Цибрица и до Ломъ-Паланка и по който днесь е обтегнѫта телеграфна жица.

Като прѣвалихѫ бюлото, което днесь служи за пазбище на селскиятъ добитъкъ, — мѣстностьта, кѫдѣто овчаритѣ отъ Козлудуй пасѫтъ своитѣ стада и имъ правѭтъ кошари и дѣто говедаритѣ пасѫтъ селскитѣ говеда, -- нашитѣ пѫтници, съ развѣть прѣпорецъ и съ патриотически пѣсни, се упѫтихѫ направо за къмъ селото Козлудуй.

По прѣдложението на войводата и съ съгласието на Воиновски и пр. приближенни, съ които Ботйовъ постоянно се съвѣтваше, четата трѣбваше да удари прѣзъ Козлудуй, съ цѣль да се изкаратъ нѣколко коля, на които щѣше да се натовари амуницията и торбитѣ на момчетата и които коля щѣхѫ да имъ служѫтъ по равнитѣ мѣста като защита при внезапнитѣ сбивания съ неприятелятъ, до като се стигнѣше до голѣмиятъ Балканъ. . . .

Когато доближихѫ Козлудуй, момчетата се раздѣлихѫ на двѣ отдѣления: едното отдѣление съ войводата, знамето и по-личнитѣ момчета, щѣше да мине прѣзъ срѣдата на селото; а другото отдѣление щѣше да мине отдолу край селото, отъ къмъ южната му страна, кѫдѣто момчетата щѣхѫ да се разпърснѫтъ въ цѣпь и щѣхѫ да оградѭтъ почти цѣлото село. Двѣтѣ отдѣления щѣхѫ да се съберѫтъ изново отдолѣ подъ селото. . .

Отдѣлението съ войводата навлѣзе отъ къмъ татарската махала.

Тревогата въ селото скро се дигнѫ: кучетата лавнѫхѫ; татаритѣ, мѫже, жени и дѣца, изпоплашени, нададохѫ отчаянъ викъ и, прѣзъ дворища, плетища, ударихѫ на бѣгъ къмъ южната страна на селото, като незнаяхѫ че тамъ ги чакатъ по-страшни „комити“. . .

Само единъ татаринъ се намѣрилъ, който се опълчилъ срѣщу нашитѣ. Послѣдний извадилъ рѫждивъ пищовъ, запрѣгнѫлъ го и го изпразнилъ върху момчетата.

Нѣколко пушки отъ нашитѣ му отговорихѫ и татаринътъ веднага се прострѣлъ на земята.

Слѣдъ това нашитѣ възстанници набързо-набързо потѫнѫхѫ навѫтрѣ въ селото. Но улицитѣ бѣхѫ вече опустѣли, не видѣше се нито жива душа, — селенитѣ бѣхѫ се спокрили; само кучетата, които въ това село сѫ особенно много, отчаянно лаяхѫ, като се спущахѫ отъ вси страни около нашитѣ и ги испроваждахѫ.

Скоро пѫтницитѣ стигнѫхѫ до черковната махала, на главната улица, на пияцата, — кѫдѣто бѣхѫ селскитѣ хамбари.

Тамъ нѣколко души турци и черкези, дошле отъ околнитѣ села да товарѭтъ кукурузъ, като да не бѣхѫ усѣтили каква бѣше работата и стояхѫ още.

Нашитѣ имъ открихѫ огънь и повалихѫ трима души отъ тѣхъ, а останѫлитѣ съ бѣгъ се отървахѫ *)

Слѣдъ малко на улицата испѫкнѫ младо момче, което тичаше къмъ четата и викаше: „Живѣйте, братя, и азъ искамъ да дойда съ васъ да колѭ турци и чорбаджии!“ . .

Войводата го прие родостно и заповѣда да го въорѫжѭтъ.

Това лице бѣше селскиятъ учитель, — Младенъ Павловъ.

Послѣдниятъ ще да е билъ, по всѣка вѣроятвость, отрано извѣстенъ за минуваньето на четата, защото, както ни разказваше по-минѫлото лѣто Йонъ Абаревъ, единъ неговъ тогавашенъ ученикъ, а днесь главенъ учитель въ Козлудуй, — когато се чуло гърменето на пушкитѣ и дѣцата въ училището наскачали отъ чиноветѣ съ викъ „турци идѫтъ“ и нарамили торбичкитѣ си да бѣгатъ къмъ домове-

---

*) Хамбаритѣ до сега сѫществуватъ: бѣлѣзитѣ отъ коршумитѣ по вратитѣ имъ и сега се видѭтъ.

тѣ си: — учительтъ още тогава имъ казалъ, че, „това не сѫ турци, а сѫ наши братя българи, които идѫтъ да ни отървѫтъ отъ турското иго“. . .

Тази бѣше единичката личность, която придружи четата отъ Кузлудуй .

А Козлудуй е голѣмо село, до самиятъ Дунавъ, срѣщу островъ Купаница, което брои около 400 кѫщи. Въ турско врѣме то е било по-голѣмо, защото е имало татари и черкези. Кѫщитѣ му сѫ прости сламеници, дворовeтѣ на които сѫ оградени съ ровове или акациени дръвчета. Има си черкова и училище. Жителитѣ му сѫ повечето власи, но говорѭтъ български . . .

Слѣдъ малко бавянье и тършуванье изъ селото, до като искаратъ десетина коля и нѣколко коня, момчетата съ войводата слѣзохѫ подъ селото, — кѫдѣто ги чакаше вече другото отдѣление.

Отъ тукъ, къмъ $3^1/_2$-4 ч., дружината съ натоваренитѣ коля и коне, потегли на пѫть, като пое пѫтятъ за село Бутанъ.

Градска общинска библиотека Варна

* * *

Отъ Козлудуй до Бутанъ има $2^1/_2$ или 3 часа.

Пѫтятъ е равенъ като дъска и правъ като свѣщь. Той излѣзва отъ южната страна на Козлудуй и води прѣзъ селскитѣ лозя, а слѣдъ това той минува прѣзъ една хубава и пространна равнина, старателно обработена отъ селяниньтъ. На лѣво отъ пѫтятъ оставатъ селата Хърлецъ, Гложене и Букевци; право напрѣдъ се види Сърбеница и сѫртътъ до това село; а по-къмъ югъ, много по-далече, окото се лута между мѫглитѣ и облацитѣ и едва съзира Вратчанската-планина съ нейнитѣ високо-скалисти, зѫбести върхове и голѣмиятъ Балканъ. . . .

Отъ тука, изъ този пѫть минѫхѫ, въ привечерь на хубавиятъ пролѣтенъ денъ, *седемнадесети май*, нашитѣ борци за свободата.

Видѣхѫ тий на тази мѣстность пространни нивя, тогава току-що изкласили, и съ които вѣтърътъ си играяше като съ морскитѣ вълни; видѣхѫ безбройнитѣ синички, червени цвѣтица, които прогледвахѫ отъ двѣтѣ страни на пѫтятъ и изъ нивята; чухѫ чуруликанието на чучулигата и на другитѣ птичета полски; видѣхѫ тий отдалечъ спасителниятъ Балканъ, — и познахѫ своето отечество, онази свещенна страна, която тий обичахѫ повече отъ всичко и отъ видътъ на която сега идѣхѫ въ къстрогъ. Вечерната прохлада, свѣжиятъ въздухъ, красотитѣ полски, миризмитѣ приятни, хубоститѣ майски, плюсъ свѣтлата надѣжда, будѣхѫ живителната сила у нашитѣ борци и ги правѣхѫ весели, честити.

Радваше се войводата, — радваше се дружината; пѣяше Ботйовъ, — пѣяхѫ момчетата.

Грозната мисъль за неприятелятъ и тежката имъ мессия, свързана съ смърть, като че ли не ги смущаваше, като че ли не ги плашеше.

Знаяхѫ тий, увѣрени бѣхѫ, че Вратчанци ще да ги посрѣщнѫтъ съ отворени обятия, а въ Балканътъ ги чакатъ многобройнитѣ „комити", подобни на тѣхъ; увѣрени бѣхѫ тий че дѣлото ще да се изпълне и че планътъ ще да се осѫществи. Скоро тѣхнитѣ майки и сестри щѣхѫ да берѫтъ здравецъ и брешленъ, теменуга и трѫндафель, да правѭтъ вѣнци и китки за да посрѣщнѫтъ своитѣ първородни синове и едноутробни братя. . . .

Мръкнуваше се вече, слънцето мѣрѣше да потъне на западъ задъ хоризонтътъ, когато четата на Ботйовъ стигнѫ въ Бутанъ, голѣмо и чисто българско село, расположено току до лѣвиятъ брѣгъ на рѣка Огоста.

Четата навлѣзе въ селото съ развѣянъ байрякъ и се запрѣ при кладенцитѣ, находящи се всрѣдъ самото село. . .

Въ Бутанъ момчетата пихѫ вода и почивахѫ, до като се стъкмѭтъ около 10-15 коля, които щѣхѫ да замѣстѭтъ онѣзи отъ Козлудуй, що бѣхѫ донесли транспортитѣ до тукъ, а слѣдъ това четата изново потегли на пѫть.

Бѣше рѣшено цѣлата нощь да вървѭтъ за да могѫтъ да подминѫтъ опаснитѣ черкези и татарски села: Суватитѣ, Добролева и Алтимиръ и да стигнѫтъ по-скоро Стара-планина. *) . . .

Отъ Бутанъ се присъедени къмъ четата само едно лице, а именно Марко Печенешки, враченецъ, кръчмаръ въ селото, второто и послѣдне лице, което слѣдъ Младена Павловъ, — учителятъ въ Козлудуй, — послѣди четата. . .

Прѣдостоеше да се мине рѣката Огоста, която, както вече казахме, течеше до самото село. Тя бѣше придошла голѣма отъ пролѣтнитѣ дъждове, а мостъ на неѭ нѣмаше: — буйната и луда Огоста не търпѣше мостъ. Дружината оба-

---

*) Въ Бутанъ едно момче отъ четата се отбило въ една кѫща: поискало да си похапне и попийне и останѫло подиръ четата. Цѣла нощь се лутало само изъ мракътъ за да търси другаритѣ си и не можало да ги достигне. На утриньта то осъмнѫло около селото Алтимиръ, отбило се въ нивята и се сложило тамъ. Още сѫщиятъ день то било намѣрено отъ черкезитѣ и посѣчено, а главата му отнесена. Слѣдъ три деня селенитѣ отъ Алтимиръ намѣрили обезглавеното му тѣло, повикали свещеникъ за да го опѣе и го погребли.

Днесь на това сѫщото мѣсто, дѣто то било убито, — между с. с. Алтимиръ и Ботйово, — край хубава дѫбова горица, нему е въздигнѫтъ скроменъ паметникъ отъ камъкъ съ долниятъ надписъ:

18 м: 76 го
въ: пам: на
поборн: ст.
вои: старж
загора: отъ
четата: на
Христо
Ботевъ: К

Ст. вои трѣбва да се чете „Стоянъ-Войвода. И наистина. селенитѣ расказватъ чудни работи за „Стоянъ-Войвода“: — расказватъ, че той цѣлъ единъ день се сражавалъ съ черкезитѣ, че много „свѣтъ“ отъ тѣхъ изтрѣпалъ и че той най-сетнѣ отъ жажда умрѣлъ. . . .

Казва се още въ надписътъ че билъ отъ Стара-Загора, нъ, нека забѣлежимъ, че споредъ понятията на тамкашнитѣ селени, подъ името „Стара-Загора“ трѣбва да се разбира цѣла Тракия, — на югъ отъ Балканътъ. . . .

На върхъ на Костадиновъ-денъ (21 май) селенитѣ отъ околнитѣ села се събиратъ при паметникътъ на „Стоянъ-войвода“, палѭтъ си свѣщи и си споменуватъ за загинѫлиятъ „герой“. . . .

че намѣри срѣдство: тя наблъска колята въ рѣката, нареди ги една до друга и момчетата минѫхѫ по тѣхъ, като по мостъ.

Като минѫ прѣзъ Огоста, четата възви къмъ юго-истокъ. Тя прѣкоса хубавата лѫка отвъдъ на Огоста, и, прѣзъ лозята на село Сърбеница, изкачи се на височината на осрѣщниятъ рѫтъ.

Мрачеше вече.

Ако би било дѣне, отъ тука свободно можеше да се видѭтъ селата: Крушевица, Липница и Галичене, но сега нищо се не видѣше. . .

Направо прѣзъ нивята, безъ пѫть и пѫтека, нашата дружина се наклони къмъ коритото на малката Скѫта, около която се нанизани горнитѣ три села, и, при мостътъ на Бързинската-рѣка, нареченъ още „Гърбавиятъ-мостъ“ и „Липнишки-мостъ,“ излѣзе на шоссето Рахово-Вратца, на 23 километра далечъ отъ Рахово и на 50 до Вратца.

До това мѣсто никой не прѣслѣдваше нашета чета.

Неприятелятъ сега събираше своитѣ сили.

Тука, обаче, на бърза рѫка бѣхѫ се събрали изъ ближнитѣ села около десетина души черкези съ коне. Тий присрѣщнахѫ нашитѣ до Бързинската-рѣка, наближихѫ ги и, като изпразднихѫ по веднѫжъ пушкитѣ си върху тѣхъ, изгубихѫ се въ нощната тъмнота.

Нашитѣ останѫхѫ изненадани и се стреснѫхѫ отъ внезапниятъ гръмъ. Послѣ малко обаче тий се окопитихѫ и отговорихѫ срѣщу неприятелскиятъ огънь. . . .

Четата сега усили ходътъ си все по шоссето.

Нашитѣ бивахѫ нападани отъ врѣме на врѣме отъ десетината черкези, които минувахѫ ту отъ дѣсно, ту отъ лѣво на пѫтятъ, ту отпрѣдъ, ту отзадъ и ги безпокоихѫ почти прѣзъ цѣлата нощь. Ето що ни разказва по поводъ на това и Нетко Моновъ, житель изъ селото Алтимиръ.

— „На 17-ий Май, въ пондѣлникъ, азъ орахъ на нивата си за мисирь,“ говори той, „а прѣзъ нощьта пасѣхъ воловетѣ си около нашето село. Късно бѣше прѣзъ нощьта, когато азъ чухъ отъ къмъ „Мечата-лѫка“ голѣма карартия и продължителенъ гръмъ отъ пушки. Подирѣ едно кратко врѣме гърмежътъ захванѫ да се чува все по-далече и по-далече и най-сетнѣ съвършенно отихнѫ. Нищо се не чуяше вече. Всичко се унесе къмъ Борованъ. На утриньта ний се научихме, че това било българскп „комити“, гонени отъ черкезитѣ, и видѣхме съ очитѣ си многобройната турска сгань отъ башибозуци, черкези и татари, събрани отъ с. с. Хайрединъ, Мало-рѫтъ, Суватитѣ, Бързина, Търнава, Крива-бара, Махмудии, па дори и отъ далечнията Добри-дѣлъ (ломско), които отивахѫ къмъ Вратца за да прѣслѣдватъ „комититѣ.“ А на вторият день ний видѣхме като минѫ и редовенъ турски аскеръ, идещъ изъ Раховското шосе, все по тѣхнитѣ пѫтеки.“ . . .

Срѣднощь трѣбва да бѣше вече, когато четата стигнѫ въ Борованъ, голѣмо българско село, което брои повече отъ 4-500 кѫщи.

Отъ това село трѣбваше да излѣзнѫтъ, по думитѣ на Г. Апостоловъ, бивши вратчански апостолъ, и Н. Обрѣтеновъ, — които идвали тука по агитация, — повече отъ 400 души въоржжени селени, които щѣхѫ да минѫтъ подъ прѣпорецътъ на Ботйовата чета.

Сега обаче се не видѣше нито единъ.

Момчетата викахѫ тукъ, хлопахѫ тамъ, — на всѣкѫдѣ пълнѣйша пустота; освѣнъ кучета и кучешки лай, нищо друго се не видѣше и не чуяше.

Най-сетнѣ нашитѣ момчета сполучихѫ да извлѣкѫтъ на улицата единъ старецъ-българинъ, който, държащецъ запалена свѣщь въ рѫка, имъ обади, че всичкитѣ мѫже отъ тѣхното село били въ кѫра и че въ селото не е останѫло никой други, освѣнъ женитѣ и дѣцата.

И наистина, всички мѫже, годни да носѭтъ орѫжия, бѣхѫ избѣгали въ полето или же бѣхѫ се скрили по тавапитѣ на своитѣ кѫщя.

Тежко паднѫло това на момчетата, ала най-тежко било то за силно-впечатлителният Ботйовъ и за неговитѣ по-първи другари. . .

— „Свѣтътъ спи въ най-дѫлбокъ сънь; черенъ мракъ царува надъ българският хоризонтъ: — изгубени сме“, мислѣше си Ботйовъ, който се бѣше вече значително отчаялъ за честитиятъ исходъ на освободителното дѣло.

Нѣкой отъ по-опитнитѣ момчета прѣдложихѫ на войводата да запалѭтъ селото отъ четиретѣ краища и да изкаратъ по този начинъ на сила съзаклетницитѣ-селени.

—„Не бива: съ насилие нищо не става,“ категорически имъ отказа Ботйовъ.

Слѣдъ като направихѫ една малка почивка до ханчетата, всрѣдъ самото село Борованъ, нашитѣ момчета наново продължихѫ пѫтятъ си, все изъ шоссето, въ посока къмъ спасителната Вратца и голѣмиятъ Балканъ. . . .

ГРАДСКО ОБЩ. БИБЛИОТЕКА ВАРНА

5. Милинъ-камъкъ.

Истокъ се чървѣше, съмнуваше се вече, когато нашитѣ пѫтници, каталясали отъ умора и жадни за сънь, стигнѫхѫ Оходенскиятъ мостъ, на 50 километра далечъ отъ Рахово и на 23 до Вратца. Срѣщу Оходенскиятъ мостъ, на лѣво отъ пѫтятъ, се възвишаваше високата борованска могила, опасана отъ малката Скѫта; а право на югъ, само на нѣколко километра разстояние отъ тукъ, се издигаше историческиятъ днесь Милинъ-камъкъ. . .

Почти цѣли десеть часа пѫть бѣхѫ извървѣли нашитѣ момчета отъ Дунавътъ до тука, безъ да си починѫтъ: по испититѣ имъ и блѣди лица, по хлътнѫлитѣ имъ бузи и унилиятъ погледъ, се видѣше колко голѣми страдания бѣхѫ прѣтърпѣли тий само за една нощь. Колко тѣмъ сега се искаше, да се сложѭтъ на росната трѣвица, да забравѭтъ за свѣтътъ и за себе си; да забравѭтъ за неприятелятъ и за грозната смърть, и да заспѭтъ! . . Сънятъ, сладкиятъ сънь, балзамътъ за страждаѭщата човѣшка душа, ги примамваше съ една вълшебна сила въ своитѣ обятия. . .

Трѣбваше обаче да вървѭтъ: — бѣда и смърть ги грозѣше. . .

Ето че и неприятелятъ не закъснѣ да се яви и той. . .

Около 200 души черкези, съ коне и пѣхотинци, събрани отъ околнитѣ села, вървѣхѫ вече по диритѣ на нашата чета. . . Конницата на черкезитѣ пое въ лѣво и въ дѣсно на пѫтятъ, а пѣхотата вървѣше право по стѫпкитѣ на нашитѣ момчета.

Неприятелитѣ приближихѫ на извѣстно растояние до четата и първи тий открихѫ огънь. . .

—„Момчета, днесь ще да се биемъ“, извика войводата на нашитѣ, като се обьрнѫ къмъ тѣхъ, „Докажете, че вий сте достойни синове на земята си; докажете, че и вий можете геройски да мрете“. . . .

Като каза това Ботйовъ, самъ той, възсѣднѫлъ на конь, се стрѣмително впустнѫ срѣщу неприятелскитѣ коршуми, като въртѣше сабята си въ рѫка. . .

Воиновски, който разбираше по-добрѣ отъ военнитѣ работи, както вече казахме, и който бѣше фактическиятъ войвода на четата, изпрати двѣ момчета съ коне подиръ Ботйовъ, да му кажѭтъ да се повърне. Той отиваше на явна смърть; а забравѣше, че неговата смърть щѣше да бѫде убийство и за самата чета. . . .

Изъ хендецитѣ на шоссето, задъ конетѣ и колята, нашитѣ момчета стрѣлѣхѫ срѣщу неприятелитѣ, като ги отбълсквахѫ за нѣколко врѣме, и пакъ продължавахѫ пѫтятъ си напрѣдъ.

Така наближи четата до селото Баница.

Шоссето минува прѣзъ срѣдата на селото и, споредъ това, нашитѣ пѫтници би трѣбвало да минѫтъ прѣзъ него. Неприятелятъ обаче се обади и отъ тукъ. Татаритѣ отъ това село, присѣднѫли около плетищата до своитѣ кѫщя, като отъ крѣпость, загърмѣхѫ срѣщу нашитѣ и ги посрѣщнѫхѫ съ огънь. . .

Трѣбваше, прочее, да се прѣчупи пѫтятъ. Момчетата повлѣкохѫ по поляната отъ къмъ юго-западната страна на селото. За тѣхно щастие, — току прѣдъ тѣхъ стърчеше най-източниятъ върхъ на *бърдото* Милинъ-камъкъ, гориста мѣстность. . . .

До като неприятелятъ си въображаваше, че нашитѣ ще да избиколѭтъ селото и ще да влязнѫтъ изново въ шоссето, Воиновски заповѣда на 30-40 по-легки момчета, тичишкомъ да завземать гористата мѣстность при подножието на Милинъ-камъкъ. . .

И сполучихѫ. . .

Неприятелятъ направи опитванье да ги възпре, но бѣше вече късно; той видѣ своята погрѣшка и се оттегли. . . .

Отъ тука нагорѣ се захващаше баиръ и гора. Обозътъ трѣбваше да се освободи. Момчетата награбихѫ торбитѣ и чантитѣ си отъ колята, а слѣдъ туй поехѫ нагорѣ по бърдото Милинъ-камъкъ. . . . *)

Милинъ-камъкъ е изолиранъ планински хребетъ, който се находи 14-15 километра на севѣро-истокъ отъ градътъ Вратца. Той има въ дължина около три километра и се свършва: на западъ — до селото Чюренъ, а на истокъ до селата Баница и Мраморенъ. Приблизителна височина той трѣбва да има около 200-300 метра надъ околнитѣ равнини. По върховетѣ на бърдото се съглеждатъ голѣми самородни камъне, изъ между които расте: дребна лилека и осенъ, ситенъ габеръ и дрѣнакъ, на височина колкото човѣшкиятъ бой. Отъ къмъ севѣрната си страна Милинъ-камъкъ е гористъ и стръменъ, като стѣна; а отъ къмъ южната си страна той е почти голъ и полегатъ. Отъ върховетѣ на Милинъ-камъкъ, къмъ севѣръ, свободно се види всичката почти равнина дори до Дунавътъ: видѭтъ се работенитѣ мѣста и ливадитѣ, запазенитѣ гори и пасищата, орошавани и прорѣзвани отъ рѣкитѣ Скѫта и Огоста, -- цѣлиятъ почти пѫть отъ кѫдѣто бѣше прѣминѫла нашата чета. Къмъ югъ отъ Милинъ-камъкъ се види бърдото Вислецъ, по-високо отъ Милинъ-камъкъ, вървеще успоредно съ него; а сѫщо така се види и Вратчен-

---

*) Освободенитѣ арабаджии, що бѣхѫ донесли до тука товарътъ на нашитѣ момчета, прѣдъ видъ на опастностьта, наизпрѣгали колята си, покарали воловетѣ напрѣдѣ си и ѭ обърнѫли на бѣгъ. . . Мнозина отъ тѣхъ, обаче, били застигнѫти отъ черкезитѣ и били съсѣчени. Тука погинѫли селенитѣ: Дичо Кѫтовъ, Стаменъ Първановъ, Тончо Кунчовъ и Пеко Димитровъ, — и четирмата отъ Бутанъ; а Василъ Цвѣтковъ и Спасъ Цековъ, отъ сѫщото село, придружихѫ четата, безъ да се сражаватъ, дори до Вислецъ, отъ кѫдѣто избѣгахѫ, както що направихѫ и други момчета.

ската-планина, отвъдъ задъ Вислецътъ, още по-висока и отъ послѣдниятъ. Отъ Милинъ-камъкъ се види и една малка часть на градътъ Вратца. . . .

Най-источниятъ върхъ на хребетътъ Милинъ-камъкъ, който се издига току надъ селото Баница, се нарича „Баня-върхъ“. Когато нашитѣ момчета се искачихѫ на него, тий съгледахѫ съсѣдниятъ по-високъ и още по-удобенъ върхъ, — сѫщиятъ Милинъ-камъкъ, — и побързахѫ да го завзематъ, като потърсятъ на него убѣжище и защита срѣщу многобройната сганъ отъ башибозуци и черкези, които прѣзъ този день неминуемо щѣхѫ да нападнѫтъ. . .

Върхътъ „Милинъ-Камъкъ“ е по-високъ отъ всичкитѣ други върхове на цѣлиятъ гърбнакъ. Отъ близо той прѣдставлява прѣсѣченъ конусъ, дѣто най-горѣ е равно, на голѣмина около единъ харманъ. И тука, отъ къмъ сѣверъ, сѫ зѫбести канари и пропасть, а отъ къмъ югъ той е полегатъ, както що е въобще и цѣлиятъ гърбнакъ. . . .

Щомъ стигнѫхѫ на *върхътъ* Милинъ-камъкъ, нареченъ по името на цѣлиятъ хребетъ, на момчетата се заповѣда да направятъ отъ камънье, които тукъ сѫ въ изобилие, три реда шанцове, въ формата на полукрѫзи, като се прѣдполагаше, че неприятелятъ ще да нападне отъ къмъ южната полегата страна на баирятъ.

Когато шанцоветѣ бѣхѫ вече готови, а момчетата си избирахѫ мѣстата и се редѣхѫ изъ тѣхъ, тогава войводата имъ напомни:

— „Другари! Днесь боятъ е неминуемъ. Нападенията на неприятелятъ ще да бѫдѫтъ отъ най-сериознитѣ. Надѣя се, че вий ще съумѣете да запазите неопятнени нашата честь и народното знаме. Вспомнѣте си за Хаджи Димитра, за Стефана Караджа и за тѣхнитѣ левове-юнаци, които показахѫ чудеса отъ храбрость! Тий турихѫ началото, при всичко че тий бѣхѫ по-малко отъ насъ и че условията бѣхѫ по-тежки за тѣхъ. Ний твърдо се надѣемъ и на помощьта на нашитѣ тукашни братя, които ще да ни подкрѣпятъ и които ще да олекчятъ нашитѣ страдания. Напрѣдъ, прочее, другари, и не забравяйте вашата клетва! ! “. . . .

ГРАДСКО ОБЩИНСКА

Войводата не бѣше довършилъ още рѣчьта си, когато момчетата показахѫ на неприятелятъ. . .

Послѣдниятъ бѣше избиколилъ, все изъ шосето, най-источниятъ върхъ на Милинъ-камъкъ, — Баня-върхъ, — и сега идѣше дѣйствително отъ тамъ, отъ кѫдѣто се чакаше неговото идванье.

Момчетата отъ четата наскачахѫ въ ложиментитѣ си и отъ тамъ наблюдавахѫ на неприятелятъ, който, като видѣ на какво мѣсто се намиратъ нашитѣ, приготовляваше се вече да нападне. . . .

Башибозуцитѣ, черкезитѣ и пр. правовѣрни синове на меккенскиятъ пророкъ, навързахѫ конетѣ си тамъ долу, въ подножието на планината, и, като натъкмихѫ орѫжието си, съ единъ дивъ викъ и крѣсъкъ: „Аллахъ, Аллахъ, ярдѫмджидѫръ!“ попълзехѫ като мрави по наклонената площь на баирятъ, който почерне отъ турци и черкези. . .

Пълзишкомъ, или като се влачехѫ по коремътъ си, черкезитѣ доближихѫ при позициитѣ на нашитѣ момчета и имъ открихѫ огънь. . .

Неприятелскитѣ коршуми пропищѣхѫ надъ главитѣ на нашитѣ борци. . .

Ботйовъ, който щѣше да командова дѣсното крило, а Воиновски лѣвото, заповѣдахѫ на момчетата да стрѣлѭтъ. . .

Боятъ се захванѫ и отъ двѣтѣ страни. . . . Страститѣ пламнахѫ, кипнѫ яростьта; коршумитѣ като градъ завалѣхѫ отъ двѣтѣ враждебни страни. . ; черна и непроницаема мъгла отъ барутниятъ пушекъ повлѣче по Милинъ-камъкъ; а глухото ехтенье отъ пукотътъ на стотинитѣ пушки, изпразднявани наведнѫжъ, далечъ се носѣше по четиретѣ страни на планината и достигаше дори до Вратца. . . .

Неприятелятъ, ожесточенъ, настѫпваше отъ всичкитѣ страни, а най-вече се втургахѫ върлитѣ черкези.

Съ погледъ дивъ и съ пѣна на устата, послѣднитѣ доближихѫ дори на 70-80 крачки при позициитѣ на нашитѣ борци.

Воиновски обаче веднага съобрази, какво да се прави. Той постави едно отдѣление момчета съ револвери на първата позиция и имъ заповѣда да стрѣлѭтъ. . .

— „Удряйте, блъскайте момчета! . . На месо пирѣте“, викаше имъ той.

Черкезитѣ не можахѫ да устоѭтъ на убийственниятъ огънь и отстѫпихѫ назадъ, като прибѣгнѫхѫ до хитрость, свойственна на тѣхъ: — тий оставихѫ голѣмитѣ си калпаци по трънацитѣ и шумкитѣ, а сами тий се оттеглихѫ надолу.

Нашитѣ стрѣлѭтъ ли, стрѣлѭтъ. . .

— „Стойте, момчета", извика по едно врѣме Пера Македонецътъ, „измама е това: — ний мѣримъ на калпаци!“. . .

Така проговори храбриятъ Пера, — и много коршуми спаси, — ала и той тежко си испати: единъ неприятелки коршумъ го прониза прѣзъ дѣсното колѣно и кракътъ му повиснѫ надолу. . .

Идиръ малко прорева и попъ Савва Катрафиловъ, единъ отъ най-интимнитѣ другари на Ботйова, раненъ тоже въ краката.

— „Водица! Водица! . . Охъ, майчице, изгорѣхъ за водица", викаше ранениятъ попъ Савва, а боятъ все продължава ли продължава. . . .

Вода искахѫ раненитѣ, отъ жажда прѣмирахѫ здравитѣ: — устнитѣ имъ се слѣпвахѫ, гърлата имъ засъхвахѫ, езикътъ имъ на огънь горѣше, не можехѫ вече да говорѭтъ. . . . Но отъ кѫдѣ да се вземеше вода? — По високитѣ скалисти върхове като Милинъ-камъкъ вода се не намира. . . Па и жегата тоя день и тя бѣше нестърпима: отъ никѫдѣ вѣтрецъ не полъхваше, на небето нито едно облаче се не видѣше, а слънцето все по-силно и по-силно печеше и щедро сипѣше своитѣ огнени лѫчи по върховетѣ на Милинъ-камъкъ, като сгорѣщѣваше земята и нажежаваше скалитѣ, изъ които се гнѣздѣхѫ нашитѣ борци. . . .

— „Удряйте, блъскайте, момчета! . . Скоро помощь ще ни дойде,“ викаше войводата, като ободрѣваше изнуренитѣ момчета, ако и той самъ да бѣше вече разбитъ, смазанъ и отчаянъ.

Удрѣхѫ, блъскахѫ и момчетата, ала дважъ по-често погледнувахѫ къмъ Вратца, къмъ онази спасителна страна, отъ кѫдѣто се надѣехѫ, че ще да имъ дойде желанната помощь. Ала нищо се не видѣше. . . .

Между туй неприятелитѣ ставахѫ все по-яростни и по-яростни. Тий налитахѫ, втургахѫ се къмъ позицитѣ на нашитѣ, като вадѣхѫ вече остритѣ си ятагани и се готвѣхѫ да наскачатъ въ тѣхнитѣ ложименти; мръстнитѣ неприятелски заканвания и псувни достигнувахѫ дори до ушитѣ на нашитѣ клетници. . . .

— „Помощь, братя, помощь ни иде“, извика по едно врѣме нѣкой отъ нашитѣ момчета и всички втренчихѫ очи къмъ Вратца.

Войводата извади биноклътъ си и разгледа.

Той наистина забѣлѣжи, че, отъ къмъ Вратца, много народъ се движи и идѣше въ посока за къмъ Милинъ-камъкъ.

— „Помощь, помощь ни иде,“ подемахѫ по-нататъкъ момчетата изъ ложиментитѣ си и никой се нито съмнѣваше даже, . . .

Колумбовитѣ корабленници викахѫ вѣрѣдъ океанътъ „земя! земя!“ а нашитѣ борци отъ върхътъ на Милинъ-камъкъ викахѫ „помощь! помощь!“ Първитѣ се опасявахѫ отъ водитѣ на океанътъ, а вторитѣ — отъ ханджаритѣ на заклетитѣ си врагове. Еднаква участь, — погинваньето и смъртьта, — застрашаваше и еднитѣ, и другитѣ. . .

Скоро нашитѣ забравихѫ и умора, и жажда, и гладъ. Одързостени отъ приятната вѣсть, тий, съ гръмовенъ викъ: „Да живѣй България, да живѣѭтъ нашитѣ братя, да живѣй войводата, — смърть на тиранитѣ, похитителитѣ на нашето отечество, на нашитѣ права и на нашата свобода“, — излѣзохѫ отъ позицитѣ си и прогонихѫ на далечъ черкезитѣ, които сега, смаяни отъ нечаянната храбрость на нашитѣ юнаци, бѣхѫ вече ударили на бѣгъ. . . .

Помощьта не щѣше да закъснѣе и тя да се яви.

Цѣлиятъ пѫтъ отъ Вратца до Милинъ-камъкъ се не види, защото мѣстностьта е неравна и гориста, ала свободно се види една часть отъ шессето, което минува край политѣ на Милинъ-камъкъ, надъ селото Мраморенъ.

Нашитѣ борци съ напрѣгнѫто нетърпѣние очаквахѫ и по-често погледнувахѫ къмъ шоссето, отъ кѫдѣто ей-сега щѣхѫ да се подадѫтъ, изъ задъ могилитѣ мраморенски, българскитѣ възстанници, тѣхнитѣ братя „вратченскитѣ комити“, прѣдвождани отъ Стояна Заимовъ, които щѣхѫ да имъ дойдѫтъ на подкрѣпленье, и които, за голѣмо щастие на нашитѣ, — щѣхѫ да ударѭтъ на неприятелятъ право задъ тилътъ. . . .

Така си мислѣхѫ нашитѣ борци на Милинъ-камъкъ.

Не се ли обаче самоболщавахѫ? Не бѣше ли това нѣкаква измама? Не бѣше ли това, вмѣсто българи изъ Вратца, нѣкакъвъ турски редовенъ аскеръ, който можеше да ги окончателно изтрѣби? . . .

Не, не. Никой се не съмнѣваше, никой нито допускаше даже такава мисъль. — „Вратчанци сѫ, прѣдвождани отъ Заимова: чухѫ тий нашитѣ гърмѣжи отъ Милинъ-камъкъ и сега на помощь ни идѫтъ, — твърдѣхѫ тий всички едногласно.

„Врачанци“ не закъснѣхѫ да се явѭтъ на шоссето задъ мраморенскитѣ могили. . .

— „Ето ги! . . Съ коне сѫ“, извикахѫ едни отъ нашитѣ.

— „Не, не. Не видите ли имъ червенитѣ гащи и червенитѣ фесове? Това е турски аскеръ“, отвърнѫхѫ други.

И наистина, новопридошлитѣ не бѣхѫ Вратчанци, прѣдвождани отъ Заимова, не бѣхѫ български комити, които щѣхѫ да дойдѫтъ на помощь на своитѣ братя и които щѣхѫ да ударѭтъ на неприятелятъ право въ тилътъ, както що си мислѣхѫ нашитѣ, — а бѣше турски редовенъ аскеръ, двѣ роти пѣхотинци, прѣдвождани отъ Ибрахимъ-бея, които идѣхѫ въ подкрѣпленье на башибозуцитѣ и черкезитѣ и които, за да могѫтъ да прѣстигнѫтъ по-скоро, бѣхѫ навъзсѣдали на коньe. . . .

Нечаянниятъ ударъ, който внезапно сполете нашитѣ борци и то слѣдъ първиятъ имъ ентузиазъмъ, окончателно ги съсипа: всичкитѣ имъ досегашни мечти и мисли, сега рухнѫхѫ прѣдъ тѣхъ; тий явно виждахѫ сега своята неминуема гибель и смърть; деньтъ щѣше да се мине или не, но тий не щѣхѫ да доживѣѭтъ да видѭтъ утрѣшниятъ день! . . . Безмолвие, пълно отчаяние и дълбоко униние се въцари въ българскиятъ лагеръ. . . . .

. . . .

Черкезитѣ пакъ пълзнѫхѫ по рѫтлината; а задъ тѣхъ се построи редовниятъ аскеръ.

Турската военна трѫба изсвири за настѫпление и произведе своето дѣйствие върху болнитѣ нерви на нашитѣ страдалци. . . .

Съ лица смъртно-блѣди, съ погледи безсмисленни и съ замаени глави, нашитѣ момчета се повалихѫ пакъ въ своитѣ укрѣпленья. . . .

Боятъ се изново захванѫ. . . .

Одързостени отъ новата помощь, която имъ бѣше прѣстигнѫла, черкезитѣ сега налитахѫ като свирѣпи звѣрове отъ всичкитѣ страни. Тий достигнувахѫ дори на 30-40 крачки при укрѣпленията на нашитѣ момчета, като вадѣхѫ острitѣ си ятагани и се готвѣхѫ да наскачѫтъ вече въ позицинтѣ имъ и да разчистіѫтъ окончателно смѣткитѣ си съ тѣхъ. . . .

Нашитѣ борци се защищавахѫ, както можахѫ.

Нападението и отбъскваньето трая наредъ нѣколко часа, дори до вечерьта.

Около десетина мъртви трупове, между които Курото, байрактарятъ, се търкалѣхѫ вече въ лагерятъ на нашитѣ и пакъ толкова ранени, които се гърчехѫ отъ болки и викахѫ за помощь, или, въ прѣдсмъртна агония, люто проклинѣхѫ своята сѫдба и цѣлата вселенна. . . .

Слънцето най-сетнѣ залѣзе на западъ задъ високитѣ планински върхове на Вратчанската-планина. Черъ мракъ се готвѣше да покрие цѣлата земя и Милинъ-камъкъ. . . .

Турската трѫба изсвири на „отбой“. Неприятелитѣ прѣкратихѫ огьнятъ. Тий спрѣхѫ нападението и се оттеглихѫ при politѣ на планината. Онова, което имъ оставаше недовършено този день, на утриньта, мислѣхѫ си тий, ще да го довършѭтъ. . . .

А нашитѣ отъ своя страна считахѫ себе си за честити, като можахѫ да устоѭтъ поне до вечерьта на своитѣ позиции. . . .

* * *

Настанѫ вечерь.

Завѣѭ хладенъ дунавски вѣтрецъ, та прогони мъглитѣ отъ барутниятъ пушекъ, що висѣхѫ още по върховетѣ на Милинъ-камъкъ.

Нашитѣ ратници излѣзохѫ изъ позициитѣ си, отдъхнѫхѫ си малко по-свободно и се прѣближихѫ до своитѣ. . .

На десетина крачки до тѣхъ оставахѫ натъркалени безжизненнитѣ трупове на избититѣ имъ другари; а тамъ, по-настрана, се чуяхѫ охканията и стенанията на раненитѣ. . . .

Ммого имаше да си говорѭтъ нашитѣ, много имаше да си приказватъ тий, ала сега всички дълбоко мълчахѫ. . . Едно и сѫщо страдание изпитвахѫ всички, едно и сѫщо тегло тежеше на всички: — умора, гладъ и жажда терзаяхѫ *тѣлото*; безнадеждие и пълно отчаяние се корѣнѣхѫ въ *душата*; а плачътъ и риданията на раненитѣ имъ братя кѫсахѫ тѣхнитѣ *сърдца*. . . .

Трѣбваше обаче да се мисли и за утрѣшниятъ день.

Да останѣхѫ момчетата на Милинъ-камъкъ и на утрѣшниятъ день, би значело да чакатъ съ изтъщени сили новитѣ нападения на неприятелитѣ, които можехѫ да се явѭтъ три пѫти по-много отъ колкото що бѣхѫ изтеклиятъ вече день. . . .

Рѣши се, прочее, да вървiѫтъ.

На кѫдѣ? — Къмъ югъ: по-навѫтрѣ къмъ Балканътъ; по-близо до Вратца, — отъ кѫдѣто се още надѣяхѫ за подкрѣпленье; по-близо до разбунтована Тракия, тамъ, кѫдѣто турцитѣ сѫ вече изтрѣбени и прогонени, а българитѣ пълни господари на своето положенье. . . .

Заповѣда се на момчетата да прѣброѭтъ убититѣ и раненитѣ си другари, а слѣдъ това, безъ много бавенье, да се приготвѭтъ за пѫть. *)

Раненитѣ трѣбваше да се оставѭтъ. Нѣмаше никаква възможность да ги носѭтъ: — конетѣ на четата бѣхѫ до единъ избити. Само Пера Симеоновъ, който бѣше по-легко раненъ, рѣшихѫ да носѭтъ на рѫцѣ по редъ.

Стегнѫти за пѫть, съ просълзени очи, момчетата пристѫпихѫ близо до раненитѣ си другари, цѣлувахѫ ги по челата и се прощавахѫ съ тѣхъ. . . .

---

*) Слѣдъ прѣброяванието се указа, че, убити и ранени на 18 май при Милинъ-камъкъ отъ страна на нашитѣ имало около 25-30 момчета; а се мислѣше, че, отъ противната страна, ще да сѫ били два пѫти по-много.

Раненитѣ же високо протестирахѫ: едни отъ тѣхъ заявявахѫ да ги не оставѭтъ; други настоявахѫ да ги доубиѭтъ, та да се не мѫчѭтъ; а трети проклинѫхѫ и небе, и родители, и другари! . . .

Само звѣздитѣ отъ високото небе гледахѫ на печалната картина. . .

Минутата бѣше критическа: войводата рѣшително махнѫ съ рѫка и заповѣда на момчетата да вървѭтъ, като оставѭтъ раненитѣ.

Така четата остави раненитѣ на Милинъ-камъкъ. . .

Не ще ни съмнѣнье, че, още на утриньта, тий били намѣрени отъ черкезитѣ и избити до единъ. . . Главитѣ имъ били отнесени въ Вратца, набучени на върлини; а коститѣ имъ, едва слѣдъ два мѣсица, били погрѣбени въ черковниятъ дворъ на селото Мраморенъ, кѫдѣто се покоѭтъ и до день днешенъ! . . .

Вѣчна ви паметь и легка пръсть, другари мѫченици, паднѫли въ неравната борба при Милинъ-камъкъ!

Вмѣсто да ви посрѣщнѫтъ съ вѣнци и китки вашитѣ клети майки и сестри, — както си мечтаехте вий, — васъ ви посрѣщнѫхѫ неприятелскитѣ коршуми и тѣхнитѣ ятагани! . . .

Независимо отъ туй, кому ще да падне виненето за вашата смърть, вий испълнихте достойно дългътъ си и сложихтѣ коститѣ си по скалитѣ на Милинъ-камъкъ! . .

Потомството често ще да си спомнюва за васъ и за вашитѣ дѣла: бури ще да вѣѭтъ, снѣгове и дъждове ще валѭтъ, годинитѣ ще текѫтъ, вѣкове ще да минѫтъ, — но вашиятъ споменъ ще да си остане за винѫги запазенъ и вашитѣ дѣла никога не ще се забравѭтъ. . . .

Онова, което тогава вий и вашитѣ другари не можахте да довършите, — други го свършихѫ; но, уви, борбата за правда, за свобода и за щастие, борбата за истина, справедливость и прогрессъ, не е още свършена: тя ще да въвлѣче и други много жертви, и други много мѫченици като васъ, на които сѣнкитѣ ще да отлѣтѭтъ тамъ горѣ при вашитѣ и при онѣзи на героитѣ отъ Кара-Есинъ и Бозлуджа, — тамъ, кѫдѣто е вѣчниятъ покой! ! ! . . . . . .

. . . .

Днесь, на Милинъ-камъкъ стърчи високъ дървенъ кръстъ, забитъ въ камъньето, на който е врѣзанъ долниятъ надписъ:

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛ

МЕРТВИ:

Предводитель Христо Ботювъ, родомъ
Калоферецъ, Воиновски, Георги Апостоловъ
родомъ отъ Захара, Давидовъ, Сава
Петровъ Вратчанци

ВЕЧНА ИМЪ ПАМЕТЬ ГОДА 1876 МАЙ 18 ДЕНЬ.

ЖИВИ:

Никола Тиховъ родомъ отъ Рухчукъ
Иваница Данчовъ родомъ Свищовецъ
Митю Цвѣтковъ, Ст. Христовъ, Вратчанци
Сава Пеневъ, Юрдановъ, Търновци.

Всѣка година, на 18 май, тука, на Ммлинъ-камъкъ, се събиратъ много селени и селенки изъ Вратчанско и идвжтъ много граждани изъ Вратца, кждѣто се отслужва панахида въ паметь на починжлитѣ борци и си спомнюватъ за тѣхнитѣ дѣла, а слѣдъ това праздненството се довършва съ веселие и пѣсни. . .

Като оставихж убититѣ и раненитѣ си другари и се смъкнжхж отъ върхътъ на Милинъ-камъкъ, въ нощенъ station мракъ, нашитѣ поехж малко източно, — въ посока на страната отъ кждѣто се бѣхж изкачили, — а отъ тамъ тий се спустнжхж право на надолу, къмъ шоссето и селото Мраморенъ.

Турската стража, която вардѣше на вси страни при политѣ на планината, дочу голѣмиятъ шумъ и попита на турски езикъ „кой иде?“

Никой отъ нашитѣ не й отговори.

Тогава стражата досѣти, че това ще да сѫ опаснитѣ „комити“.

Нѣколко неприятелски пушки прѣпукахѫ отведнѫжъ и единъ коршумъ повали Давида Теодоровъ, — мѫжъ възпитанъ и добъръ другарь на Ботйова. . .

Загубата бѣше чувствителна, а особенно за войводата. . .

Подиръ малко, до като стражата на неприятелятъ извѣсти въ главната квартира и до като се разбуди всичката войска, нашитѣ бѣхѫ вече вънъ отъ осадата. . .

Тий прѣкосахѫ шоссето и потънѫхѫ въ гѫстата гора и дълбокитѣ долове, изъ които се губихѫ почти цѣлата нощь. Паданье и ставанье, охканье и пъшканье, бѣхѫ за смѣтка на нашитѣ. . .

По едно врѣме тий пропълзехѫ прѣзъ вратчанскитѣ лозя; излѣзохѫ на една тѣсна пѫтечка, която се вияше на лѣво и на дѣсно край доловетѣ на стръмниятъ баирь; минѫхѫ покрай малкиятъ, но хубавъ водопадъ, наречъ „Рѣчката“, и едва на съмнуванье сполучихѫ да се изкачѫтъ на върхътъ на бърдото „Вислецъ“.

6. Вислецъ.

Бърдото Вислецъ се издига на истокъ отъ Вратца, 7-8 килом. далечъ отъ послѣдниятъ градъ и 10-12 килом. на югъ отъ Милинъ-камъкъ.

Вислецътъ е по-високъ отъ Милинъ-камъкъ и е по-массивенъ отъ него; ала е сѫщо като него отъ къмъ сѣверната си страна по-стръменъ и обрастнѫлъ съ дѫбова, липова и букова гора, а отъ къмъ югъ той е по-полегатъ и почти проголенъ. По сѣвернитѣ поли на Васлецътъ, отдолу подъ най- високитѣ му върхове „Борборовъ-камъкъ“ и „Павитенецъ“, се намиратъ вратчанскитѣ лозя; а отъ къмъ южната му страна, въ самото подножие на планината, сѫ расположени с. с. Костелево и Върбешница. Отъ гърбътъ на Вислецъ къмъ сѣверъ се види Милинъ-камъкъ и край-дунавската равнина; а къмъ югъ отъ него, ката исполинъ, се изправѭ високата Врачанска-планина, съ прилѣпенитѣ о нейнитѣ голи скали села Челопекъ и Павелча. . . .

Когато нашата чета прѣстигнѫ на Вислецъ, — утриньта на 19 май, — първата имъ работа бѣше, по заповѣдь на войводата, да се прѣброѭтъ момчетата. . . .

Подиръ прѣброяваньето се указа че отсѫтствуватъ: Кирилъ Ботйовъ (братътъ на войводата), Иваница Данчовъ, Димитъръ Дишлията (старъ хайдутинъ, родомъ изъ Сливенъ), Георги Матевъ, руссинътъ князъ Теофанъ Радановичь, Георги Апостоловъ (отъ Свищовъ) и много други още момчета, конто се бѣхѫ изгубили въ тъмната нощь изъ гѫститѣ гори, или же бѣхѫ нарочно избѣгали. . .

Това бѣше още единъ, новъ и твърдѣ тежъкъ ударъ за нашата чета и за нейниятъ войвода, но нѣмаше какво да се прави. . . .*)

Тука, на бюлото на Вислецъ, при студената балканска вода, и подъ хубавата дебела сѣнка, нашитѣ момчета прѣкарахѫ безъ бой цѣлиятъ день деветнадесети май. . .

Два дни и двѣ нощи, — чакъ отъ Влашката земя, — подложени на най-жестоки мѫки и страдания, тий не бѣхѫ си отпочивали. . .

---

*) Кирилъ Ботйовъ и Иваница Данчовъ останѫли наподиръ отъ четата и се изгубили прѣзъ нощьта срѣщу 19 май. Тий сполучили да се укриѭтъ отъ турскитѣ потери и се повърнѫли пакъ назадъ, като стигнѫли дори до Ломъ-Паланка. Тамъ тий биле хванѫти и откарани въ Видинъ, отъ кѫдѣто по-послѣ били прѣмѣстени въ руссенскиятъ затворъ.

А Георги Матевъ, руссинътъ князъ Теофанъ Радановичь и Георги Апостоловъ (отъ Свищовъ), изгубени въ врачанскитѣ лозя, прѣзъ сѫщата нощь, се скрили въ колибата на враченецътъ Стоянъ Грамчевъ, като помолили послѣдниятъ да имъ донесе хлѣбъ и да бѫде тъй добъръ, щото да ги не издава на турската власть до нѣколко деня, до като ще могѫтъ да си намѣрѭтъ селеметъ на главитѣ.

Не така обаче постѫпилъ бай Стоянъ.

Отишелъ той, но не хлѣбъ да имъ донесе, а да доведе помацитѣ и черкезитѣ. . . Десетина и повече черкези оградили колибата, въ която се били скрили нашитѣ, и имъ прѣдложили да се прѣдадѫтъ. Нашитѣ не само че се не прѣдали, но захванѫли да стрѣлѭтъ срѣщу черкезитѣ. . .

Послѣднитѣ сполучили да запалѭтъ колибата и по този начинъ нашитѣ мѫченици живи изгорѣли вѫтрѣ. . .

Днесь, на мѣстото на изгорѣлата колиба расте буренакъ, а изъ между него се подава малъкъ дървенъ кръстъ, който ни наумѣва за починѫлитѣ въ колибата борци. . . .

Този день, обаче, като наредихѫ стражитѣ си, момчетата си отпочинѫхѫ добрѣ: ѣдохѫ, пихѫ и спахѫ. . .

А заедно съ почивката на тѣлото, заедно съ приливътъ на жезненнитѣ сили, съживи се у тѣхъ и прѣжниятъ хѫшовски духъ: — момчетата наченѫхѫ да пѣѭтъ, да се веселѭтъ и да се радватъ на природнитѣ хубости. . .

Сѫществува, наистина, тѣсна зависимость между тѣлото и душата; нашитѣ мисли и нашитѣ чувства сѫ непосрѣдственно свързани съ здравословнитѣ условия на нашето тѣло: — когато тѣлото е здраво и когато физиологическитѣ процесси се извършватъ правилно у него, тогава и психическитѣ процесси биватъ легки и вѣрни; а напротивъ, когато тѣлото болѣе, тогава и мисъльта слабнѣе. . .

Mens sana in corpere sano.

Споредъ това, добритѣ другари на человѣчеството, онѣзи, които искренно милѣѭтъ за умственното и нравственно прѣуспѣвание на народитѣ, никога не трѣбва да изгубватъ изъ прѣдъ видъ, че тий сѫ длъжни сѫщо така да ратуватъ и за олучшение материялното положение на народнитѣ масси, защото, всѣки ще се съгласи съ насъ и съ думитѣ на Ботйова, писани прѣди повече отъ двадесеть години, „че гладниятъ се не учи, че вързаниятъ се не възпитава и че битиятъ не може да пѣе“. . .

Другояче казано, духовната дѣятелность става възможна само при извѣстни материални и хигиенически удобства на животътъ.

Ако Дарвинъ достигнѫ да направи такива велики открития въ областьта на науката, то има да се благодари главно на това, че животътъ му билъ обезпеченъ отъ материалнитѣ грижи, а именно чрѣзъ наслѣдството, което той бѣше добилъ подиръ смъртьта на баща си.

Като исхождаме отъ това, ний мислимъ и сме дѫлбоко убѣдени, че, само тогава, когато се подобри растителниятъ животъ на человѣцитѣ, когато се искоренѭтъ грижитѣ и прѣстѫпленията между тѣхъ, когато се прѣмахне експлоатацията и антогонизъмътъ между класситѣ и когато грубата борба за сѫществуванье се прѣвърне въ разуменъ, задруженъ животъ: — че тогава и само тогава ще стане възможна пълната и всестранна духовна дѣятелность и че само тогава человѣчеството, цѣлото человѣчество, би вървѣло по възходещиятъ пѫть на своето истинско развите. . . .

Но, — на думата си.

Както вече казахме, нашитѣ момчета отъ четата на Ботйовъ, прѣкарахѫ на Вислецъ, безъ бой цѣлиятъ день 19 май.

Тий бѣхѫ забравили тоя день за неприятелятъ и, сити и доволни, се веселихѫ и тържествувахѫ на върхътъ на Вислецъ. . .

Въ онова сѫщото врѣме пъкъ, въ „главниятъ щабъ“ на войводата и на неговитѣ приближени се водѣхѫ прѣговоритѣ за задружно дѣйствуванье съ Стояна Заимовъ, — главниятъ апостолъ на врачанското революционно окрѫжие. . . .

* *
*

Както е извѣстно вече на читателитѣ, Вратца, споредъ опрѣдѣлението на Централниятъ Комитетъ, съставляваше отдѣлно, пето революционно окрѫжие, съ главенъ апостолъ Стоянъ Заимовъ и неговъ помощникъ Георги Апостоловъ.

Агитацията и тука, както и въ другитѣ четире окрѫзи, се начена въ самото начало на 1876 година.

Цѣли четире-петь мѣсеци апостолитѣ и тука пѫтувахѫ отъ градъ на градъ и отъ село на село по врачанско, орѣховско, ломско, берковско и плѣвенско, като будѣхѫ съзнанието у мѣстното население и проповѣдвахѫ идеята за свобода; като основавахѫ частни, мѣстни комитети и събирахѫ помощи и самопожертвувания за доставката на възстанническитѣ потрѣби и орѫжия; като кореспондирахѫ съ апостолитѣ на другитѣ революционни окрѫзи и централниятъ комитетъ; като давахѫ свѣдѣния за положението на своятъ окрѫгъ и като указвахѫ на датата, кога можеше да се вдигне бунтътъ и въ Западна България. . . .

Прѣзъ мѣсецъ априлъ Георги Апостоловъ напустнѫлъ окрѫжието и оставилъ Заимова самъ. .

Апостоловъ се билъ скаралъ съ кассиерътъ на Вратчанската революционна комиссия. Враждата помежду имъ достигнжла до тамъ, че Апостоловъ, по съвѣтътъ на Заимова, се прѣмѣстилъ въ Орѣхово. Отъ тука обаче той самоволно прѣминжлъ Дунъвътъ, заедно съ Никола Обрѣтеновъ, и се озовалъ въ Влашко. . .

По този начинъ Заимовъ останжлъ самъ да урежда дѣлата на цѣлиятъ окржгъ. . .

Къмъ краятъ на мѣсецъ априлъ Заимовъ съобщаваше съ писмо отъ Вратца на другаритѣ си апостоли въ другитѣ окржзи, че, на 11 май, — праздникътъ на св. св. Кирила и Методия, — ще да има пукотъ на пушки въ неговото окржжие, че въ този день ще да се развѣжтъ народнитѣ байряци „*свобода или смъртъ*“ и ще да се прогласи възстанието въ Западна България. . .

Нѣколко деня по послѣ, обаче, съ друго едно свое писмо, адрессирано до отвъдъ-дунавскитѣ „братя“, Заимовъ, като съобщаваше новината за прогласяваньето на Панагюрското възстание и че, споредъ добититѣ му свѣдѣния, въ Стара-планина имало вече 6000 души български възстанници, че турското правителство е низвергнжто, че телеграфътъ и пжтищата сж прѣсѣчени и че проходитѣ сж завардени отъ българитѣ: — явяваше имъ, че бунтътъ въ неговото окржжие ще да се дигне нѐ на 11 май, както що пишеше изпърво, но на 5-7 май, като сжщеврѣменно ги молѣше да му изпратжтъ най-скоро оржжието, купено съ вратченски пари, за вратчанскитѣ съзаклетници.

Ето и самото това писмо на Заимова, което заемаме изъ „Опитъ за биография на Христо Ботйовъ“ отъ З. Сояновъ, помѣстно на 317 страница:

Братя въ Влашко!

Новината е голѣма. Отъ голѣма важность! Бунта пламна въ Панагюрище. Бенковски и Воловъ са уловили; народа напада на правителството и ги изваждатъ. До днесь бунтовницитѣ казватъ да сж до 6000 души. Единъ таборъ отъ 600 души, отъ София е отишелъ на бунта. Само 600 души сж били въ Голѣма София и тѣхъ сж пратили тамъ. Телеграммитѣ и желѣзницитѣ сѫ причупени, пѫтищата сѫ строго завардени отъ бунтовницитѣ.

Тия свѣдѣния сѫ зети отъ вѣрно мѣсто. Човѣкътъ, които ни съобщи новината билъ е въ София. Очивидецъ на отиванието на таборътъ, слушалъ за бунта въ Панагюрище. Човѣкътъ е отъ първенцитѣ ни.

Намъ не остава друго нищо, освѣнъ да дигаме и ние. Братя! Скоро, че скоро, стоката *) проводете. Тука сичкитѣ до единъ и до единъ наистина отъ богатитѣ земахѫ живо участие въ работитѣ ни. Пари до колкото събера до петь-шесть дни ще ви проводимъ. Проводихме хора за стоката, молимъ ви скоро имъ я прѣдайте, нѣма да чякаме повече отъ 5-7-ий Май, ако и да бѣхме се обѣщали до 11-ий. Чякаме! Хорѫ безъ орѫжие не проваждайте, такива юнаци се намиратъ въ народътъ.

Комиссията *С. Заимовъ.*

26-ий Априлий 1876 г.

ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА

Днитѣ 5-7 май дойдохѫ и минѫхѫ. Минѫ се и 11-й май, а Врatца още не възставаше. . . .

Срѣдня-гора бѣше вече прѣвърнѫта на волканъ, въ Сливенскиятъ балканъ воюваше четата на Стоилъ-войвода, въ Дрѣновскиятъ манастирь юнашки се защищавахѫ около 300 души български „комити“, а Вратца какво още чакаше и защо не възставаше? Защо главниятъ вратчански апостолъ, Заимовъ, който имаше положителни свѣдѣния за бунтътъ въ Тракия, се маяше още? Защо той не испълни обѣщанието си, дадено съ горнето свое писмо на другаритѣ си апостоли, отъ една страна, и рѣшението на Централниятъ Революционенъ Комитетъ, отъ друга страна? . . .

— „Защото орѫжието, купено съ вратчански пари за вратчанскитѣ съзаклетници не можà да се принесе прѣзъ Дунавътъ“, ни отговаря на това по-послѣ Заимовъ, като сѫщеврѣменно обѣщава да пише по-подробно по този въпросъ.**)

Както и да било, когато на 18 май четата на Ботйовъ се сражаваше съ многобройнитѣ мюслюмански полчища на Милинъ-камъкъ, вратчанци чухѫ гърмежитѣ на българскитѣ пушки и, най-сетнѣ нѣмаше какво повече да правѭтъ, трѣбваше и тий да възстанѫтъ. . . .

---

*) Орѫжието.

**) Гл. Министерски Сборникъ, кн. I, стр. 257.

Подъ рѫководството на Заимова, на Анкова и на свещеникъ Коста, вратчанскитѣ съзаклетници развѣли и тий прѣзъ нощьта на 18 срѣщу 19 май народното знаме „свобода или смърть“ и прогласили възстанието въ Вратца. . .

Възстанницитѣ на брой около 200 души, облѣчени въ хѫшовскитѣ си дрѣхи, и въорѫжени, по думитѣ на З. Стояновъ, отъ петитѣ до главитѣ, навлѣзли въ храмътъ „св. Вознесение“. Тамъ се отслужило молебенъ и се заклънали бунтовницитѣ. . . .

Било че Заимовъ чакалъ да се съберѫтъ до единъ *всичкитѣ* съзаклетници, вписани въ неговиятъ списъкъ; било че вратчанци интригували помежду си; било че тий чакали селенитѣ изъ Долня и Горня-Кремена, а сѫщо така и отъ другитѣ села, които щѣлъ да доведе Митю Спахийчето и ги присъедини къмъ вратчанци: — вратчанскитѣ възстанници прѣкарали въ бездѣйствие почти цѣлата нощь; изгърмѣли нѣколко пушки, запалили нѣколко кѫщя, прогонили турскитѣ чиновници, и съ туй се свършило всичко. . . .

Вратчанци достигнѫли да бѫдѫтъ пълни господари на градътъ си, ала си осъмнѫли така както и замръкнѫли. . . .

* * *

На 19 май, прѣди обѣдъ, Ботйовъ, отъ височинитѣ на Вислецъ, написа писмо до Заимова, което му испрати съ нароченъ човѣкъ.

Въ това свое писмо Ботйовъ, слѣдъ като наумѣваше на Заимова за неговото първо обѣщание, прѣдлагаше му, още сѫщиятъ день да изведе при него на Вислецъ вратчанскитѣ възстанници и ги присъедини къмъ неговата чета.

Заимовъ, обаче, на това му отговори, че той нѣмалъ никаква възможность да излѣзе на вънъ отъ Вратца и че по-добрѣ би било, ако самъ Ботйовъ съ своята чета слѣзеше въ градътъ. . . .

Ботйовъ тогава нарекълъ Заимова „измѣнникъ“ и „прѣдатель“ и се рѣшително отказалъ да отиде въ Вратца. . .

Отказа се Ботйовъ и то затова, че четата по този начинъ би се отклонила отъ правиятъ си пѫтъ къмъ размирна Тракия; затова, че момчетата бѣхѫ още отрудени и уморени, та ако слѣзехѫ въ равнината, тий щѣхѫ да бѫдѫтъ изтрѣбени до кракъ отъ башибозуцитѣ, черкезитѣ и редовниятъ аскеръ; и най-сетнѣ затова, че Ботйовъ се надѣяше да причака и привлѣче къмъ своята чета селенитѣ отъ Горня и Долня Кремена, които, както бѣше увѣдоменъ войводата, скоро щѣли да отидѫтъ за Вратца, а пъкъ пѫтятъ имъ бѣше изъ равнината отдолу подъ Вислецъ.

Ето по кои причини Ботйовъ не слѣзе въ Вратца, а защо Заимовъ не излѣзе съ своитѣ възстанници на Вислецъ? Вратчанци ли се отказахѫ слѣдъ него да вървѫтъ или же всичко това ставаше само изъ боязнь прѣдъ турската сила? —

Има думата г. Заимовъ.

Ний ще бѫдемъ търпѣливи и ще чакаме да чуемъ неговото мнѣнье по прѣдметното събитие, за което той, както самъ се обѣщава, ще да ни разкаже обстоятелствено въ една отъ послѣдующитѣ книжки на своето **МИНѪЛО.**

Онова обаче, което ний днесь положително знаемъ е, че четата на Ботйовъ останѫ лишена отъ помощьта и поддръжката на вратчанскитѣ граждани. . . .

Послѣднитѣ останѫли въ градътъ си и на 19 май, докато прѣстигнѫла отъ къмъ Орхание единъ баталионъ турска войска, прѣдвождана отъ Келъ-Хасанъ-паша, която безприпятственно навлѣзла въ градътъ. . . .

Вратчанци тогава, като забравили на „думи и клетви“, ударили на бѣгъ къмъ кѫщята си, като распасвали паласкитѣ и ножоветѣ, като хвърлѣли възстаническитѣ си дрѣхи и пушкитѣ и най-сетнѣ се явили прѣдъ турцитѣ за мирни граждани. Обаче все пакъ паднѫли по улицитѣ на Вратца около 20 души българи-вратчанци, заедно съ свещеникъ Коста. А Заимовъ, прѣдрѣшенъ въ шопски дрѣхи, билъ хванѫтъ нѣколко деня по-послѣ, когато бѣгалъ между с. с. Борованъ-Баница, и билъ откаранъ въ Видинъ, а отъ тамъ въ Русчукъ, кѫдѣто той билъ осѫденъ на заточение въ Аккия, заедно съ много други момчета отъ четата на Ботйовъ. . .

Така било погасено възстанието въ Вратца, дигнѫто по-късно отъ другитѣ, най-кратковрѣменното, най-слабото и най-лесно потѫпканото. . .

А четата на Ботйовъ, лишена отъ подкрѣплението на вратчанскитѣ граждани, въ вечерниятъ мракъ срѣщу 20-й май, остави Вислецъ и слѣзе долу въ равнината, до селото Костелево, като се спрѣ по срѣднощь на костелевскиятъ мостъ за да причака селенитѣ изъ Горня и Долня Кремена, които, както се учехѫ нашитѣ, прѣзъ онази нощь именно щѣли да прѣминѫтъ отъ тамъ и щѣли да отидѫтъ въ Вратца за да се присъединѭтъ съ вратчанскитѣ възстанници. Ботйовъ мислѣше да ги причисли къмъ своята чета.

По едно врѣме, обаче, се вѣстява тамъ селенинъ, който обадилъ на нашитѣ да не чакатъ повече, защото, както казалъ той, селенитѣ-съзаклетници отъ горнитѣ села не сѫ се събрали, по распореждание отъ Вратца. . . .

Пакъ несполука. . .

Зловѣщата сѫдба като че ли бѣше поискала да създаде отъ момчетата на Ботйовата чета само едни мѫченици. . .

Между тѣмъ скоро щѣше да се съмне, та затова трѣбваше до се потърси ново убѣжище и за утрѣшниятъ день. . .

Прочее, четата изново потегли на пѫть. . . .

7. Вратчанската-планина.

Като прѣминѫ кутловината подъ Вислецътъ и прѣкоса шоссето Орхание-Вратца близо до селото Павелча, — четата на Ботйовъ, на разсъмнуванье, въ четвъртакъ на 20 май, вазпжваше нагорѣ изъ криволицитѣ на „Курдовица“ по високата, колоссална и стръмна като стѣна Вратчанска-планина. . .

Пжтеката бѣше тѣсна и каменлива. Тя извиваше ту на лѣво, ту на дѣсно по планината и исписваше чудни криволици. . .

Нашитѣ пжтници, наредени единъ подиръ други, отмалѣли и запъхтени, тихо-мълкомъ вазпжвахж все по-нагорѣ и по-нагорѣ по планината, като се обърщаха на често и погледнувахж задъ себе. Погледнувахж тий задъ себе, ала нѐ затова за да се радвать на прѣлѣстната картина, която се разстилаше отдолу подъ тѣхнитѣ нозѣ, а само да виджтъ, колко пжть сж извървѣли.

И чудно! . . .

Много ужъ бѣхж вървѣли, а пъкъ, чинѣше имъ се, като че ли тжпчехж все на едно мѣсто. . .

Само онзи, който се е възкачвалъ пѣшъ по такива високи планини, като Вратчанската-планина. само той знае, колко е мжчно пжтуваньето по тѣхъ: вървишъ, вървишъ . . потъ като градъ потече по челото и лицето ти, джханьето ти се усилва, биеньето на пулсътъ ти се ускорѣва, краката ти отмалѣватъ и се разтреперватъ, — а върхътъ на планината все още се не види. . . ; обърнешъ се назадъ, погледнешъ задъ себе си, и се чудишъ колко малко пжть си извървѣлъ. . . .

Тѣсната пжтека, изъ която се възкачвахж нагорѣ по планината нашитѣ момчета, излѣзваше на една хубава, цвѣтиста поляна, наречена „Тушеница“.

На тази поляна се намѣрваше тогава колибата и кошарата на вратчанскиятъ овчарь Димитра Мазната.

Овчарьтъ спѣше още въ колибата си, агнетата и овцетѣ бѣхж още запрени въ кошарата, когато нашитѣ пжтници, единъ подиръ други прѣиждахж на полянката, тръшнувахж се върху росната трѣва и оставахж за дълго врѣме неподвижни на зелената морава. Тихата майска утрина, плюсъ очарователнитѣ пѣсни на сладкозвучниятъ пѣвецъ, славеятъ, уносѣхж момчетата, обайвахж ги и ги прѣспивахж. . . .

Слѣдъ първата почивка отъ тежкото уморяванье, войводата повика нѣколко души отъ своитѣ момчета и имъ заповѣда да вземать отъ овчарьтъ 10-15 агнета, като му заплатѭтъ по петнадесеть гроша за едното, па послѣ да ги заколѭтъ и одерѫтъ, да накладѫтъ голѣмъ огънь и да ги опекѫтъ на шишъ, по-хайдушки. . . .

Въ онова врѣме когато отреденитѣ момчета, ратници послушни на своятъ войвода, отидохѫ да изпълнѭтъ неговата воля, — Ботйовъ и най-близкитѣ му другари, отидохѫ да разгледатъ околната мѣстность и да се порадватъ на балканската природа. . . .

Катерихѫ се тий по скалитѣ, вслушвахѫ се въ планинскитѣ водопади и се радвахѫ на хубавата майска утрина! . . . Но, уви! . . . Душитѣ имъ бѣхѫ вече прѣпълнени съ печаль, — печаль безутѣшна! . . . Надеждата, светата надежда, бѣше вече отлѣтела у тѣхъ, като бѣше отстѫпила своето мѣсто на унинието и отчаянието. . . Народътъ, онзи народъ, на когото тий ужъ идѣхѫ на помощь, си оставаше все пакъ безгласенъ робъ, готовъ още съ вѣкове да търпи робскиятъ хомутъ. . . Вратчанското население нѐ само че имъ не указа своята подържка, но то ги посрѣщнѫ съ иудина цѣлувка. Вратчанци явихѫ себе си за рая покорна, а на турскитѣ правителственни власти тий съобщавахѫ, че бунтовницитѣ не се намиратъ нито въ градътъ имъ, нито по селата, но че тий се находѭтъ по горитѣ на Милинъ-камъкъ, на Вислецъ и по Вратчанската-планина. . . .

— „Момчета, развѣйте пакъ байрякътъ! Да се наѣдемъ и напиемъ на тази хубава поляна; само това ще да ни остане“, тѫжно проговори Ботйовъ на момчетата, щомъ току като се той изново завърнѫ при тѣхъ.

Скоро българското знаме се вѣтрѣяше наравно съ зелената шума. Агнетата, както бѣше зарѫчалъ войводата, бѣхѫ вече заклани, очистени и готови за печенье.

Въ това врѣме въ главната квартира, начело съ войводата, се размислюваше за по-нататашната участь на четата. . .

Изказахѫ се нѣколко различни мнѣния, ала всички почти бѣхѫ съгласни въ това, че трѣбваше да се напрѣдва за къмъ разбунтована Тракия. . .

—„Имаме ли ний положителни свѣдѣния за възстанието въ Тракия? — подкачи вдѫхнованно да говори единъ младъ момъкъ, начетенъ юноша, бивши ученикъ при Болградската гимназия и интименъ другарь на Ботйова. „Знаеме ли ний, какво е положението тамъ? — Не.

Ако ний бихме знаяли че положението и тамъ е такова, каквото що бѣше до тука, то слѣпо прѣдразсѫдство би било отъ наша страна, да си мислимъ, че цѣльта ни ще да се постигне, а себе си да считаме за доволни и честити, че ще можеме да испълниме дългътъ си. . . .

Да рискувашъ себе си на явна смърть, да пъхнешъ самъ главата си подъ ножътъ, да умрешъ за отечеството си, — то не значи всѣкога да си най-много полезенъ на това отечество. . . .

Ако Раковски бѣше погинѫлъ при първото свое хайдутуванье по пространниятъ котленски балканъ, то България би изгубила много.

Ако Викторъ Хюго, на когото главата бѣше цѣнена за 25000 франка на 2 декемврий 1851 година, не бѣше се спасилъ съ бѣгство отъ полицията на Наполеона Малкий, то загубата за Франция би била голѣма. . . .

Още единъ Милинъ-камъкъ, и ний ще бѫдемъ изтрѣпани до кракъ.

Да спасимъ, прочее, животътъ си, да го запазимъ за други врѣмена, ако можемъ: — това го азъ считамъ за най-цѣлесъобразно.

Да се оттеглиме въ Сърбия, все по планината, ако можемъ и ако ей-сега не бѫдемъ изтрѣпани, — това е моето послѣдне заключение.“

Така завършваше духовитиятъ младежъ и първи той прѣдлагаше за Сърбия да вървѭтъ, когато стражата дотърче и съобщи на войводата и на неговитѣ приближенни, че полето е изпълнено съ башибозуци и редовенъ аскеръ и че, по пѫтятъ къмъ с. Челопекъ, много конница заминѫла. . . .

Грозната вѣсть, разнесена тутакси между момчетата, потресе всички и ги порази като съ тежъкъ молниенъ ударъ. . . .

По заповѣдь на войводата, момчетата награбихѫ орѫжието си и побързахѫ да завзематъ по-голѣмитѣ височини на планината. . .

Неприятелятъ, който бѣше оставилъ нашитѣ на свобода прѣзъ цѣлиятъ вчерашни день, — до като разчисти смѣткитѣ си съ вратчанскитѣ възстанници, — сега бѣше побързалъ да изтрѣби и опаснитѣ за турската империя ,,комити“, диритѣ на които той знаеше добрѣ. . .

Една часть отъ неприятелитѣ, състояща се отъ башибозуци и черкези, идѣше изъ криволицитѣ на „Курдовица“, по стѫпкитѣ на нашитѣ мѫченици, а друга часть отъ тѣхъ се поемаше и катереше по скалитѣ на съѣднитѣ урви и усои. Долу въ полето свирѣше турската бория. . . .

Нашитѣ продължавахѫ да вазлѫзватъ все по-нагорѣ и по-нагорѣ по стръмнината, до като стигнѫхѫ „Лѣсковската-бара“.

Тука тий поотдалечихѫ. на минута забравихѫ за неприятелятъ и накладохѫ пакъ огънятъ за да пекѫтъ недопеченитѣ още агнета, които, задигнѫти на рамо, бѣхѫ донесени отъ нѣколко момчета.

Скоро обаче потерята ги подуши и тука.

Нашитѣ сега като оставихѫ съвършенно агнетата, тичишкомъ побързахѫ да завзематъ най-ближниятъ до тѣхъ високъ върхъ, нареченъ „Волътъ“. . .

Волътъ е единъ отъ многобройнитѣ каменни върхове на високата вратчанска-планина, надвѣсенъ надъ селото Павелча и орханийското шоссе.

Отъ Волътъ, къмъ сѣверъ, свободно се види цѣлото почти вратчанско-поле, стѣснено отъ Вислецъ; види се още Милинъ-камъкъ и край-дунавската равнина, — цѣлиятъ почти пѫть извървенъ отъ нашата чета. И наистина, гледани отъ Волътъ, — Дунавската-равнина, Милинъ-камъкъ, Вислецъ и Вратчанската-планина стоѭтъ въ такова отношение по височината си, че, ако народното повѣрие би поискало да създаде отъ храбриятъ всесловѣнски воинъ Крали Марка едного светия и би поискало да го възнесе, като по стълба, горѣ на небето, то би го довело тука, па би му показало за пѫть къмъ небето: Дунавската равнина — за първо стѫпало, Милинъ-камъкъ — за второ, Вислецъ — за трете, Вратчанската-планина — за четвърто; а отъ тука

— въ облацитѣ, и — право въ царството небесно. . . .

Къмъ истокъ отъ Волътъ се лъщѣѭтъ пѣнеститѣ води на Искърътъ, а още по-нататъкъ се видѭтъ пространнитѣ орханийски и етрополски балкани.

На югъ отъ Волътъ хоризонтътъ се прѣграждa съ два, отъ Волътъ по-високи върхове, остри като пики, наречени „Околчецъ“ и „Йолковица“. Послѣднитѣ два върха сѫ покрити съ дребна гора и съ бѣли зѫбести канари, изъ които расте брешленъ и здравецъ и изъ които се гнѣзди скалистиятъ орелъ и неговиятъ събратъ, — ястребътъ.

Между тритѣ планински върха: Волътъ, Околчецъ и Йолковица се включава малка равнина, обрастнѫла съ буйна трѣва, нарѣчена „Селището“. На това мѣсто, както го показва и името му, едно врѣме, въ опаснитѣ кѫрджалийски, даалийски и делибашийски врѣмена, сѫ възлѣзвали да се криѭтъ жителитѣ на околнитѣ тукъ села; а днесь тамъ пасѫтъ цѣли стада коне, говеда, овце и кози, принадлежащи на вратчански касапи и търговци. Коняритѣ, говедаритѣ и овчаритѣ на послѣднитѣ прѣкарватъ тука въ планината по цѣло лѣто, начиная отъ Гергйовъ-день дори до Димитровъ-день, като се храниѭтъ съ мамалига, която си приготвюватъ сами и като пиѭтъ отъ студенитѣ води на тритѣ извори тадѣва: отъ „чучорчето“, — въ Селището; отъ „Крушевското-езеро“, — въ долината между Околчецъ и Волътъ; и най-сетнѣ отъ „Лѣсковската-бара“, — подъ самиятъ Волъ. . . .

Като завзехѫ височинитѣ на Волътъ, нашитѣ момчета се налѣпихѫ о грамаднитѣ скали, въ нѣколко пѫти по-голѣми отъ самитѣ тѣхъ, и се приготвихѫ за бой. . .

Денятъ бѣше хубавъ, пролѣтенъ; небето ясно, лазурно; слънцето бѣше подскочило доста високо на хоризонтътъ и отъ тамъ силно озарѣваше високитѣ върхове на Вратчанската-планина.

Дивата неприятелска сганъ отъ редовна войска, башибозуци, черкези, татари, па дори и цигани, — два пѫти по-много отъ колкото що бѣхѫ при Милинъ-камъкъ — прѣиждахѫ отъ вси страни на планината. Послѣднитѣ се тълпѣхѫ по околнитѣ рѫтлини и усои, като се готвѣхѫ да нападнѫтъ на нашитѣ момчета и да затриѭтъ до кракъ опаснитѣ хора за турската държава. . . Редовната войска се положи на западъ, въ равнината на Селището, далечъ на 7-800 крачки отъ позициитѣ на нашитѣ; а башибозуцитѣ и черкезитѣ се готвѣхѫ да налѣтнѫтъ на Волътъ отъ къмъ югъ и сѣверъ. . . .

— „Днесь ще да се мре, момчета! . . . Затова, пирѣте колкото можете, за сетнинитѣ много-много не мислѣте" — говорѣше отчаянъ нашиятъ войвода на момчетата отъ своята чета.

Настѫпващи отъ вси страни, съ погледи диви и устрѣмени на Волътъ, неприятелитѣ доближихѫ на единъ коршуменъ хвърлей при позициитѣ на нашитѣ борци и открихѫ огънь. . .

Нашитѣ и тий имъ отговорихѫ. . .

Боятъ се захванѫ. . .

Наруши се тишината въ дѣвственната планина; екнахѫ балканскитѣ долини, балканскитѣ урви и усои; разбуди се и разбѣга всичко живо, що имаше въ планината; разбѣгахѫ се пастиритѣ простодушни, разпърснѫхѫ се тѣхнитѣ стада; спокрихѫ се гадоветѣ горски, отлѣтѣхѫ птицитѣ крилати. . . .

Кошумитѣ неприятелски, летещи отъ три страни на Волътъ, като дъждъ валѣхѫ въ лагерятъ на нашитѣ борци, като се отплеснувахѫ отъ дебелитѣ скали, задъ които се бѣхѫ налѣпили нашитѣ момчета или же, като прѣхвърлювахѫ надъ тѣхнитѣ глави, пропѣвахѫ нататъкъ долѣ въ равнината подъ селото Павелча. . . .

Нашитѣ отговаряхѫ до колкото можехѫ срѣщу вражескиятъ огънь. . . .

Воиновски, като бѣше прибралъ при себе по-бодритѣ момчета, бѣше ги поставилъ срѣщу редовниятъ аскеръ; а Ботйовъ, който командуваше центърътъ, се разправѣше съ пъстрата доброволческа сганъ отъ башибозуци и черкези. . . .

Минѫхѫ се часове единъ, два, три. . .

Боятъ се непрѣкѫснѫто все още продължаваше; небосводътъ бѣше потъмнѣлъ отъ барутната мъгла. . . .

Неприятелитѣ, ако и изложени на опустошителниятъ огънь, пъплѣхѫ все по-нагорѣ и по-нагорѣ по планината, като приближавахѫ до позициитѣ на нашитѣ момчета. . . .

— „Удряйте, блъскайте, момчета; фишецитѣ не щадѣте“, чуяше се начесто въ българскиятъ лагеръ.

Така говорѣше войводата къмъ своитѣ другари скѫпи и зовѣше *волята* у тѣхъ.

Удряхѫ, блъскахѫ нашитѣ момчета, вѣрни и послушни на своятъ любимъ войвода, ала още по-често погледнувахѫ къмъ яркото слънце, което този день, — така имъ се чинѣше, — като че ли бѣше се спрѣло все на едно мѣсто и отъ тамъ нече ли, нече! . . . .

Момчетата усѣщахѫ, какъ силитѣ у тѣхъ слабнѣяхѫ всечасно, какъ нестърпимата жега, гладътъ и жаждата съяждахѫ и подкосѣвахѫ тѣхниятъ животъ; главитѣ се замайвахѫ, очитѣ тъмнѣяхѫ, животътъ като че ли догарѣше безслѣдно: — отъ вчерашниятъ день нашитѣ момчета не бѣхѫ яли хлѣбъ, както вече знаемъ; а студената балканска вода въ тритѣ извори тадѣва: чучурчето въ Селището, Лѣсковската-бара и Крушовското-езеро останвахѫ въ неприятелскиятъ станъ.

Изобщо, голѣми бѣхѫ страданията, тоя день; лицата на нашитѣ борци бѣхѫ се прѣвърнѫли въ мѫченически мощи; а колкото за войводата, той тоя день билъ ни живъ, ни мъртавъ, — като човѣкъ на погинванье и въ прѣдсмъртна агония.

Като душа силна и впечатлителна, като нравственно отвѣтственъ за погинваньето на двѣстата души млади българи, — Ботойвъ испитваше най-голѣмитѣ страдания. Къмъ жизненнитѣ невзгоди, каквито що бѣхѫ гладътъ, жаждата и горещината, — общи за всичкитѣ момчета, — той изпиваше и други, отъ по-висши родъ, вѫтрѣшни болезни. Жизненнитѣ невзгоди и тѣлеснитѣ страдания оставахѫ за него нищо прѣдъ болкитѣ на душата, прѣдъ онова вѫтрѣшно отчаяние и безнадеждие, които най-често водѭтъ къмъ самоуничтоженье. . . .

Сѫдбата бѣше поискала щото Ботйовъ да изпие до дѫно чашата на страданията. . . .

Башибозуцитѣ и черкезитѣ ставахѫ все по-яростни и по-яростни. Тий налитахѫ като бѣсни глигани и се силѣхѫ вече да навлѣзѫтъ въ позициитѣ на нашитѣ мѫченици и да се захване боятъ съ ножове. . . .

Къмъ пладнѣ, едно отдѣление отъ най-върлитѣ черкези сполучихѫ да турѭтъ кракъ върху каммъннитѣ позиции на нашитѣ борци и бѣхѫ извадили вече ятаганитѣ си да колѭтъ. . .

Воиновски обърна внимание на тѣхъ.

Като призова около себе до 40 момчета, що имахѫ игленки пушки, той сполучи да отблъсне лютитѣ черкези и слѣзе отъ каменниятъ върхъ на Волътъ за да ги прѣслѣдва.

Редовната войска, обаче, го притиснѫ отъ къмъ западна страна и сполучи по този начинъ да го отдѣли отъ главнитѣ сили на четата. . .

Така отдѣленъ, Воиновски, ведно съ 40 момчета, се наклони къмъ долината на Крушевското-езеро, прѣминѫ „Прѣката-пѫтека“ и се озова на отсрѣщниятъ високи върхъ Околчецъ. . . .

Останѫлитѣ же на Волътъ момчета, заедно съ войводата, продължавахѫ сражението, което трая дори до вечерьта. . .

Щомъ като се слънцето на западъ закри, задъ околнитѣ татъкъ балкански върхове, турската военна трѫба изсвири за отстѫпленье. . .

Пушкитѣ тогава прѣстанѫхѫ да гърмѭтъ, неприятелитѣ се оттеглихѫ, боятъ се прѣкрати. . . .

Четата и тука, както и при Милинъ-камъкъ, устоя на позициитѣ си дори до вечерьта.

Благодарение на голѣмитѣ скали, които тоя день служехѫ като крѣпость на нашитѣ, отъ четата не паднѫ нито едно момче убито или ранено, а отъ неприятелската страна имаше убити 5-6 души солдати и още неизвѣстно число башибозуци и черкези.

⁂

Да останѣше четата съ войводата върху каменниятъ върхъ на Волътъ и за утрѣшниятъ день бѣше немислимо.

Трѣбваше да се напрѣдва, трѣбваше да се достигне Войновски, трѣбваше да се потърси вода и хлѣбъ. Момчетата вече прѣмирахѫ отъ жажда и отъ гладъ.

На мръкванье, прочее, още сѫщата вечерь, щомъ току като се бѣше боятъ прѣкратилъ и неприятелятъ оттеглилъ, нашата чета се смъкнѫ отъ високитѣ скали на Волътъ и насочи на юго-истокъ, къмъ долината на Крушевското-езеро, т. е. къмъ оназп страна, на кѫдѣто бѣше подминѫлъ Войновски съ другитѣ 30-40 момчета.

По-напрѣдъ вървѣхѫ момчетата, разпърснѫти изъ долината да търсѭтъ вода; а подиръ тѣхъ вървѣхѫ Войводата, Георги Апостоловъ, Димитъръ Тодоровъ, Н. Обрѣтеновъ, Пера Македонецътъ и още 2-3 души.

Послѣднитѣ, изнурени отъ тежкитѣ мѫки и болезни, откапали слѣдъ денонощното бденье и отъ дългото стоенье все прави на крака, бѣхѫ сѣднѫли за малко врѣме на зелената морава да си отпочинѫтъ, прѣтулени задъ една голѣма скала. Въ срѣдата имъ сѣдѣше Ботйовъ, а около него, на колело, бѣхѫ се наредили останѫлитѣ негови другари.

Всички тий сѣдѣхѫ мълчащецъ и гледахѫ надолу къмъ земята. На лицата на всички се четѣше една и сѫща мисъль: — изгубенъ е животътъ. . . .

— „О, колко сме нещастни!“ тѫжно-тѫжно проговори слѣдъ врѣме войводата и почти заплака. „И ний сме дошле народъ да освобождаваме! ! . . . Историята никога не ще ни прости! ! . . .

— „Право ни казваше намъ тази утрина единъ отъ нашитѣ по-млади другари“, поде раненият Пера. „Не трѣбва вече да се вѣрва, че въ Тракия ще да има възстание и че планинитѣ сѫ пълни съ български комити. Напротивъ, положението и тамъ ще да е досущъ такова, каквото що бѣше до тука. И наистина, ако тамъ имаше възстание, ако тамъ нашитѣ се сражавахѫ на открито, — както що ни увѣрявахѫ въ Влашко, — то сега не бихѫ се набрали тука толкова псета проклети, които ни тъй безбожно прѣслѣдватъ и които най-сетнѣ ще да ни довършѫтъ животътъ. . . .“

Така говорѣше опитният Пера, когато въ неприятелскиятъ станъ се чу че извири военната трѫба. . . .

— „На какво ли ще да свири пакъ тази пущина“, проговори нашиятъ войвода и се исправи правъ за да види какви движения щѣше да прави неприятелятъ.

— „На таинъ е“, отговарѣше единъ отъ сѣдещитѣ момчета, — бивши солдатинъ отъ казашкиятъ алай на Садѫкъ-паша, — когато отъ съсѣдниятъ гѫсталакъ прѣпука пушка. . .

Коршумътъ удари Батйова право въ челото. . .

Заклати се Ботйовъ, залюле се той като подкосенъ класъ, па послѣ рухнѫ на земята, прѣдъ своитѣ другари, до хладната скала, — безъ да свари дума да продума, нито даже да изохка. . . . .

Наскачахѫ тогава сѣдещитѣ тамъ Ботйови другари, развикахѫ се и завайкахѫ. . .

— „Войводо, проговори, продумай ни!“ надвѣсени надъ него, говорѣхѫ тий, а очитѣ имъ се напълнихѫ съ сълзи. . .

На смъртенъ часъ, полуотвори си окото Ботйовъ, помърднѫ устнитѣ си — и туй бѣше всичко; не се чу повече нито дума, нито гласъ. . . Лицето му скоро се покри отъ смъртната блѣдина; а алената кръвь като порой бликаше изъ раната на неговото голѣмо чело, като се сливаше по лицето и врътътъ му долу на земята и тамъ се съсирваше по зелената трѣва или же се попиваше отъ черната земя. . . . .

. . . .

Прѣзъ онова врѣме до като другаритѣ на Ботйова ахкахѫ и оѫкахѫ още около трупътъ на убитиятъ си другарь, а Пера Македонецътъ увѣщаваше присѫтствуѭщитѣ тамъ момчета да мълчѭтъ и да не даватъ знакъ, че е войводата убитъ: — Георги Апостоловъ бѣше мѣтнѫлъ око къмъ онази страна, отъ кѫдѣто бѣше долѣтелъ фаталниятъ коршумъ.

Апостоловъ забѣлѣжи какъ единъ старецъ черкезинъ, съ пушка въ рѫка, се слагаше татъкъ изъ гѫсталакътъ.

Дигнѫ Апостоловъ тогава своята мартинка и веднага прѣхлупи на земята старецътъ-черкезинъ. . .

Клетиятъ старецъ! . . Голѣми похвали и лични награди трѣбва да е чакалъ той и затова е нарочно дебнѫлъ войводата за да го убие. Но ето, вмѣсто високи похвали и скѫпи бакшиши, той получи сега само единъ-едничъкъ коршумъ. . . .

По гласътъ на двата дадени вистрѣла, черкезитѣ незабавно дотърчахѫ на онова мѣсто.

Тий намѣрихѫ и отнесохѫ трупътъ на убитиятъ си другарь, а слѣдъ туй открихѫ огънь на нашитѣ петь-шестима души.

Послѣднитѣ се заложихѫ задъ малъкъ единъ рѫбъ камънье, които се намирахѫ тамъ, и отговорихѫ срѣщу неприятелскиятъ огънъ. . .

Нашитѣ 5-6 души издържахѫ и този бой, който трая до късна вечеря.

Най-сетнѣ, когато пушкитѣ и отъ двѣтѣ страни окончателно прѣстанѫхѫ, нашитѣ изново приближихѫ до хладниятъ вече трупъ на своятъ любимъ другарь и войвода. . .

Като откопчахѫ вързнитѣ му дрѣхи, тий му откачихѫ златниятъ часовникъ, саблята и чантата съ кориспонденцията, взехѫ му златниятъ пърстенъ, кессията съ паритѣ и военната карта; а слѣдъ туй, въ сълзи потопени, тий се надвѣсихѫ надъ неговиятъ леденъ трупъ, цѣлунѫхѫ го по хладното чело и се простихѫ съ него за послѣденъ пѫть. . . . .

— „Богъ да те прости! Вѣчна ти паметь, драги ни войводо“, казахѫ тий най-сетнѣ, и, като хвърлихѫ върху Ботйовиятъ хладенъ трупъ, вмѣсто смѣсни китки отъ цвѣтя миризливи, по една дѫбова вѣйка, — което щѣше да му бѫде и за опѣло и за погребенье, — отдалечихѫ се отъ свещенното мѣсто. . . .

Тий побързахѫ да достигнѫтъ другитѣ си другари и Воиновски, като се зарекохѫ при туй, да не обаждатъ на другитѣ момчета за смъртьта на войвадата, защото, мислѣхѫ си тий, онова, което щѣше да бѫде радость и тържество за неприятелятъ, то щѣше да бѫде печаль и убийство за четата. . . .

Не ще ни съмнѣнье, че, още на утриньта, мъртвиятъ трупъ на войводатата билъ намѣренъ. Щомъ като доближилъ до свещенното мѣсто, джелатинътъ изтеглилъ ятаганътъ си и отсѣкълъ главата, която, набучена на дълга върлина, била отнесена въ Вратца.*) Тамъ тя била въздигнѫта всрѣдъ градскиятъ мегданъ, редомъ съ главитѣ на момчетата, избити при Милинъ-камъкъ, за да ги гледа мало и голѣмо. . . .

Тѣхъ видѣлъ и Заимовъ, както ни самъ той расказва. . . .

Облѣченъ въ женски дрѣхи, съ паничка въ рѫка, той, „главниятъ двигатель на бунтътъ въ Западна България“, минѫлъ край на колове набученитѣ глави до градскиятъ часовникъ. Тамъ той позналъ, както ни явява самъ, измежду другитѣ глави, главата на Ботйова и то по неговото голѣмо чело, по носътъ и по бѣлѣгътъ отъ лѣвата страна на челото. — „Посрѣдъ челото зѣяше дупка; а носътъ, лицето и брадата му бѣхѫ оцапани съ съсирена кръвь“, казва ни той сега, безъ да се стѣснява. . . .

Слѣдъ нѣколко деня главитѣ на момчетата били снети отъ високитѣ върлини и захвърлени на края на градътъ. Отъ тамъ ги събралъ покойниятъ свещеникъ Гено, опѣлъ ги и ги закопалъ въ вратчанската черкова „св. св. Петъръ и Павелъ“. Въ тази черкова ще да е била закопана, по всѣка вѣроятность, и главата на Ботйова, безъ да се знае точно мѣстото; а обезглавениятъ му трупъ билъ оставенъ въ планината, за плѣчка на орлитѣ и на хищнитѣ звѣрове. . . .

Днесь, на онова мѣсто въ планината, дѣто е билъ убитъ войводата, не сѫществува никакъвъ знакъ; спорно е даже и мѣстото, кѫдѣто е той убитъ: — споредъ свѣдѣнията на З. Стояновъ, Ботйвъ е билъ убитъ въ гѫсталакътъ на „Прѣката-пѫтека“, до алена шипка; а споредъ Ст. Заимовъ, той е убитъ подъ голѣмата скала до „Волътъ“. . .

Тази мѣстность се посѣщава днесь само отъ овчаритѣ, козаритѣ, коняритѣ и говедаритѣ, както и отъ женитѣ дърварки отъ селото Павелча. Хубава, но тѫжна пѣсень се виеше тамъ отъ тѣзи послѣднитѣ една утрина, когато ний посѣтихме мѣстностьта. . . . Но нè за Ботйова пѣяхѫ тий, нè за загиналиятъ поетъ! . . . Не, не. Тий като да не знаяхѫ, кой е тамъ издѫхнѫлъ; тий като че ли бѣхѫ забравили за летещитѣ коршуми надъ тѣхнитѣ глави, както и за двѣтѣ момчета, заклани въ тѣхното село. . . Не за това пѣяхѫ тий, не: — тѣхната тѫжна пѣсень ни наумѣва за новото тегло. . . .

---

* По сѫщиятъ начинъ, нѣколко деня само по-рано отъ това, била занесена отъ Тетевенъ прѣзъ Орхание за София главата на Бенковски и, отъ Сливенскиятъ балканъ, за градътъ сливенъ, — главата на Стоилъ-войвода. Покрай многото други жертви, мѣсецъ май 1876 година даде отъ страна на българитѣ трима български войводи.

Днесь, посѣтительтъ на мѣстностьта, съ трепетъ на душата, си припомнюва, че, тъкмо прѣди двадесеть и една година, въ тази часть на планината, всрѣдъ хубавата балканска природа, край студени кладенци и зелена шума, край алена шипка и лилека мирязлива, до червенъ божуръ и зеленъ здравчецъ, прѣзъ хубавъ мѣсецъ Май, — загинѫ „въ редоветѣ на борбата“ гениятъ-поетъ: — тука се затворихѫ завинѫги очитѣ, които виждахѫ всичко и откривахѫ на всѣкѫдѣ притѣсненията, експлоатациитѣ и насилията, що търпѣхѫ слабитѣ отъ силнитѣ, бѣднитѣ отъ богатитѣ, народитѣ отъ своитѣ правителства; тука за послѣденъ пѫть замълкнѫхѫ устата, които навсѣкѫдѣ проповѣдвахѫ свобода, равенство и братство; тука прѣстанѫ да тупа сърдцето, което, повече отъ всичко, милѣеше за сиромаситѣ и онеправданитѣ, за проститѣ и потѫпканитѣ, за поробенитѣ и прѣзрѣнитѣ, за гладнитѣ и голитѣ, за подритнѫтитѣ и недоволнитѣ; тука огаснѫ мисъльта, която ярко различаваше на европейската цивилизация рѫждивитѣ понятия отъ новитѣ явления на животътъ; тука отлѣтѣ духътъ, който, съ една вълшебна сила, се промъкнуваше въ идеалниятъ миръ на бѫдѫщето, и, прѣзъ интервалътъ на годинитѣ, надзърнуваше надъ гредѫщиятъ социалистически строй на народитѣ. . . .

Тука, на високата Вратчанска-планина, загинѫ *човѣкътъ*, който желаеше пълно щастие и прогрессъ на цѣлото человѣчество. . . .

Тука издѫхнѫ *поетътъ*, който останѫ непримиримъ съ своятъ си животъ, който гледаше право въ очитѣ на своята сѫдба, като ѝ се смѣяше, като ѭ ругаяше и ѝ показваше юмрукъ. . . .

Тука паднѫ *революционерътъ*, който вѣрваше въ борбата и който цѣли 8 години се скита по Влашко и по

Богданско, въ Букурещъ, въ Гюргево и Браила, въ Галацъ и Исмаилъ, въ Фокшанъ и Александрия, като зовѣше всичко народолюбиво, всичко честно и интелигентно, всичко гладно, голо и недоволно, на борба: — на борба противъ грабителитѣ и душманитѣ на народътъ, противъ духовнитѣ и свѣтски господари, противъ царе, папи, патриарси; на борба противъ чорбаджии и тирани, противъ калугери и попове; на борба противъ лъжливитѣ патриоти, противъ онзи сортъ благи патриоти, споредъ понятията на които патриотизъмътъ е срѣдство за прѣхрана, революцията срѣдство за убогатяванье, а свободата срѣдство за постиганье почести и слава. . . .

Тука, на това мѣсто въ планината, се изпълни до край, въ тихата прохладна вечерь на 20 май 1876 година, Ботйовиятъ свещенъ завѣтъ, — като най-честитъ исходъ на неговиятъ животъ: — „въ редоветѣ на борбата си намѣри и той гробътъ“. . . . .

. . . .

. . . .

За успокоение священниятъ прахъ на нашиятъ найлюбимъ поетъ и революционеръ Хр. Ботйовъ, който принадлежи на минѫлото толкозъ, колкото и на бѫдѫщето, който обѣщаваше свѣтла бѫднина на нашиятъ народъ, слѣдъ като снеме отъ себе рабскиятъ хумотъ и, който намираше истинското и пълно щастие на цѣлото человѣчество само въ нѣдрата на социализмътъ, — нека добавимъ, че до сега сѫ е изпълнила само една часть отъ онова, щото той бѣше мислилъ, прѣдвѣщалъ и прѣдугадалъ и че надъ останѫлата часть сѫ работили, работѭтъ сега и ще продължаватъ да работѭтъ за въ бѫдѫще истенскитѣ другари на человѣчеството, пионеритѣ на науката и прогресса, достойнитѣ синове на своитѣ нации, до окончателното възтържествувание на великата идея чрѣзъ *побѣдата на разумътъ човѣшки* и чрѣзъ *равенството на всички прѣдъ трудътъ на всички*, като исказваме надежда, че и у насъ, Ботйовата самоотверженность, неговиятъ чистъ патриотизъмъ и неговата безкористность, ще да намѣрѭтъ откликъ въ сърдцата на днешнитѣ наши по-млади политически дѣйци, които, съ пълното съзнанье на своятъ тежъкъ нравственъ дѣлъ, ползовайки се отъ натрупаната опитность въ историята на западно-европейскитѣ народи, ще да опрѣдѣлѭтъ и начъртаѭтъ истинскиятъ пѫть, изъ който трѣбва да върви и нашиятъ народъ. . . . . . . :

Благодарното потомство въздигнѫ въ честь на Ботйова великолѣпенъ паметникъ въ Вратца, а селското население по вратчанската околность е стъкмило и пѣе за споменъ на неговиятъ походъ, освѣнъ познатата Вазова пѣсень „Тихъ бѣлъ Дунавъ", слѣдуѭщата пѣсень:

На Ботйовъ-войвода.

Книга ми е дошла отъ Руссийска-земя,
Отъ Руссийска-земя до града Орѣховъ,
До града Орѣховъ, до Цека-Чорбаджи.
Цеко книга чете, тайно та на скришно,
И іѫ прѣзнощь прати въвъ село Галича,
Въвъ село Галича до Луканъ-Чорбаджи.
Луканъ книга чете, тайно та на скришно,
И іѫ прѣзнощь прати въвъ Бѣла-Слатина,
Въвъ Бѣла-Слатина до Иванча Сейновъ.
Иванчо книга чете, тайно та на скришно,
И іѫ прѣзнощь прати до въвъ града Вратца,
До въвъ града Вратца до Димитра Бошнякъ: —
Та да си събере вратчански момчета,
Вратчански, берковски, берковската чета,
Та да си посрѣщнѫтъ бѣлитѣ-комити,
Бѣлитѣ-комити и Ботйовъ-войвода; —
Та да ги научи бе Димитъръ Бошнякъ,
Хубавѣ да ходіѫтъ, пакость да не правіѫтъ,
Пакость да не правіѫтъ, турци да не коліѫтъ. . . .
Като Ботйовъ минѫ на село Козлудуй,
На село Козлудуй съ бѣлитѣ-комити,
Съ бѣлитѣ-комити, — силно ядосано,
Силно ядосано, люто разсърдено, —
Дѣка турчинъ стигне, Ботйовъ си го губи. . .
Та го послѣдихѫ върлитѣ черкези,
Върлитѣ черкези и черни татари,
И черни татари съсъ голи помаци. . .
То ми се провикнѫ бе Ботйовъ-войвода:
— „Мои бре момчета, бѣлитѣ комити,
„Хайде ви заведѫ надъ село Баница,

„Надъ село Баница, на Милино-бърдо,
„На Милино-бърдо въвъ вехтото кале;
„Метиризъ да хванемъ задъ бѣли камъне, —
„Тамъ ще да се биемъ съсъ върли черкези,
„Съсъ върли черкези и черни татари,
„И черни татари съсъ голи помаци! . . .“
Кога отидохѫ на Милино-бърдо,
На Милино-бърдо, въвъ вехтото кале,
Митиризъ хванѫхѫ задъ бѣли камъне;
То ги заградихѫ до седемъ хиляди,
До седемъ хиляди все върли черкези,
Все върли черкези и черни татари,
И черни татари съсъ голи помаци.
Та ми се бихѫ съсъ Ботйовъ-войвода
Съсъ Ботйовъ-войвода и бѣли-комити. . .
Ала ги оплаши Маликъ, върлъ черкезинъ, —
Крушумъ го не лови, сабля го не сѣче. —
То ми се провикнѫ бе Ботйовъ-войвода:
— „Мои бре момчета, бѣлитѣ комити,
„Я ми извадѣте французска жълтица
„И iѫ разсѣчете на четире кѫса,
„Та да си напълнiѫ пушка капаклийка,
„Та да си убиiѫ Маликъ върлъ черкезинъ!“
Тий си извадиха французска жълтица
И iѫ разсѣкохѫ на четире кѫса.
Ботйовъ си напълни пушка капаклийка. . .
Като пукнѫ пушка, — върлъ черкезинъ паднѫ! . . .
. . . .
. . . .
Ботйовъ си поведе бѣлитѣ комити,
Та си ги приведе прѣзъ седемъ хиляди,
Прѣзъ седемъ хиляди все върли черкези,
Все върли черкези и черни татари,
И черни татари съсъ голи помаци. . .
Че ми се надѣя бе Ботйовъ-войвода
Въвъ Вратца да иде съсъ свойтѣ комити,
Та да ги посрѣщнѫтъ вратчански момчета,
Вратчански, берковски, берковската чета. . .
Но го не срѣщнѫхѫ вратчански момчета,
Вратчански, берковски, берковската чета, —
Ами го срѣщнахѫ лютитѣ низами
И се ударихѫ съсъ Ботйовъ-войвода. . .
Та Ботйовъ загинѫ въ вратчански-лозя 1)
Момчета прѫстнахѫ по гора зелена,

---

1) Това не е истина, разбира се, че Ботйовъ е загинѫлъ въ вратчанскитѣ лозя.

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА ВАРНА

И си ми пръстнахѫ и си ми гинахѫ
Бѣлитѣ комити по Стара-планина! ! . . .
А Савво загинѫ надъ градъ Тетевене,
Надъ градъ Тетевене, във пуста Козница,
Че си го издаде Нейо Брусненина: —
Щото Нейо дири, — това и намѣри! . . . *)

Слѣдъ като направиме горнитѣ нѣколко отстѫпления и кратки забѣлѣжки, — за което просимъ извинение отъ нашитѣ читатели, — нека сега се повърнемъ изново на прѣкѫснатиятъ си расказъ и да продължимъ за по-нататашната участь на нашата чета, лишена вече отъ своятъ тъй любимъ войвода. . . .

* *
*

Нощьта бѣше бозмѣсечна.

Гѫста и непроницаема тъмнота бѣше прѣхлюпила на земята; небето, и то се бѣше покрило съ облаци черни и мрачни. Вратчанската-планина, съ неправилнитѣ очъртания на своитѣ високи върхове и дѫлбоки долини, съ своитѣ лѣсоле и голини, въ нощниятъ мракъ, приемаше единъ таинственъ и вълшебенъ видъ. Огневетѣ въ турскиятъ станъ бѣхѫ изгаснѣли; тишина дѫлбока владѣяше тамъ; никакъвъ човѣшки се не чуяше гласъ; всичко тамъ спѣше, всичко почиваше; само караулнитѣ, съ пушки въ рѫка, въ пълнѣйше безмолвие, пазѣхѫ на свойтѣ постове. . . .

Тамъ нейдѣ подъ „Волътъ", до висока скала, простнѫтъ на гърбътъ си, самъ-самнининичъкъ, съ голѣма рана на челото, потъналъ въ кърви, оставаше войводата на нашета чета. Очитѣ му и устата му бѣхѫ се навѣки затворили, сърдцето му бѣше прѣстанѫло отдавна да тупа, а кръвьта му бѣше се смразила въ неговитѣ жили! . . Той спѣше тихъ и непробуденъ сънь! ! . . . Отъ врѣме на врѣме повѣеше вѣтрецъ, буки зашумѣхѫ, листи затрѣптѣхѫ, — Балканътъ пѣяше погребалната пѣсень на своятъ любимъ пѣвецъ и български герой! ! ! . . . .

---

*) Тази пѣсень, пѣяна отъ Нино Панчовъ, родомъ отъ Тетевенъ, ни се достави отъ тетевенскиятъ градско-общински кметъ, г. М. Подрашайски, комуто, по този случай, изказваме сърдечната си благодарность.

Разбити, смазани и разпърснѫти прѣзъ тази нощь нашитѣ момчета се скитахѫ като нощни призраци изъ непроходимитѣ лѣсове и изъ дълбокитѣ усои на Вратчанската-планина. . . .

Като се отдѣлихѫ отъ свещенното мѣсто и оставихѫ трупътъ на другарятъ си войвода, Н. Обрѣтеновъ, Димитъръ Тодоровъ, Г. Апостоловъ, Пера Симеоновъ и пр. още сѫщата нощь застигнѫхѫ другитѣ момчета отъ тѣхната чета, безъ да могѫтъ обаче да се съединѭтъ съ отдѣлението на Войновски. . . .

— „Кѫдѣ е войводата?“ попитахѫ ги момчетата, като забѣлѣжихѫ, че, между новопрѣстигналитѣ отсѫтствуваше Ботйовъ.

—„Напрѣдъ ще да е той, вървѣте по-скоро за да го достигнемъ“, отвърнѫхѫ имъ тий, и всички потеглихѫ заедно при усиленъ ходъ. . .

Тукъ войвода, тамъ войвода,—нѣмаше го. . .

Можеше ли повече да се крие истината? . .

— „Войводата отиде за редътъ си, Богъ да го прости“, казахѫ най-сетнѣ знающитѣ истината

Скърбната вѣсть за смъртьта на войводата бѣше най-силниятъ ударъ, който окончателно парализира нашитѣ момчета: при многобройнитѣ мѫки и неволи, на които тий бѣхѫ подложени до сега, въ технитѣ многострадални души дойде та засѣднѫ и дѫлбоката печаль за погинваньето на тѣхниятъ любимъ войвода. . . .

Между туй трѣбваше да се върви напрѣдъ и да се подържа редъ. А какъ? Момчетата сега чувствувахѫ себе си като пчели, оставени безъ царица; тий виждахѫ края на своятъ животъ и прѣстанѫхѫ да мислѭтъ за общи дѣйствия: — по-младитѣ и по-неопитнитѣ момчета наченѫхѫ да не слушатъ вече по-старитѣ и по-опитнитѣ, па и у тѣзи послѣднитѣ нѣмаше желание да се поставѭтъ начело на момчетата и да подържатъ редъ и дисциплина. Много отъ момчетата се изгубихѫ въ тъмнотата или же нарочно се бѣхѫ отдѣлили и останѫли назадъ. Всѣки бѣше захванѫлъ да мисли само за себе си и за спасението само на собственната си душа. . . .

Слѣдъ дълги лутания по планината, прѣзъ цѣлата нощь срѣщу 21 май, момчетата, отчаяни и разбити, гладни и жедни, прѣмрели за сънь и измокрени отъ дъждътъ, който нежъ нощь валѣ, — осъмнахѫ едва въ Челопешката кория. Тука тий, както се бѣхѫ небрѣжно натъркалѣли и пърснѫли изъ корията, били издебнати, и, на разсъмнуванье, нападнѫти отъ черкезитѣ. . . .

Съ първото още свое изгърмяванье, черкезитѣ ударихѫ Пера.

Послѣдниятъ, както си сѣдѣлъ подъ едно дърво и връзвалъ ранитѣ си, билъ прѣкатурнѫтъ на мѣстото си отъ неприятелскиятъ крошумъ.

Нашитѣ се сепнѫхѫ, — ала късно, — и отговорихѫ срѣщу неприятелскиятъ огънь.

Георги Апостоловъ и тукъ отмъсти за убийството на Пера. Той сполучи да повали Абазата Джумболетъ, главатарятъ на черкезитѣ, най-прочутиятъ главорѣзъ по онази околность.

Лишени по този начинъ отъ своятъ прѣдводитель, черкезитѣ ударихѫ на бѣгъ.

Разбѣгахѫ се и нашитѣ, само че на друга страна. . . .

Цѣлиятъ день на 21 май четата прѣкара въ планината. . . .

Къмъ пладнѣ се отдѣли отъ четата Георги Апостоловъ съ още тринадесеть момчета да прѣгази Искърътъ и да отиде за хлѣбъ въ селото Люти-бродъ.

Татъкъ нѣкждѣ имало скрита войска и черкези.

Щомъ нашитѣ минѫли рѣката и навлѣзли въ „Рашовъ-долъ“, — мѣстность низска и съвършенно неудобна за нашитѣ, — потерята ги оградила и имъ открила огънь.

Така оградени, нашитѣ трѣбвало до единъ да сложѫтъ свойтѣ кости. Съ тѣхъ било и знамето. По съвѣтътъ на Д. Икономовъ, изкопали трапъ и го заровили въ леглото на рѣката.

Перестрѣлката траялà нѣщо около 4-5 часа, до като нашитѣ били избити и изклани, до като по думитѣ на народната пѣсень, „Искъръ потекълъ кървенъ, кървенъ и пороенъ, и повлѣкълъ юнашки калпаци, цѣли трупове и рѫцѣ отъ юнаци! . . .“

ОБЩИНСКА БИБЛ

Спасили се само Ю. Кършовски, — като се заврѣлъ въ една каменна пещера, кѫдѣто пристоялъ гладенъ три-дни и три-нощи, — и Д. Багряновъ и П. Инжето, — като се покачили на една висока липа и тамъ се прѣкрили между листначитѣ й клоне. . . .

Тукъ наблизо около Искърътъ, дѣто бѣхѫ избити на 21 май 1876 година нашитѣ десетина момчета съ Георгя Апостоловъ, ще да минува новостроящата се желѣзница Шуменъ-Търново-София.

Пѫтникътъ, кога доближи до селото Люти-бродъ, ще си науми за загинѫлитѣ тамъ борци, ще да се покаже на прозорчето на хвърчащиятъ вагонъ и ще да каже: „вѣчна имъ паметь! . . .“

Останѫлата часть отъ четата се събра съ отдѣлението на Воиновски едва на 22 май, когато послѣдниятъ се готвѣше да минава Искърътъ до село Звѣрино.

Всичкитѣ момчета, които сега възлизахѫ на брой около 80-100 души, прѣгазихѫ рѣката нощѣ и поехѫ къмъ селото Игнатица, за да отидѫтъ къмъ орханийско и етрополско. . . .

Отъ тука нататъкъ се наченѫхѫ раздоритѣ и несъгласията, — вѣрни спѫтници на несполуката и на отчаянието.

Едни отъ момчетата, по-многото, настоявахѫ да вървѭтъ къмъ Сърбия, — спасителенъ оазисъ; а други искахѫ да вървѭтъ къмъ Тракия, — театарътъ на борбата. Карали се и затуй, кой ще да имъ бѫде войводата.

Най-сетнѣ всичко се свърши съ туй, че четата се раздѣли на двѣ: отъ едната страна Воиновски и 15 момчета съ него, които искахѫ да напрѣдватъ къмъ Тракия, като вѣрвахѫ още че тамъ има възстание; а отъ другата страна — Д. Икономовъ, Хаджи Димитровъ, Спасъ Соколовъ и други още около 50 момчета, които желаяха, ако сполучѭтъ, да се оттеглѭтъ въ Сърбия.

Двѣтѣ чети се раздѣлихѫ на 26 май и потеглихѫ на двѣ съвършенно противоположни посоки. . .

Четата, начело съ Д. Икономова и Хаджи Димитрова, още сѫщиятъ день била нападнѫта отъ потерята и разбита до край: Хаджи Димитрова, съ нѣколко още момчета, билъ убитъ; Д. Икономовъ и Спасъ Соколовъ -- хванѫти живи; а останѫлитѣ момчета се разпърснѫли като пилци по планината.

Отъ послѣднитѣ едни измрѣли отъ гладъ, други едно подиръ друго били избити или изклани, а трети отъ тѣхъ прѣдадени на властьта и турени подъ рѫка. . . . .*)

А Воиновски съ своитѣ петнадесетъ момчета, като по-малко на брой, по-лесно се промѫкнувахѫ прѣзъ теснитѣ планински клисури и по-лесно укривахѫ отъ потеритѣ — издържали най-дългото пѫтуванье, повече отъ мѣсецъ. . .

И тѣхъ обаче сполѣтѣла сѫщата участь.

Воиновски билъ убитъ при село Шипково, троянско, когато спѣлъ; а Савва Пеневъ, Никола Обрѣтеновъ, Димитъръ Тодоровъ и Стоянъ Ловчалията били оградени въ единъ ханъ отъ турската потера, начело съ Троянскиятъ мюдюринъ, издадени отъ нѣкого си Нейчо, българинъ изъ

---

*) Четире отъ нашитѣ момчета, изгубени прѣзъ нощьта срѣщу 21-ий май, се скитали нѣколко деня по планината и изпаднѫли при Челопешки овчари. Тий помолили овчаритѣ да ги заведѫтъ до Сърбия. Послѣднитѣ, — на брой и тий четворица души, — се съгласили, но по-напрѣдъ поискали отъ нашитѣ момчета да имъ заплатѭтъ за трудътъ. Нашитѣ разтърсили джобоветѣ си, събрали всичко що имало у тѣхъ, и имъ заплатили по 300 гроша на всѣки овчарь. Овчаритѣ тогава, безъ пѫть и пѫтека, повели изъ горитѣ нашитѣ момчета. . .

Като се спущали на надолѣ изъ баиритѣ и възпъвали нагорѣ по стръмнинитѣ, като прѣскачали прѣзъ долища и прѣзъ трапища, като извивали въ лѣво или на дѣсно около планинскитѣ върхове, — нашитѣ пѫтници, селенитѣ и възстанницитѣ, достингнѫли най-сетнѣ до мѣсто низско, трапчесто и вглѫбнато, отъ кѫдѣто „небето се виждало като изъ дѫлбокъ кладенецъ“. Отъ всѣкадѣ било оградено съ баири, отъ всѣкадѣ гора, отъ всѣкадѣ мракъ.

Тука селенитѣ избрали мѣсто, спрели се и поканили своитѣ другари да сѣднѫтъ и тий и си отпочинѫтъ.

Насѣдали всички. Насѣдали тий, но . . . опасно било мѣстото, дѣто сѫ биле спрели нашитѣ борци. Като казваме опасно, ний не разбираме, че тамъ е било нѣкакво самодивско хорище или пъкъ че е било свърталище на нѣкакви змѣеве и пр. зли духове . . Не . . . А казваме опасно затова, защото въ главитѣ на нашитѣ селени се била загнѣздила лоша мисъль, мисъль низска, мисъль подла. . .

Току прѣдъ сѣдѣщитѣ, до тѣхнитѣ нозе, между купъ отъ остри камъне, зѣяла открита дупка. Дупката се не забѣлѣжвала въ нощната тъмнота.

Това било познатата на околнитѣ селени яма, находяща се въ челопешкото землище, срѣщу манастирското бранище, на пѫтеката между селата Челопекъ и Звѣрино. Околнитѣ селени казватъ за ямата че е бездѫнна, защото, „камъкъ хвърле́нъ въ неѭ до едно врѣме се чува, като се блъска отъ стѣнитѣ, а послѣ отива та се не види“. . . .

Помаяли се, посѣдѣли малко, поприказвали си минути 5-10; па послѣ селенитѣ наскачали внезапно, нахвърлели се съ скотска кръвожадность върху нашитѣ борци, и, кой сграбчилъ прѣзъ кръста момчето, — до

Троянъ.*) Ханътъ билъ запаленъ. Покривътъ се сривалъ надъ главитѣ на нашитѣ жертви, които се чудѣли и маяли какво да правѭтъ. Най-сетнѣ първитѣ трима сами се прѣдали на заптиитѣ; а Стоянъ Ловчалията, вѣренъ на своята клетва, се самоубилъ съ револверъ. . . .

Всичкитѣ момчета отъ четата на Ботйовъ, хванѫти живи по-рано или по-късно, — на брой повече отъ 30 души, — били отведени едно слѣдъ друго въ София. Двама-трима души отъ тѣхъ обѣсили тамъ; други осѫдихѫ на вѣчни окови, като ги прѣпратихѫ изъ далечнитѣ азиатски тъмници; а останѫлитѣ съвършенно освободихѫ. . . .

Така свърши походътъ си Ботйовата чета.

което той най-близо е стоялъ, — кой го ритналъ съ кракъ, кой го за кракътъ повдѣкалъ: все къмъ една посока ги дръпнѫли, все въ ямата ги наспущали. . . . „Станѫло малко сборичкванье, чуло се извикванье, пъшканье, послѣ хученье и глухо тънтенье и най-сетнѣ, за чудо, останѫли само четирмата селени“. . . .

Какви демони човѣшки! . . Като не зачитали за нищо идеята, за която се жертвувахѫ нашитѣ борци, като не пожалили младинитѣ имъ и като не пощадили тѣхниятъ животъ, — както сѫ се отрано наговорили, — селенитѣ извършили нечутото „злодѣйство надъ злодѣйствата въ цѣлата вселенна“, само за да спечелѭтъ въ най-кѫсо врѣме, въ нѣколко часа само, дванадесеть лири. . . . .

Други четире момчета биле хванѫти до село Челопекъ, прѣдадени отъ нашитѣ българи. Двѣтѣ отъ хванатитѣ момчета черкезитѣ заклали всрѣдъ селото Челопекъ, а другитѣ двѣ откарали въ Павелча и тамъ ги заклали . . .

Споредъ расказваньето на Стояна Заимовъ, въ селото Павелча билъ закланъ, освенъ горнитѣ двѣ момчета, още единъ младъ момъкъ отъ четата на Ботйовъ. И той билъ хванѫтъ отъ черкезитѣ и докаранъ въ Павелча. Единъ нашъ българинъ-старецъ отъ това село се прѣсмѣлъ на черкезитѣ, за гдѣто още държели живъ опасниятъ душманинъ, „влашката комита“, и ги помолилъ да му изволѭтъ, той да го заколи съ своята костура. Черкезитѣ се съгласили драговолно и прѣдали вързаната жертва въ рѫцѣтѣ на старецътъ-българинъ. Послѣдниятъ, безъ стѣсненье и безъ срамъ, турилъ рѫка надъ момчето и го заклалъ съ похабената си костура, всрѣдъ самото село, прѣдъ селското дюгенче и въ присѫтствието на много селени. . . . . .

Други двѣ момчета отъ Ботйовата чета биле заклани до село Звѣрино. И тѣхъ заклалъ единъ нашъ българинъ, селенинъ изъ Звѣрино, за да имъ вземе орѫжието. . . . .

---

*) По всѣка вѣроятность, това ще да е сѫщото онова лице, Нейо, което се споменува и въ народната пѣсень, пѣяна за Ботйовъ.

8. Заключение.

Минуваньето на Ботйовата чета е една велика погрѣшка, основана на невѣрни донесения и фалшиви документи. . . .

Ако Ботйовъ знаяше, прѣди своето тръгванье изъ Влашко, какво бѣше истинското положение въ България; ако той знаяше, че прѣждеврѣменно дигнжтото въ Панагюрище възстание бѣше навсждѣ потушено и умъртвено още въ краятъ на мѣсецъ априли; ако той знаяше, че опитванията въ Търново и Сливенъ неможахж да сполучжтъ и че Врatца тихо си кротуваше и не даваше още нито признакъ на животъ: — то той, увѣрени сме, никога не би прѣдприелъ опасниятъ си походъ и никога не би изложилъ на явна смърть, както себе си, — ако и краенъ революционеръ, както го наричатъ нѣкой, — така и другитѣ двѣстѣ души млади Българи, на които той прие да стане войвода. . . Ний неможемъ по никакъвъ начинъ да допуснемъ, щото онзи, който имаше прѣдъ себе опититѣ на 1867 и 1868 години; онзи, който пишеше и печатно проповѣдваше, че Българскиятъ народъ никога неможе доби своето политическо освобожденье изъ подъ деспотическата турска власть само отъ доброволческитѣ чети, които навлѣзнувахж изъ Ромжния и Сърбия, но че затова е потрѣбно по-напрѣдъ да се създаде такава една корпорация, която да пропагандира идеята за свобода между самиятъ народъ, която да събере въ едно цѣло разпръснжтитѣ и разединени сили на народътъ, да ги подложи подъ точна и вѣрна смѣтка въ паралелъ съ силитѣ на своитѣ притѣснители и, най-сетнѣ, когато се увѣри, че тия сили сж цѣли, здрави и достатъчни да строшжтъ петь-вѣковнитѣ раждясали вериги на робството, да драсне тогава кибритътъ на възстанието и да освѣтли свободата на Балканскиятъ полуостровъ: — неможемъ, казвамъ, но никъкъвъ начинъ да допуснемъ, щото той, при точни свѣдѣния за положеньето въ България, да минѣше така легкомисленно Дунавътъ и да хвърлѣше въ пламъцитѣ на огънятъ, двѣстата души свои другари, които той милваше, прѣгърщаше на „Радецки“ и ги наричаше свои братя. . . .

О, не, не. . . .

Ботйовъ бѣше вплетенъ, така да се изразимъ, въ една наивна измама; той бѣше прѣлъстенъ. . . .

Другъ би билъ въпросътъ, ако въ България, въ самитѣ нѣдра на Турската империя, дѣйствително сѫществуваше една истинска революция, т. е. ако цѣлиятъ български народъ бѣше възстанѫлъ като единъ човѣкъ, както що лочувахѫ българскитѣ емигранти въ Влашко.

Тогава и минуваньето на Ботйовата чета, както и на готвещитѣ се други 3-4 чети, щѣше да бѫде повече отъ умѣстно и цѣлесъобразно. . .

А имаше ли поне почвата за една такава революция въ България, та да можеше нашата емиграция да се надѣва и да вѣрва въ неѭ? . . .

За да отговоримъ на това свое питанье, достатъчно е да хвърлимъ само единъ кратъкъ погледъ върху доосвободителниятъ периодъ на нашето неотдавна-минѫло и да си припомнимъ какви бѣхѫ тогавашнитѣ отношения между робитѣ и господаритѣ, между българитѣ-християни, отъ една страна, и турцитѣ-мюслюмани и нихното правителство, отъ друга страна. . . .

Отъ брѣговетѣ на Дунавътъ дори до брѣговетѣ на Егейското-море и отъ брѣговетѣ на Черно-море дори до планинитѣ на Сърбия и Албания, навредомъ изъ Мизия, Тракия и Македония, българскиятъ народъ пъшкаше и стенѣше подъ игото агарянско като сѫщи классически илотъ. . .

Той, покорениятъ и работещъ български народъ, трѣбваше да носи на гърбътъ си безброй паразити и дърмоѣди, безчетъ господари и чорбаджии и цѣлиятъ почти османски менлетъ. . .

Отъ българинътъ грабѣхѫ безвъзмездно всички: — отъ него грабѣше официалното турско правителство, грабѣше продажниятъ и подълъ чорбаджия, грабѣше последниятъ келевъ и краставъ турчинъ . . . Грабѣхѫ тий и уносѣхѫ, ѣдѣхѫ и тълстѣяхѫ върху българскиятѣ гърбъ. . . .

Най-добритѣ български мѣста, най-плодороднитѣ нивя, цвѣтиститѣ поля и ливади, буйнитѣ гори и корпи, що принадлежахѫ изпърво на българинътъ, бѣхѫ вече отнети отъ неговитѣ рѫцѣ, по какъвто и да било начинъ, и бѣхѫ прѣминѫли подъ владѣньето на богаташитѣ турци, — наречени аги, султани и бейове, — на които българитѣ сега трѣбваше да робуватъ и да имъ работѭтъ, като сѫщи слуги и аргати; а тѣхнитѣ жени и дѫщери турцитѣ силомъ разкарвахѫ по меджии и по аргати за да имъ копаѭтъ, да имъ женѫтъ по нивята и да имъ пѣѭтъ робски пѣсни. . .

Нѣмаше миръ и спокойвтвие за българинътъ нито денѣ, нито нощѣ; нито кога той почиваше подъ мирниятъ покровъ на своята кѫща, нито кога той работѣше подъ откритото небе. Него навсѫдѣ го прѣслѣдвахѫ, обирахѫ и убивихѫ. . .

Навредомъ помежду селата и градоветѣ, по кѫрищата и по друмищата, по горитѣ и по дѫбравитѣ, навсѣкѫдѣ, казвамъ, сновѣхѫ и кръстосвахѫ цѣлъ роякъ разбойнически шайки, състоящи отъ всевъзможни панти, крайове, обирници и плѣчкаджии, които обирахѫ, ограбвахѫ и уносвахѫ всичко онова, което принадлежеше на българинътъ. Тий завардвахѫ боазитѣ и тѣснитѣ клисури, хващахѫ пѫтницитѣ и търговцитѣ тамъ, бияхѫ ги и истезавахѫ, вземахѫ имъ паритѣ, откарвахѫ имъ конетѣ, изпрѣгахѫ имъ воловетѣ, съблачахѫ имъ дрѣхитѣ, а слѣдъ туй ги доубивахѫ или едва живи пущахѫ; промъквахѫ се близо до селата и до градоветѣ, хващахѫ тамъ дѣцата, що си играяхѫ на краятъ на селото или на градътъ, а послѣ ги откарвахѫ съ себе си въ гората и искахѫ тежъкъ откупъ отъ бащитѣ: нощѣ тий навлѣзвахѫ въ самитѣ села, нахлътвахѫ въ българскитѣ кѫщя, и тамъ, — грабѣхѫ и отвличахѫ, безчестѣхѫ и убивахѫ . . .

Обири ставахѫ навсѣкѫдѣ, почти всѣки день и всѣка нощь. . .

Не се минуваше нощь да се не вика на нѣкой край на селото или на градътъ: „аманъ", „юря-брей", „вървѣте", „баскънъ има". . .

Злодѣитѣ-обирачи влѣзвахѫ въ кѫщата на българинътъ, копаяхѫ и дълбаяхѫ, къртѣхѫ и чупѣхѫ, стопанинътъ зовѣхѫ. . .

—„Паритѣ, паритѣ, скоро паритѣ си дай!" ревѣхѫ звѣроветѣ, като скърцахѫ съ зѫби, а очитѣ блѣщяхѫ отъ ярость.

Изгубилъ и дума и ума, българинътъ пада на земята, цѣлува имъ крака, моли ги за милость, . .

Що е милость, незнаяхѫ тий. . .

Бияхѫ го, мѫчахѫ го, — искахѫ паритѣ. . .

Поразтърсѣше се стопанинътъ изъ кѫщи, побутнѣше тукъ, побутнѣше тамъ, па дадѣше всичко щото бѣше спестилъ отъ дълги години. Ако той нѣмаше пари, извадѣше та имъ дадѣше нанизитѣ на жена си, нейнитѣ срѣбърни пухти, нейнитѣ златни обици, и така си отърваваше главата. . .

Кому да се тѫжишъ слѣдъ туй и кой ще да те чуе?

Кой ще се застѫпи за твоята потѫпкана честь и да ти помогне? , . .

— „Бѫдни работи сѫ", ти козва турскиятъ чиновникъ и те заминува; обърща се настрана за да те не слуша. . . .

Друга бѣше работата на турскиятъ чиновникъ и на турското заптие.

Турскиятъ чиновникъ и турското заптие едно само знаяхѫ добрѣ: тий знаяхѫ да се натлъпѭтъ въ кѫщата на българинътъ, да се расположатъ тамъ, да го прѣвиватъ на ръженъ и да му искатъ да имъ приготви той печено ягне, чорба отъ кокошка, млинъ съ орѣхи, пържени яйца и пр. и пр., — безъ да искътъ и да знаѭтъ, че самъ българинътъ нѣмаше какво да ѣде, — а на утриньта го дърпахѫ за данъкъ на конакътъ. . .

Тежко и горко на тогова, който нѣмаше пари да си плати данъкътъ! Него запирахѫ въ яхърътъ, връзвахѫ му рѫцѣтѣ отзадъ и го бияхѫ съ тояга, ритахѫ го съ кракъ и му плѣсвахѫ шамаръ, дърпахѫ го за ушитѣ, плюяхѫ му на лицето. . .

Навредомъ сѫществуваше насилие и грабежъ, навредомъ неправда и капризъ, навредомъ рушветчилъкъ и подкупничество. . . .

Такава бѣше тогавашната турска управия. . .

Прибавѣте сега вий отъ себе, драги читателю, къмъ това, за което азъ така бѣгло забѣлѣжихъ, всичко онова, което вий знаете; всичко онова, щото сте запомнили отъ расказитѣ на старитѣ хора; всичко онова, щото сте чели изъ Раковски, Л. Каравеловъ, Хр. Ботйовъ, Илия Блъсковъ, В. Друмевъ и пр. и пр. и кажете вий прѣди насъ имало ли е или не почвата за една кървава революция въ България?

— „Неможеше да нѣма: економическото положение на народътъ ни говори въ полза на революцията; турскитѣ насилия и тѣхнитѣ неправди ѭ подържахѫ; а пъкъ тѣхнитѣ звѣрства и грабежи ѭ подпалвахѫ“, — ще кажите вий.

— „Така си е, да. Неможеше да нѣма почва за една революция въ България тогава, както днесь неможе да нѣма почвата за една такава революция въ братската намъ страна Македония“, ще прибавимъ ний.

Българинътъ бѣше изгубилъ вече вѣра въ всѣкакви хатихумаюни, хатишерифи и гюлханета, а сѫщо така той не вѣрваше вече и въ чуждата подържка.

Що можеше тогава да чака още той и до кѫдѣ щѣше да се простира неговото воловско търпѣнье? . . .

Не, не

*Fara da se. . .**)

Окаянниятъ и измѫченъ български народъ, цѣли столѣтия тѫпканъ и угнетяванъ отъ варварската турска власть, а сѫщо така и отъ коварното „аспидо-ехидно“ гърцско духовенство; оголенъ, ограбенъ и изтезаванъ за държавни и чорбаждийски давнини, вергии, бедели и владичнини; тегленъ и разкарванъ по ангарии и меджии за да строи пѫтища, шоссета и мостове; доведенъ въ материално отношение, по думитѣ на Ботйовъ, до положението на класическитѣ илоти, а економически, до просешката торба: — неможеше повече да търпи и да се надѣва, неможеше повече съ надежди голи да се храни. Напротивъ, окураженъ отъ сполуката на близосѣднитѣ нему Балкански народи, както и отъ благодатното раздрѣшенье на своятъ пространенъ черковни въпросъ: — Българскиятъ народъ, петстотингодишниятъ робъ, тѣсно организиранъ, снабденъ съ добро орѫжие и съ добри водители, трѣбваше да възстане и, въ името на своитѣ потѫпкани права и отнета свобода, да обяви на своятъ вѣковенъ-господарь и тиранъ-мѫчитель една *народна война*, такава война, слѣдъ която ако ще би той и да се затриеше съвършенно отъ лицето на земята. . .

---

*) „Ще се създамъ сама“.

— „Бунтъ, бунтъ и пакъ бунтъ! . . . Такава бѣше народната воля.

Интеллигенцията же, истинската наша тогавашна интеллигенция, като станѫ вѣренъ изразитель на народното желанье, застанѫ на чело на нашиятъ народъ, опрѣдѣли планътъ на революцията и поведе обществото въ „неравната“ борба.

* *
*

Революцията се проповѣдва, както що е вече намъ извѣстно; бунтътъ биде прогласенъ; Българитѣ се сражавахѫ съ своятъ вѣковенъ неприятель.

Сражавахѫ се тий, ала неуспѣхѫ.

Неуспѣхѫ. Защо? —

По много причини, но най-главно по долнитѣ четире причини: 1) поради отсѫтствието на тѣсна организация между отдѣлнитѣ групии на тогавашната българска революционна партия, 2) поради прогласяваньето на бунтътъ по-рано отъ опрѣдѣленото врѣме, 3) поради нѣманьето на добро орѫжие за българскитѣ възстанници и 4) поради противодѣйствията, що срѣщахѫ българскитѣ агитатори и апостоли на новото движенье отъ страна на доволнитѣ елементи изъ чорбаджийското и пр. съсловия у насъ.

Първата причина за несполуката на нашитѣ народни движения прѣзъ 1876 година бѣше, както вече казахме, отсѫтствието на една тѣсна организация мѣжду отдѣлнитѣ групии на българската революционна партия.

Българскитѣ области Мизия, Тракия и Македония, въ противоположность на областитѣ Сърбия, Черна-гора, Гърция и пр., като се намѣрвахѫ най-близо до централната власть на турскиятъ султанъ, дѣто се рекло, въ самата утроба на турската империя, въ „чрѣвото ядово", по думитѣ на Вазовий баща, — бивахѫ винѫги прѣдъ очитѣ на самиятъ Султанъ и подъ тоягата на неговата деспотическа власть. Българинътъ прѣдъ огнището си ли сѣдѣше, на дворътъ си ли излѣзеше, до плетътъ съ съсѣдътъ си ли шушукаше, — турската полиция гледаше. . . Ако робътъ посѣгнѣше въ лѣво или дѣсно, — нему вързвахѫ рѫцѣтѣ; ако се засилѣше напрѣдъ, — нему стѣгахѫ краката; ако погледнѣше нагорѣ -- бияхѫ го по главата; ако извикаше, — запушвахѫ му устата; ако се разсърдѣше, — хвърлѣхѫ го въ тъмница; ако ли пъкъ се намърщеше, — прикачвахѫ го на бѣсилката. . .

Е, при такива мѫчни условия какъ трѣбваше да се работи? — Понятно, българитѣ трѣбваше да дѣйствуватъ тайно, скришно, нощѣ и подъ земята. . . Но споредъ това, и съобщенията между комитетскитѣ хора ставахѫ бавни и ненаврѣменни, а по нѣкога даже и съвсѣмъ невъзможни. А пъкъ това отъ своя страна неможеше да се не отрази врѣдно върху организацията на партията, което да не разслабваше и разстройваше общностьта на дѣйствията и което да не бъркаше на общиятъ планъ на революцията.*)

Втора причина за несполуката на българското възстание бѣше тази, че бунтатъ се дигнѫ прѣждеврѣменно, т. е. десеть деня по-рано отъ опрѣдѣленото врѣме. Слѣдствията отъ това бѣхѫ, че громската вѣсть *на орѫжие*, донесена за първъ пѫть изъ Панагюрище, завари възстанницитѣ въ другитѣ три окрѫзи неприготвени, и, което бѣше още по-лошо, даде се възможность на турската власть да прѣустанови току-що наченѫтото движение.*)

---

*) Когато възстанието въ Пловдивскиятъ окрѫгъ бѣше вдигнѫто и смѣлитѣ Панагюрци се юнашки сражавахѫ съ редовниятъ турски аскеръ; когато цѣлата Срѣмска-долина горѣше на огънь и пожаръ: — тогава апостолитѣ въ Сливенъ, Вратца и Търново нито хаберъ даже още нѣмахѫ. . . Турското правителство бѣше оградило възстанѫлитѣ пунктове така, че никой неможеше да знае що се вършѣше въ пловдивско и татаръ-пазарджикско.

Третята причина за безуспѣхътъ на българското възстание бѣше нѣманьето на добро орѫжие за българскитѣ възстанници.

Отъ всичкитѣ възстанници въ Пловдивскиятъ окрѫжъ едва ли сѫ биле въорѫжени четвъртината отъ тѣхъ съ пушки. И то какви пушки? — Рѫждиви кремиклийки, снабдени съ книжени фишеци отъ най-калпавиятъ барутъ; — когато пъкъ се знае, че неприятелятъ е боравилъ съ игленки пушки отъ най-новата система, съ белгийски шишинета, шаспо, шнайдаръ и винчестеръ. Крушумитѣ на българскитѣ пушки, леяни отъ женитѣ и отъ дѣцата на възстанницитѣ, не отивахѫ нито на стотина крачки на напрѣдъ, когато пъкъ военнитѣ пушки на неприятелятъ бияхѫ твърдѣ надалечъ. А туй, което бѣше най-лошото у кремиклийкитѣ пушки е това, че щомъ врѣмето е дъждовито, — каквото що бѣше почти прѣзъ цѣлата пролѣтъ на 1876 година, — измокрювахѫ се фишецитѣ и барутятъ, та пушкитѣ не хващахѫ и ставахѫ по този начинъ съвършенно негодни.**)

Най-сетнѣ, необходимо е да прибавимъ и това, че, срѣщу гърлеститѣ чугунени топове на наприятелятъ, Българитѣ бѣхѫ противопоставили своитѣ дървени топове направени отъ черешево дърво, издълбани отъ вѫтрѣ и обковани съ тенекия, а отъ вънъ затегнѫти съ желѣзни халки и напълнени съ барутъ и съ кантарени топузи; вмѣсто съ гюллета. . . .

---

*) Захарий Стояновъ дава мнѣние, че ако би възстанѫли и другитѣ три окрѫзи (като изключаваме Софийскиятъ) едноврѣменно съ Пловдивскиятъ, то българското възстание, споредъ него, би се подържало най-малко на 2-3 мѣсеца. (Гл. *Запискитѣ* на З. Стояновъ, т. II, 177 стр.)

**) Така напримѣръ, при сраженьето, което има Сливенската чета на 8 май въ нейковскиятъ-балканъ, — дѣто паднѫлъ убитъ Георги Обрѣтеновъ, а раненъ Стоилъ-войвода, — както ни расказва Д. Кукумѣвковъ въ своитѣ *Записки по Сливенското-възстание*, турскиятъ аскеръ, пѣхота и конница, стрѣлѣли залпове върху нашитѣ борци, кагато пъкъ послѣднитѣ отговарѣли, вмѣсто съ 50-60 пушки, само съ 2-3, останѫлитѣ кремиклийки, били измокрени отъ снѣгътъ, който неѭ ноць валѣлъ, не хващали и станѫли съвършенно негодно. Книженитѣ фишеци и барутятъ се били прѣвърнѫли на каша въ торбитѣ на нашитѣ възстанници. . .

З. Стояновъ мисли, че ако би всичкитѣ възстанници отъ Пловдивскиятъ окрѫгъ би били въорѫжени съ добро орѫжие, то, споредъ него, възстанието само въ послѣдниятъ този окрѫгъ би се подържало най-малко на единъ мѣсецъ. (*Запискитѣ*, т. II, стр. 84).

Възстанието не сполучи още и затова, че нему се противодѣйствуваше, отъ една страна, отъ доволнитѣ елементи отъ чорбаджийското съсловие, а отъ дъуга страна, отъ „високо-ученитѣ“, — патриоти на фрази.

Първитѣ, лишени отъ всѣкаква съвѣсть, движими само отъ въпроситѣ за стомахътъ и червата, тикани само отъ личнитѣ свои интереси, като бѣхѫ се отдали въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, заедно съ женитѣ и съ дъщеритѣ си, угнетявахѫ наравно съ тѣхъ бѣдното българско население и тълстѣяхѫ отъ народниятъ потъ.

Тий, чорбаджиитѣ, бѣхѫ наравно отговорни съ агарянцитѣ за народното тегло. Въ кѫщата на чорбаджията се сплитахѫ и разплитахѫ всичкитѣ тайни на градътъ или на селото. Само една дума на чорбаджията стигаше за да се изпрати на бѣсилката и най-невинниятъ човѣкъ. Тий, чорбаджиитѣ бѣхѫ, които посрѣщнахѫ враждебно новото движенье за свобода. Тий сѫ които нарекохѫ „нехранимайковци“, „кюлханета“, „хаирсѫзи“ и „едипсизи“ онѣзи, които се бѣхѫ рѣшили до смърть да се борѭтъ съ тиранинътъ, и ги прѣдавахѫ въ рѫцѣтѣ на турската полиция, а населението разпалено разубѣждавахѫ да се не мами по думитѣ на „лудитѣ-глави“ — бунтовницитѣ, — а да си гледа работата, да мирува и кротува, защото „само покорната глава сабля не сѣче“, защото „само въ търпѣньето ще да има спасенье“. . .

Прямо или косвенно, явно или тайно, чорбаджиитѣ бѣхѫ тогава реакционнитѣ елементи, блюстители на тогавашниятъ строй, каквито сѫ си и до день днешенъ. . .

Втори реакционни елементи подиръ чорбаджиитѣ идѣхѫ мнимо-ученитѣ, — патриотитѣ на фрази.

Като оставахѫ глухи за народнитѣ страдания и чужди за народнитѣ теглила; като забравѣхѫ за гробътъ бащинъ и плачътъ майчинъ си: — този сортъ патриоти съ хомеровско спокойствие чакахѫ да блѣсне просвѣщеньето въ България, да изгрѣе златната зора надъ българскиятъ хоризонтъ и да прогони тъмнитѣ мъгли, що висѣхѫ надъ Балканскиятъ полуостровъ.

— „Тогава робството само по себе си ще падне“, казвахѫ тий.

Окаянници, вмѣсто да помогнѫтъ на народътъ да се отърве отъ непоносимото иго на турското робство, тий го залъгвахѫ като малко дѣте, обѣщавахѫ му нѣкакви златни надежди и свѣтло бѫдѫще и го ласкаяхѫ съ нѣкъкъвъ напрѣдъкъ въ областьта на науката и на цивилизацията. Наистина, кой не знае, че на народътъ е потрѣбно наука и възпитание, очистени отъ всѣкакви изтрити теории? . . Но тази пасмина хора забравѣхѫ, че умственното и нравственно развитие на личностьто или на обществото е обусловенно на извѣстни политически, економически и материални удобства. Прочее, съзнателно или безсъзнателно и тѣзи хора, подобно на чорбаджиитѣ, противодѣйствувахѫ на народнитѣ движения и на апостолскитѣ проповѣди.

По горнитѣ четире причини, т. е. близостьта на България до централната турска власть, прѣждеврѣменното вдиганье на бунтътъ, отсѫтствието на добро орѫжие за българскитѣ възстанници и противодѣйствията отъ страна на нашитѣ реакционери, възстанието, споредъ насъ, не сполучи и се прѣостанови съ огромни загуби за българскиятъ народъ: — съ погинваньето на нѣколко хиляди мѫже, жени и дѣца, избити и изклани по най-звѣрски начинъ, съ изгаряньето на 70-80 български села, съ убийството на двамата войводи, Стоилъ-войвода и Бенковски и тѣхнитѣ другари апостоли, съ самоунищожението на Каблешкова, Волова и Икономова и съ много други щети и загуби за българитѣ. . .

Днесь ний знаемъ, че българскитѣ народни движения, възникнѫли въ самитѣ нѣдра на българскитѣ области, не би успѣли и слѣдъ прѣмахваньето на горнитѣ прѣчки, — както що дойде да ни увѣри Русско-Турската война прѣзъ 1877-78 година, — но то ни най-малко не намалѣва славата на дѣйцитѣ по народното ни освобожденье, ни най-малко не накърнѣва заслугитѣ на борцитѣ при Панагюрище, Перущица, Брацигово, Батакъ, Клисура и пр., на които ний съ почеть ще споменуваме имената, записани въ най-свѣтлата страница на новобългарската история, редомъ съ имената на родолюбивитѣ дѣйци по народното ни възражданье и при имената на заслужилитѣ ратници по българо-гръцската черковна распря. . .

Прочее, отъ несполуката на българскитѣ народни движения, възникнѫли въ самата вътрѣшность на българската земя, слѣдваше и пълното пораженье на Ботйовата чета, а сѫщо така се не даде възможность да дѣйствуватъ и другитѣ двѣ чети, прѣдвождани отъ дѣдо Желю и отъ Панайотъ Хитовъ, които тъкмѣли него сѫщото лѣто да навлѣзнѫтъ прѣзъ Сърбия и, подобно Ботйовата чета, да дадѫтъ помощь на възстанѫлитѣ си братя-българи.

* *
*

Както и да било, но днесь, е фактъ вече, че възстанието на българитѣ несполучи; че тѣхнитѣ усилия сами да извоюватъ свободата си останѫхѫ безуспѣшни.

Ала се оправда крайната мисъль на апостолитѣ.

Истрѣбленията, разоренията и нечутитѣ звѣрства, извършени надъ българитѣ прѣзъ 1876 година, произвѣдохѫ потрѣсяеще впечатлѣнье на образованитѣ европейски общества. Чрѣзъ печатътъ и чрѣзъ цѣлъ редъ митинги послѣднитѣ протестирахѫ прѣдъ своитѣ правителства и настоятелно искахѫ подобренье въ положеньето на източнитѣ християни, — на угнетенитѣ и измѫчени българи.

Малко бѣше това за Руссия.

Водимъ отъ чувствата на милосърдие и състрадание къмъ погинваѭщитѣ българи-християни на Балкански полуостровъ, братскиятъ намъ русски народъ, съзнателната часть отъ русскиятъ народъ, изяви готовностьта си прѣдъ своятъ императоръ да се притече фактически на помощь на чезнѣѭщитѣ Българи.

Когато вече се изчерпахѫ всичкитѣ възможни срѣдства за подобренье на Българитѣ чрѣзъ мирни прѣговори, Русскиятъ императоръ, покойниятъ нашъ освободитель Александръ II, съ съгласието на великитѣ европейски сили, рѣши най-сетнѣ да дѣйствува съ силата на орѫжието.

Така се прочее обяви войната за нашето освобожденье, която се продължава цѣли 10 мѣсеца.

Слѣдъ десетмѣсечна исполинска и кървава борба, водена едноврѣменно въ Европа и Азия; слѣдъ жестокитѣ и упорити сражения при Свищовъ, Плѣвенъ и Шипка, при Елена, Бебрево и Маренъ, при Аязларе, Хасанкюй, Абланово и Кацелово, изъ тѣснинитѣ на Араба-конакъ и по устията на Орханийско и Етрополско; слѣдъ многобройнитѣ жертви и загуби отъ страна на братскиятъ намъ русски народъ: — Великата-Война между Руссия и Турция най-сетнѣ се свърши съ побѣдата на русското орѫжие и съ освобожденьето на България. . .

Многобройнитѣ русски паметници, распърснѫти тукъ-тамѣ изъ нашето отечество, съ надписи „братская-могила", ни наумѣватъ за грамаднитѣ жертви, съ които е изкупена днешната наша свобода, и ни подсѣщатъ за дѫлбоката признателность, която ний трѣбва да питаемъ къмъ нашиятъ освободитель покойниятъ русски императоръ Александръ II, и къмъ братскиятъ намъ русски народъ.

1897.

Край.

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИ

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

Прѣдговоръ 3
1. Априлското въвстание 5
2. Организиранье на Ботйовата чета . . . 17
3. На българскиятъ брѣгъ. 29
4. Отъ Козлудуй до Милинъ-камъкъ . . . 37
5. Милинъ-камъкъ 46
6. Вислецъ 58
7. Вратчанската-планина 66
8. Заключение 89

ГРАДСКО ОБЩИНС

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА
ВАРНА

ГРАДСКО ОБЩИНС
ВАР

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА
ВАРНА